ВИДАННЯ ЮВИЛЕЙНЕ
1814
1939

ДО 125-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

ПОВНА ЗБІРКА ТВОРІВ В П'ЯТИ ТОМАХ

ПІД РЕДАКЦІЄЮ
О. Є. КОРНІЙЧУКА, П. Г. ТИЧИНИ, М. Т. РИЛЬСЬКОГО,
Ф. А. РЕДЬКА, Д. Д. КОПИЦІ

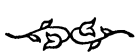

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО

АКАДЕМІЯ НАУК УРСР

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

ТОМ ПЕРШИЙ

ПОЕЗІЇ

КИЇВ — ★ — 1939

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Урядовий Ювілейний Комітет по вшануванню пам'яті великого народного поета України, революціонера-демократа Тараса Григоровича Шевченка ухвалив видати до 125-річного ювілею повну збірку його творів, в п'яти томах, які обіймають всі поезії, прозу, драматичні твори і щоденник поета, тобто всю літературну його спадщину (крім листування).

За дорученням Урядового Ювілейного Комітету та президії Академії наук УРСР, редакційна колегія підготувала це видання до друку і випускає його в світ.

За сімдесят вісім років, які пройшли з дня смерті Тараса Шевченка, ще не було такого повного видання його творів, яке б вмістило всі поетичні, прозові і драматичні твори Шевченка, писані як українською, так і російською мовами, в редакції, найближчій до волі автора.

Відомо, що з усієї літературної спадщини Шевченка найбільше друкувалися його поезії, писані українською мовою. Зовсім були занедбані і не популяризовані широко серед народу його цінні повісті й поеми, писані російською мовою. І лише кілька разів за ці роки видавався щоденник Шевченка.

Без сумніву, поезії є найбільш цінною частиною з усієї багатющої літературної спадщини великого поета-демократа, але тільки частиною. Весь же величний образ геніального Кобзаря, вся многогранність його таланту, глибина його революційного бунтарського світогляду стає цілком ясною по вивченні всієї літературної спадщини Шевченка.

Буржуазні націоналісти, які частенько заходжува-

лись коло видання Шевченкових творів, найбільше тупцювали коло його поезій, писаних українською мовою, всіляко їх препаровуючи та фальсифікуючи, а поеми й повісті, писані мовою російською, вони ховали від народу, ігнорували цю цінну і визначну частину Шевченкової творчості. Коли ж і заходжувались вони коло видання повістей, то обов'язково перекладали їх на українську мову, а перекладаючи спотворювали і фальсифікували Шевченкові тексти. Вороги українського народу і Шевченкової спадщини хотіли відірвати Шевченка від передової революційно-демократичної російської культури, з якою зріднився поет, вони заховували від народу те, що Шевченко писав російською мовою, а цим самим підкреслював близькість свою до великого братнього російського народу, до його багатющої культури і сам вкладав в цю культуру цінні і значні скарби.

М. Горький називав Тараса Шевченка першим істинно демократичним, народним поетом Росії і закликав учитися в Шевченка, бо він знав і високо цінив усю літературну спадщину великого Кобзаря.

В світлі цих вказівок визначнішого письменника нашої епохи редакційна колегія, готуючи до друку повну збірку творів Шевченка, ставила своїм найпершим завданням популяризувати серед широких мас трудящих всі літературні твори Тараса Шевченка, написані українською і російською мовами.

Розподіл на томи всієї літературної спадщини Шевченка проведений так:

Перші два томи містять основні тексти всіх поезій і поем, писаних українською і російською мовами.

Томи третій і четвертий містять всі відомі на сьогодні повісті Шевченка, писані російською мовою: „Наймичка", „Варнак", „Княгиня", „Музыкант", „Капитанша", „Несчастный", „Близнецы", „Художник", „Прогулка с удовольствием и не без морали", драму „Назар Стодоля" та уривок (3 дія) з невідомої п'єси „Никита Гайдай".

П'ятий том займають автобіографія і щоденник поета.

В переважній більшості тексти всіх творів друкуються за автографами Шевченка, які зберігаються в рукописному відділі Інституту української літератури ім. Шевченка Академії наук УРСР; деяка частина поезій, особливо ранніх, подається за першодруками, що, без сумніву, виходили під наглядом автора, деякі повісті друкуються за рукописними списками, що їх виправляв сам Шевченко. Лише п'єса „Назар Стодоля", автографа якої не збереглося, друкується за першодруком, що з'явився по смерті Шевченка в журналі „Основа" за 1862 рік.

Тексти поезій цього видання (I і II томи) ідентичні з текстами „Кобзаря", що вийшов з друку до 125-річного ювілею Шевченка. Як і для видання „Кобзаря", редакційна колегія затверджувала до друку певні редакції Шевченкових творів, беручи за основу в кожному окремому випадку той текст, який справді найбільше відповідав волі автора.

Там, де цю вимогу задовольняли тексти першодруків, які сам читав і виправляв автор після цензурних спотворень, редколегія ухвалювала їх як основні тексти; там, де останні редакції справді виявляли останню, непримушену волю автора, як, наприклад, його поправки на примірнику „Кобзаря" 1860 року (так званий Цвітковського), затверджувались ці тексти як основні.

Але найбільша частина поезій в нашому виданні друкується за автографами рукописних Шевченкових збірок „Три літа", „Більшої" і „Малої книжки", тексти яких подаються так, як їх хотів бачити сам Шевченко.

Отже, це видання містить всі відомі на сьогодні поетичні твори Шевченка російською і українською мовами в редакції, найближчій до волі автора. Тут вміщено всі твори, які Шевченко встиг остаточно опрацювати і відредагувати сам, і ті твори, які залишилися тільки в чернетках, незакінчені, або ж пізніше самим Шевченком перероблені настільки, що вони стали зовсім відмінними творами. Наприклад, ми подаємо дві редакції „Москалевої криниці"

(1847 і 1857 рр.) та вірша „Лічу в неволі дні і ночі“ (1850 і 1858 рр.); по чернетках подається ряд віршів 1847—1850 рр., що їх нема в остаточній обробці 1858 року (в „Більшій книжці“), в тому числі закінчення вірша „У нашім раї на землі“, чорновий уривок, написаний олівцем, до поеми „Титарівна“ та ін.

В текстах відновлено всі цензурні купюри і виправлено всі помилки й перекручення попередніх видань. Правда, деякі цензурні купюри, за відсутністю автографів або відповідних авторитетних документів, відновити не вдалося. Та їх небагато і в кожному окремому випадку вони оговорені у примітці під текстом. Невідновлені рядки замінено крапками.

Але в тексті поезій читач зустріне дуже часто рядки крапок або крапки в незакінчених рядках іншого характеру. Шевченко в рукописах дуже широко користується крапками, відзначаючи цим свідомо обірвану думку, довгу паузу, просто інтервал між строфами чи недороблені місця чернеток. Не наважуючись давати своє тлумачення цим авторським знакам, ми точно передаємо їх за рукописами поета.

Редколегія залишила в текстах поезій Шевченка всю особливість Шевченкової мови, не наважуючись її осучаснювати; лише в окремих випадках рідкі діалектичні особливості (наприклад, „руна“ замість „луна“) редколегія дозволила собі замінити звичайними в літературній мові формами, що є в поезіях самого Шевченка. Ці випадки пояснено кожний раз у примітці під текстом. Загалом це видання друкується за сучасним правописом і правилами орфографії, але ж максимально зберігається авторська пунктуація, оскільки вона відбиває емоціональну сторону тексту. Наголоси на окремих словах так само залишено, відповідно до автографів чи авторитетних перших видань.

Деякі поетичні твори Шевченка, як от „Заповіт“, „Сотник“ та ряд інших, в автографах не мають заголовків. Заголовки виникли пізніше, по смерті автора. Але, оскільки вони набрали популярності в народі, редколегія зберегла заголовки цих творів

і в кожному окремому випадку це застережено у примітці під текстом.

Підготовка текстів повістей Шевченка, писаних російською мовою, провадилась за тими ж принципами, що й підготовка поезій. Основним положенням і тут було збереження особливостей Шевченкових автографів. Допускалися лише окремі, виключні виправлення. Так, виправлено без пояснень явні помилки або описки автора, доповнено недописані слова. Повністю дано імена і прізвища дійових осіб, які в Шевченка здебільшого, очевидно з метою економії часу й паперу, написані скорочено або дані лише ініціали. Проведено уніфікацію імен та назв у тих випадках, коли в автографі одна і та ж особа називалася по-різному (наприклад, в повісті „Несчастный" одна і та ж героїня названа Аленкой і Акулькой; в „Прогулке..." матрос названий Осипом Свиридовичем і Осипом Никифоровичем); в цих випадках подавався варіант, найбільше вживаний самим Шевченком. Пропущені в автографі слова вставлено без пояснень в тих випадках, коли не виникало сумніву, що це слово пропущено і яке саме слово тут повинно бути. У тих випадках, коли замість пропущеного слова можливо було дати два або й три рівнозначних варіанти, вставлене слово бралося у квадратні дужки.

Ті рукописи-автографи російських повістей Шевченка, що дійшли до нас і зберігаються зараз в рукописному відділі Інституту української літератури ім. Шевченка Академії наук УРСР разом з автографами його поезій та іншими цінними рукописами і документами, майже всі є чернетками, які Шевченко писав в тяжких умовах заслання, під повсякденним наглядом „начальства", яке пильно дбало, щоб Шевченко ніяк не порушував „высочайшей воли о запрещении писать и рисовать". Отже, ці повісті поет писав рискуючи життям, крадькома і наспіх, а пізніше вони не були спокійно опрацьовані, продумані і відредаговані; багато місць цих рукописів взагалі не мають остаточної авторської обробки, накидані

лише наспіх, як перші думки і перші записи думок. Це примусило редколегію в процесі підготовки повістей до друку в деяких виключних випадках дозволити собі невеличку редакторську правку для того, щоб фрази були зрозуміліші для читача.

Збираючись, очевидно, посилати рукописи до друку й знаючи цензурні утиски, Шевченко в деяких місцях пом'якшував і виправляв фрази; наприклад, у повісті „Художник", де говориться про Пушкіна, перший раз Шевченко написав „поэт был убит", а потім закреслив це і виправив на „поэт умер". Редколегія відновила попередню редакцію таких місць, бо вона більш співзвучна Шевченкові.

Редакційна колегія вважала за можливе зберегти в якнайбільшій мірі колорит епохи — в мові, лексиці і орфографії російських повістей Шевченка, себто в тому, що так само зв'язує ці повісті з російською літературою 40—50-х років; збережено також і деякі індивідуальні особливості мови автора (приміром, залишено: „сделал знакомство", „толстая портфель", „ярманка" та інші; дієслівні форми на *ся* при більш рідких випадках на *сь* теж залишено; залишено форми типу „мыслию", „до свидания", з *и*, хоч є випадки з м'яким знаком, менш вживані Шевченком). Коли доводилось вибирати між архаїчними і більш вживаними в наші часи формами, а ті й другі в однаковій мірі вживаються в автографах Шевченка, то перевагу віддавалося формам сучасним (приміром, „целовать" замість „цаловать", „ведь" замість „вить", але залишено „баталион[ный]").

Деякі повісті Шевченка, як, приміром, „Наймичка", мають велику силу українських слів, виразів і цілих діалогів; ці українські вислови подається за сучасною російською транскрипцією, але народні українські пісні подаються за сучасною українською орфографією. Редколегія не вважала за потрібне виділяти українські слова курсивом чи розбивкою, бо від цього текст виглядав би дуже строкато і був би незручний для читання, але ті слова, які підкреслив сам Шевченко, подаються в розбивку.

За цими ж самими принципами подаються у п'ятому томі нашого видання автобіографія і щоденник Шевченка.

Принцип розташування творів у томах суто хронологічний як для поезій (I і II томи), так і для повістей (III і IV томи).

Дата й місце написання кожної поезії Шевченка подаються в більшості за автографами, а в решті — за документальними даними, які дозволяють більш-менш точно встановити ту чи іншу дату. В деяких поезіях, що друкуються за останньою редакцією автографа, подаємо подвійні дати, тобто дату першої редакції і дату останньої авторової редакції даного твору. Всі дати, що їх нема в автографах, взято в квадратні дужки.

Датування повістей залишено за автографами. Зокрема залишено дати автографів у повістях „Наймичка" й „Варнак", хоча відомо, що Шевченко працював над ними й на засланні.

У кінці кожного тому вміщено короткі популярні примітки до творів Шевченка, які пояснюють незрозумілі місця, окремі слова, прізвища історичних осіб тощо. Складаючи примітки, редколегія прагнула дати лише пояснення певних слів чи місць твору і не наважувалась будьяк трактувати їх, нав'язуючи суб'єктивну думку про певне місце Шевченкових творів.

Тексти всіх творів звірені за автографами чи авторитетними друкованими виданнями й підготовлені до друку групою наукових співробітників Інституту української літератури ім. Шевченка АН УРСР. Наукову редакцію текстів поезій провели: проф. Маслов С. І., проф. Попов П. М., старші наукові співробітники тов. Геппенер М. В. і тов. Копиця Д. Д. Наукову редакцію текстів прози й драматичних творів провів проф. Білецький О. І. та Назаревський О. А., щоденника — проф. Парадиський О. П.

Редакційна колегія.

О. Є. КОРНІЙЧУК

ВЕЛИКИЙ ПОЕТ-ДЕМОКРАТ

Художнім словом, всім своїм єством Тарас Григорович Шевченко належить трудовому народові. Вся його величезна спадщина — його поезія, починаючи від пристрасних рядків ґеніальних поем і кінчаючи глибокою інтимною лірикою, його проза, щоденник — все пронизане і насичене невичерпною любов'ю до знедолених і ненавистю до кріпосників російських, польських, українських. Гнівне слово Шевченка кликало на бій:

... вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.

Гостро непримиренно він ненавидів споконвічного ворога українського народу — польську шляхту. У великій поемі „Гайдамаки" та в інших творах Шевченко висловив гнів українського народу до польських гнобителів.

Але Шевченко ненавидів і українських панів-лібералів, націоналістів, які ще за життя поета намагалися відірвати його від передових представників російського народу.

Шевченко глибоко поважав і вчився у Герцена, Чернишевського, Добролюбова. Великі революціонери-демократи ідейно були найближчими друзями Тараса Григоровича. Вони бачили в Шевченкові геніального художника, виразника народних дум і прагнень.

Він тим великий, — писав Герцен про Шевченка, — що він цілком народний письменник. Величезна сила поезії Шевченка у нев'янучій свіжості, в тому, що

вона наповнена соками народних дум, зрошена кривавими сльозами знедоленого народу, зігріта полум'яною любов'ю до пригнічених.

Колосальна сила його генія родилася з ненависті до рабовласників - феодалів. І цю силу, цей пристрасний порив не могли зупинити ні „дружні" поради українських панів - лібералів, ні жорстокі переслідування царських сатрапів, арешти, заслання.

Страждання народу, сльози і горе були для Шевченка тим джерелом, що підтримував у ньому полум'яний огонь, який не згасав у душі поета з юних літ і до останніх хвилин його важкого життя.

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого бога,
За неї душу погублю!

Ніхто з українських поетів з такою ніжністю не відобразив у своїй творчості невичерпну любов до свого краю, не відтворив так його чарівної природи.

... Дивлюся — аж світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють;
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились;
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою.
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!

Чому ж сумує душа поета серед квітучих садів, де співають солов'ї, де ніжний подих вітру? Чому плаче душа поета гіркими сльозами?

Поет відповідає:

Он глянь: у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають,— бо нічим обуть
Княжат недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне; а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! — в військо оддають.

Повернувшись в 1843 році в Петербург після своєї подорожі на Україну, Шевченко пише поему „Сон", спрямовану проти царизму.

В поемі „Кавказ" він у геніальних сатиричних рядках так схарактеризував долю народів царської Росії:

А тюрм! а люду!.. Що й лічить!
От молдаванина до фіна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує!

І про це „благоденствіє" Шевченко в цій же поемі каже:

А сльоз, а крові! напоїть
Всіх імператорів би стало
З дітьми і внуками, втопить...

В поемі „Кавказ" Шевченко стає на захист пригнічених народів Кавказа.

В поемі „Єретик" Шевченко показує визвольну боротьбу чеського народу. Великими, благородними словами він малює образ Гуса:

Мов кедр серед поля
Ливанського,— у кайданах
Стояв Гус перед ними!
І окинув нечестивих

Орліми очима.
Затрусились, побіліли,
Мовчки озирали
Мученика.

І кінчає поему початком повстання Жижки з Таборова проти німецьких загарбників.

Чим більше росла слава поета на Україні, тим більше непокоїлася поліція. Поета заарештовують і без суду засилають на десять років, заборонивши йому писати і малювати.

Про цей вирок Шевченко пише в щоденнику так:

„Если бы я был изверг, кровопийца, то и тогда для меня удачнее казни нельзя было бы придумать, как сослав меня в Отдельный оренбургский корпус солдатом. Вот где причина моих невыразимых страданий. И ко всему этому мне еще запрещено рисовать. Отнять благороднейшую часть моего бедного существования! Трибунал под председательством самого сатаны не мог бы произнести такого холодного, нечеловеческого приговора. А бездушные исполнители приговора исполнили его с возмутительною точностью. Август - язычник, ссылая Назона к диким гетам, не запретил ему писать и рисовать, а христианин N. запретил мне то и другое. Оба палачи".

Десять років тримав царизм Шевченка на засланні. Десять страшних років, які розладнали здоров'я поета, але не зламали його волі. Не зважаючи на заборону писати і малювати, Шевченко, рискуючи життям, пише вірші, поеми, повісті і малює. Так само на засланні він розпочав свій знаменитий щоденник.

Досить тільки познайомитись з величезною спадщиною Шевченка, щоб зрозуміти, що Тарас Григорович стояв на вершині тогочасної передової культури. Читаючи щоденник, ми на кожній сторінці

зустрічаємо надзвичайної глибини реалістичні оцінки та узагальнення з приводу різних подій, прочитаних книжок, ролі художника в суспільстві.

На засланні Шевченкові потрапили до рук книги польського філософа Карла Лібельта. Ці книги породили в Шевченка надзвичайно цікаві думки, які він записує в щоденник:

> „С Либельтом я немного знаком по его „Деве Орлеанской“ и по его критике и философии. На первый взгляд он мне показался мистиком и не практиком в искусстве. Посмотрим, что дальше будет. Боюсь, как бы вовсе не раззнакомиться“.

І на шостий день, 10 липня, прочитавши книги Лібельта, Шевченко записує:

> „Жестко, кисло, приторно. Настоящий немецкий суп-васер... Либельт, он только пишет по-польски, а чувствует (в чем я сомневаюсь) и думает по-немецки. Или, по крайней мере, пропитан немецким идеализмом (бывшим, не знаю как теперь?). Он смахивает на нашего В. А. Жуковского в прозе. Он так же верит в безжизненную прелесть немецкого тощего, длинного идеала, как и покойный В. А. Жуковский“.

Далі Шевченко згадує, як Жуковський, повернувшись з Німеччини, привіз твори Корнеліуса, Гессе та інших „світил“ мюнхенської школи живопису. Він звернувся до Шевченка, щоб той полюбувався і повчився у великих „світил“ Німеччини, але Шевченко гостро негативно поставився до творів німецьких „світил“.

> „Что мы увидели в этой огромной, развернувшейся перед нами, портфели. Длинных безжизненных мадонн, окруженных тощими готическими херувимами... До какой степени, однако ж, помешались эти немецкие идеалисты-живописцы“.

І далі в щоденнику йдуть найцікавіші зауваження з приводу естетики Лібельта.

„Сегодня и Либельт мне показался умеренным идеалистом и более похожим на человека с телом, нежели на бесплотного немца. В одном месте он (разумеется, осторожно) доказывает, что воля и сила духа не может проявиться без материи. Либельт решительно похорошел в моих глазах, но он все-таки школяр“.

І далі:

„Он (Либельт.— *О. К.*), например, человека — творца в деле изящных искусств вообще, в том числе и в живописи, ставит выше натуры. Потому, дескать что природа действует в указанных ей неизменных пределах, а человек-творец ничем не ограничен в своем создании. Так ли это? Мне кажется, что свободный художник настолько же ограничен окружающей его природой, насколько природа ограничена своими вечными, неизменными законами. А попробуй этот свободный творец на волос отступить от вечной красавицы природы, он делается богоотступником, нравственным уродом, подобно Корнелиусу и Бруни. Я не говорю о дагерротипном подражании природе. Тогда бы не было искусства, не было бы творчества, не было бы истинных художников, а были бы только портретисты вроде Зарянка“.

Сучасник Шевченка художник С. К. Зарянко був знаменитий своєю манерою точно копіювати оригінал. Цим пояснюється негативне ставлення Шевченка до нього, бо він своє мистецтво підкорив дагерротипії — фотографії.

Критикуючи Лібельта, Шевченко ставить цікаву проблему — художник і природа, рішуче виступаючи проти ідеалістичного розуміння творчості художника, як явища незалежного від законів природи.

Шевченко каже, що художник не повинен відступати від природи. Але тут же поет застерігає від дагер-

ротипії-фотографії, яка виключає активну творчість художника.

Про ідеалістів-естетиків він пише в щоденнику:

„Если бы эти безжизненные ученые эстетики, эти хирурги прекрасного вместо теории писали историю изящных искусств, тут была бы очевидная польза“.

В передмові, яку Шевченко готував до другого видання „Кобзаря“, він так визначає роль письменника:

„Щоб знати людей, треба жити з ними. А щоб про них писати, треба самому стати людиною, а не паперомарателем. От тоді пишіть і тоді праця ваша буде працею чесною“.

Природа, жива людина, жива реальність була основою творчості Шевченка і його світорозуміння. М. Горький говорив:

„Каждый духовно-здоровый человек являет собою как бы туго свернутую хартию, исписанную впечатлениями исторического бытия его племени, его предков. В счастливых условиях эта хартия, развертываясь, обогащает нас такими радостными явлениями, как Шевченко, Пушкин, Мицкевич,— люди, воплощающие дух народа с наибольшею красой, силой и полностью“.

Т. Г. Шевченко в українській літературі, як О. С. Пушкін в російській літературі, є основоположник нової української літератури і української літературної мови.

Невичерпним джерелом Шевченкових сюжетів і мови було життя трудового народу і його мова. М. Горький казав про Шевченка:

„... он заслуживает высокой оценки именно как первый и воистину народный поэт, не иска-

жавший субъективными добавлениями народных дум и чувств.

В его жалобах на личную судьбу слышна жалоба всей Малороссии, в его воспоминаниях о казацкой воле — вы почувствуете воспоминания всего народа".

Мова Шевченка стала зразком в класичній українській літературі.

Шевченко глибоко любив і шанував Пушкіна, Лермонтова, Щедріна, Гоголя. Досить згадати його відгуки на „Губернские очерки" Салтикова-Щедріна:

„Как хороши „Губернские очерки", в том числе и Мавра Кузьмовна Салтыкова... Я благоговею перед Салтыковым. О, Гоголь, наш бессмертный Гоголь! Какой радостью возрадовалась бы благородная душа твоя, увидя вокруг себя таких гениальных учеников своих".

Повернувшись із заслання до Петербурга, Шевченко стає близьким до „Современника", де об'єднувалися кращі представники російської революційної демократії — Чернишевський, Добролюбов, Салтиков-Щедрін, Курочкін та інші.

У Костомарова він зустрічається з М. Г. Чернишевським і грузинським письменником Церетелі, на вечорах у Нікітенка — з Некрасовим.

В своїх спогадах Церетелі пише про Шевченка:

„Зустріч залишилася в мене світлим спогадом на все моє життя. Признаюсь, я вперше зрозумів з його слів, як треба любити вітчизну і свій народ".

За останні роки свого перебування в Петербурзі Шевченко віддається не тільки літературній праці. Він бере участь у виступах на користь недільних шкіл, виступає разом з Достоєвським, Пісемським, Полонським, Майковим. Публіка зустрічає поета палкими оваціями.

Шевченко приступає до створення українського букваря. Він бере участь у політичних протестах проти журналу „Иллюстрация“, в якому були вміщені брудні чорносотенні, антисемітські, погромницькі статті.

В цьому протесті відомі літератори писали:

> „Ні одна чесна людина не може залишатися байдужою до такого ганебного вчинку.
>
> Вся російська література повинна, як один чоловік, з обуренням протестувати проти нього... Хай буде цей протест прикладом і застереженням на майбутнє і хай захистить він назавжди нашу літературу від подібних явищ“.

Під цим протестом проти антисемітських статтей журналу „Иллюстрация“ підписались Марко Вовчок, Жемчужніков, Аполлон Майков, Салтиков-Щедрін, Тургенєв, Чернишевський, Шевченко і славетний хірург Пірогов.

В 1858 році, в жовтні місяці, в „Колоколі“ Герцена був надрукований лист до кріпаків Росії, в якому народ закликалося гострити сокири і братися за діло.

Шевченко обізнався з цим листом і в листопаді 1858 року в поезії закликає народ гострити сокири проти царя.

Добра не жди,
Не жди сподіваної волі —
Вона заснула: цар Микола
Її приспав. А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру —
Та й заходиться вже будить.

Через деякий час в тому ж герценівському „Колоколі“ був уміщений лист Чернишевського, в якому прогриміло: „К топору зовите Русь“.

Чи потрібні коментарі до цієї спільності лозунгів великих демократів?

Поетична слава Шевченка переходить межі Росії ще за життя. В Лейпцігу в 1859 році виходить збірник поезій Пушкіна і Шевченка. В тому ж році з'являється перший переклад творів Шевченка болгарською мовою.

В 1861 році не стало геніального поета. Його вбив царизм, що розладнав його здоров'я в тюрмах, на засланні.

Похорон поета перетворився на грандіозну демонстрацію. Некрасов присвячує пам'яті Шевченка палкі, сумні рядки:

Не предавайтесь особой унылости,
Случай предвиденный, чуть не желательный,
Так погибает по божией милости
Русской земли человек замечательный.

Труну з тілом поета везуть на Україну. 10 травня (ст. ст.) 1861 року поета поховали на Чернечій горі біля Канева. З того часу не заростала тропа на могилу геніального поета. Ні поліція, ні жандарми, ні будьякі переслідування не могли зупинити тисячі тисяч людей, які щороку приходили на могилу поета.

Переслідування Шевченка з боку царських сатрапів не припинились і по його смерті.

Хто ж захищав великого українського поета, його поетичну спадщину, його світлу пам'ять від царських сатрапів? Його захищала велика партія Леніна — Сталіна, партія робітничого класу.

Коли в 1914 році минуло сто років з дня народження Т. Г. Шевченка, царизм заборонив шанувати його світлу пам'ять, і проти цієї заборони різко виступив орган партії більшовиків „Правда". В статті від 25 грудня 1914 року „Кріпосники і Шевченко", надрукованій перед ювілеєм, огонь був спрямований проти чорносотенців і лібералів. Стаття була редакційна. В ній було сказано:

„...Ведь он совершил сразу два великих преступления: он, во-первых, вышел из народа, из крепостных крестьян, и он, во-вторых, оказался

не просто поэтом, а поэтом-демократом, певцом угнетенных масс народа.

За это в крепостной России поэт был в 1847 году арестован и сдан в рядовые..."

„... За что же продолжаются гонения против Шевченко теперь? Да за то же самое. Потомки крепостников относятся к народному поэту, вышедшему из крестьян, с тою же злобною ненавистью, что и их приснопамятные отцы..."*

В день столітнього ювілею з'являється знову стаття в „Правді" під назвою „Пам'яті Т. Г. Шевченка". В ній докладно подається біографія Шевченка і говориться:

„... страдалец-поэт, почти всю свою сознательную жизнь проживший под запретом, больше полустолетия спустя после своей смерти попрежнему остается под запретом".

І далі:

„... Тарас Шевченко, этот разносторонний, могучий талант, на многие годы лишенный возможности проявляться, все-таки не потерял веры в жизнь и жажды действия..."

„И злая доля была ему отмерена полной мерой, что еще более дает великому малорусскому поэту право на вечную славу и добрую память потомков, за благо и счастье которых он всю свою жизнь боролся" **.

Зразу ж після смерті Шевченка, коли ще не встигли зав'янути вінки на його могилі, українські націоналісти, такі, як Куліш, не тільки одвернулись од великого поета, але і його поезію, його благородну музу назвали „п'яною музою".

Мартос і Куліш та іже з ними реакціонери-націо-

* Статья „Крепостники и Шевченко". Дооктябрьская „Правда" об искусстве и литературе.

** Статья „Памяти Т. Г. Шевченко".

налісти фальсифікували твори Шевченка і глибоко його ненавиділи. Тільки партія більшовиків, очолювана великими геніями революції Леніним і Сталіним захищала Шевченка від націоналістів, чорносотенців, від усіх, хто протягав свою брудну руку до великої спадщини народного співця.

Ленін і Сталін в своїх працях по національному питанню перші, ще до Жовтневої революції, викрили українських буржуазних націоналістів.

В 1913 році в статті „Критические заметки по национальному вопросу" Ленін показує шляхи розвитку української культури в її нерозривному зв'язку з культурою російського народу.

Ленін пише:

> „... Когда речь идет о пролетариате, это противопоставление украинской культуры в целом великорусской культуре, тоже в целом, означает самое бесстыдное предательство интересов пролетариата в пользу буржуазного национализма" *.

І далі там таки:

> „... Есть две национальные культуры в каждой национальной культуре. Есть великорусская культура Пуришкевичей, Гучковых и Струве,— но есть также великорусская культура, характеризуемая именами Чернышевского и Плеханова. Есть так же две культуры в украинстве ..." **

З двох українських культур одна — „культура" зоологічних націоналістів, петлюр, єфремових, винниченків, цих наймитів іноземних розвідок, уже догниває. А в українського радянського народу розквітає справжня культура, зв'язана насамперед з іменем геніального сина українського народу Т. Г. Шевченка, видатними письменниками М. Коцюбинським, Лесею Українкою, Іваном Франком та ін.

В 1917 році в кривавій боротьбі під керівництвом

* Ленин, том XVII, стр. 143.
** Ленин, там же.

великої партії Леніна — Сталіна повалена була тюрма народів — царська Росія. Український народ з допомогою великого російського народу завоював свою свободу і право на щасливе життя.

В перший рік революції, 30 липня 1918 року, голова Раднаркому Володимир Ільїч Ленін підписує список видатних людей, яких запропоновано було вшанувати, поставивши їм монументи в Москві і Петербурзі. Поруч з іменами відомих діячів революції, письменників і філософів стоїть у цьому списку ім'я Тараса Григоровича Шевченка.

В Петербурзі в урочистій обстановці був вперше в світі відкритий пам'ятник поетові, борцеві-революціонерові Тарасу Григоровичу Шевченку.

Українські буржуазні націоналісти намагалися в своїй писанині перетворити Шевченка і всіх прогресивних діячів українського народу в минулому неодмінно в націоналістів у тій чи в тій мірі.

Але ця чорна брехня, ця підла робота, яку провадили націоналісти, виконуючи замовлення своїх хазяїв з польської, німецької, японської фашистських розвідок, була викрита і нещадно розгромлена українським народом. Ім'я Шевченка було і буде дороге всім народам Радянського Союзу.

Нині твори Т. Г. Шевченка виходять величезними тиражами українською, а також усіма мовами народів Радянського Союзу.

Народ безсмертний,— так сказав товариш Сталін.

Вічна ж слава поетові, що вийшов з народу і віддав усе своє життя, свій талант на службу трудовому народові.

Слава тим, хто допомагав поетові за його життя в його важкій нерівній боротьбі.

Вічна слава великій партії Леніна—Сталіна, що піднесла свій полум'яний голос на захист поета від царських сатрапів і вернула українському народові його вірного сина, знищивши в Жовтні 1917 року царизм.

ПРИЧИННА

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилі підійма.
І блідний місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз-у-раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А може, жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає —
То дівчина ходить:
Й сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,
Спала й виглядала
Козаченька молодого,

30 Що торік покинув.
Обіщався вернутися,
Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою покрились
Козацькії очі,
Не вимили біле личко
Слізоньки дівочі:
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли,—
40 Така його доля.
Дарма щоніч дівчинонька
Його виглядає...
Не вернеться чорнобривий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не зав'яже;
Не на ліжко — в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля... О боже мій милий,
50 За що ж ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькії очі?.. Прости сироту!
Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки:
Одна, як та пташка в далекім краю!
Пошли ж ти їй долю — вона молоденька,—
Бо люди чужії її засміють.
Чи винна ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
60 Літає, шукає, дума — заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до бога — милого питать.
Кого ж, сиротина, кого запитає?
І хто їй розкаже, і хто теє знає,
Де милий ночує: чи в темному гаю?
Чи в бистрім Дунаю коня напува?
Чи, може, з другою, другую кохає,
Її, чорнобриву, уже забува?

Якби то далися орлинії крила —
70 За синім би морем милого знайшла;
Живого б любила, другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла.
Не так серце любить, щоб з ким поділиться
Не так воно хоче, як бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журиться.
— Журись! — каже думка, жалю завдає.
О боже мій милий, така твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні пари.
80 Широкий Дніпр не гомонить;
Розбивши вітер чорні хмари,
Ліг біля моря одпочить.
А з неба місяць так і сяє;
І над водою і над гаєм —
Кругом, як в усі, все мовчить.
Аж гульк!.. З Дніпра повиринали
Малії діти, сміючись.
— Ходімо гріться! — закричали: —
Зійшло вже сонце! — (Голі скрізь,
90 З осоки коси, бо дівчата).
. . . . . .
— Чи всі ви тута? кличе мати.
Ходім шукати вечерять.
Пограємось, погуляймо
Та пісеньку заспіваймо:
„Ух, ух!
Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила.
Місяченьку!
100 Наш голубоньку!
Ходи до нас вечеряти:
У нас козак в очереті,
В очереті, в осоці,
Срібний перстень на руці;
Молоденький, чорнобровий,—

Знайшли вчора у діброві.
Світи довше в чистім полі,
Щоб нагулятись доволі.
Поки відьми ще літають,
110 Поки півні не співають,
Посвіти нам... Он щось ходить!
Он під дубом щось там робить!
Ух, ух!
Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила".

Зареготались нехрещені...
Гай обізвався; галас, зик —
Орда мов ріже. Мов скажені,
120 Летять до дуба... нічичирк!..
Схаменулись нехрещені,
Дивляться: мелькає,
Щось лізе вверх по стовбуру
До самого краю.
Ото ж тая дівчинонька,
Що сонна блудила:
Отаку то їй причину
Ворожка зробила!
На самий верх на гіллячці
130 Стала... В серце коле!
Подивилась на всі боки
Та й лізе додолу.
Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали;
Взяли її, сердешную,
Та й залоскотали.
Довго, довго дивувались
На її уроду...
Треті півні: кукуріку!—
140 Шелеснули в воду.
Защебетав жайворонок,
Угору летючи;
Закувала зозуленька,
На дубу сидячи;

Защебетав соловейко —
Пішла луна гаєм;
Червоніє за горою;
Плугатир співає.
Чорніє гай над водою,
150 Де ляхи ходили;
Засиніли понад Дніпром
Високі могили;
Пішов шелест по діброві,
Шепчуть густі лози;
А дівчина спить під дубом
При битій дорозі.
Знать, добре спить, що не чує,
Як кує зозуля,
Що не лічить, чи довго жить...
160 Знать, добре заснула.

А тим часом із діброви
Козак виїжджає;
Під ним коник вороненький
Насилу ступає.
— Ізнемігся, товаришу!
Сьогодні спочинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одчинить.
А може, вже одчинила
170 Не мені — другому...
Швидше, коню, швидше, коню,
Поспішай додому! —
Утомився вороненький,
Іде, спотикнеться, —
Коло серця козацького
Як гадина в'ється.
— Ось і дуб той кучерявий...
Вона! Боже милий!
Бач, заснула, виглядавши,
180 Моя сизокрила! —
Кинув коня та до неї:
— Боже ти мій, боже! —
Кличе її та цілує...

Ні, вже не поможе!
— За що ж вони розлучили
Мене із тобою? —
Зареготавсь, розігнався —
Та в дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати
190 Та, знай, співають ідучи:
Як провожала сина мати,
Як бивсь татарин уночі.
Ідуть... Під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля нього молоденький
Козак та дівчина лежить.
Цікаві (ніде правди діти)
Підкралися, щоб ізлякать;
Коли подивляться, що вбитий, —
200 З переполоху ну втікать!

Збиралися подруженьки,
Слізоньки втирають:
Збиралися товариші
Та ями копають.
Прийшли попи з корогвами,
Задзвонили дзвони;
Поховали громадою,
Як слід, по закону.
Насипали край дороги
210 Дві могили в житі.
Нема кому запитати,
За що їх убито?
Посадили над козаком
Явір та ялину,
А в головах у дівчини
Червону калину.
Прилітає зозуленька
Над ними кувати;
Прилітає соловейко
220 Щоніч щебетати;

Виспівує та щебече,
Поки місяць зійде,
Поки тії русалоньки
З Дніпра грітись вийдуть.

[С.-Петербург
1838]

ДУМКА

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш,—
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай синє море.
Воно знає, де мій милий,
Бо його носило;
Воно скаже, синє море,
Де його поділо.
Може, милого втопило —
Розбий синє море;
Піду шукать миленького,
Втоплю своє горе.
Втоплю свою недоленьку,
Русалкою стану,
Пошукаю в чорних [хвилях],
На дно моря кану.
Найду його — пригорнуся,
На серці зомлію.
Тоді, хвиле, неси з милим,
Куди вітер віє!
Коли ж милий на тім боці —
Буйнесенький, знаєш,
Де він ходить, що він робить,—
Ти з ним розмовляєш.
Коли плаче, то й я плачу,
Коли ні — співаю;
Коли згинув чорнобривий,
То й я погибаю.
Тоді неси мою душу
Туди, де мій милий;

Червоною калиною
Постав на могилі.
Буде легше в чужім полі
Сироті лежати;
Буде над ним його мила
Квіткою стояти.
І квіткою й калиною
Цвісти над ним буду,
Щоб не пекло чуже сонце,
40 Не топтали люди.
Увечері посумую,
А вранці заплачу.
Зійде сонце — утру сльози,
Ніхто не побачить.

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш,—
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай синє море...

[С.- Петербург
1838]

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину;
Над водою гне з вербою
Червону калину;
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.
А де ж дівся соловейко?
Не питай, не знає.
Згадай лихо — та й байдуже:
Минулось, пропало;
Згадай добре — серце в'яне:
Чому не осталось?
Отож гляну та згадаю:
Було, як смеркає,
Защебече на калині,—
Ніхто не минає.
Чи багатий, кого доля,
Як мати дитину,
Убирає, доглядає,—
Не мине калину.
Чи сирота, що до світа
Встає працювати,—
Опиниться, послухає:
Мов батько та мати
Розпитують, розмовляють,—
Серце б'ється, любо...
І світ божий, як великдень,
І люди, як люди.
Чи дівчина, що милого
Щодень виглядає,

В'яне, сохне сиротою,
Де дітись, не знає.
Піде на шлях подивитись,
Поплакати в лози,—
Защебече соловейко,
Сохнуть дрібні сльози.
Послухає, усміхнеться,
Піде темним гаєм...
Ніби з милим розмовляла...
А він, знай, співає,
Та дрібно, та рівно, як бога благає.
Поки вийде злодій на шлях погулять
З ножем у халяві,— піде луна* гаєм,
Піде та замовкне: нащо щебетать?
Запеклую душу злодія не спинить,
Тільки стратить голос, добру не навчить.
Нехай же лютує, поки сам загине,
Поки безголов'я ворон прокричить

Засне долина. На калині
І соловейко задріма.
Повіє вітер по долині —
Пішла дібровою луна*;
Луна* гуляє — божа мова.
Встануть сердеги працювать,
Корови підуть по діброві,
Дівчата вийдуть воду брать,
І сонце гляне — рай та й годі!
Верба сміється,— свято скрізь!
Заплаче злодій, лютий злодій.
Було так перш — тепер дивись:
Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину;
Над водою гне з вербою
Червону калину;
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.

* Шевченко тут написав слово „руна", запозичене з народної говірки.

А де ж дівся соловейко?
Не питай, не знає.

Недавно, недавно у нас в Україні
70 Старий Котляревський отак щебетав;
Замовк, неборака, сиротами кинув
І гори і море, де перше витав,
Де ватагу пройдисвіта
Водив за собою,—
Все осталось, все сумує,
Як руїни Трої.
Все сумує — тільки слава
Сонцем засіяла;
Не вмре кобзар, бо навіки
80 Його привітала.
Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть.
Праведная душе! Прийми мою мову,
Немудру та щиру. Прийми, привітай!
Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоч на одно слово
Та про Україну мені заспівай.
90 Нехай усміхнеться серце на чужині,
Хоть раз усміхнеться, дивлячись, як ти
Всю славу козацьку, за словом єдиним,
Переніс в убогу хату сироти.
Прилинь, сизий орле, бо я одинокий
Сирота на світі, в чужому краю.
Дивлюся на море широке, глибоке,
Поплив би на той бік — човна не дають.
Згадаю Енея, згадаю родину,
Згадаю, заплачу, як тая дитина.
100 А хвилі на той бік ідуть та ревуть.
А може, я й темний, нічого не бачу,
Злая доля, може, по тім боці плаче,—
Сироту усюди люди осміють.
Нехай би сміялись, та там море грає,
Там сонце, там місяць ясніше сія,

Там з вітром могила в степу розмовляє,
Там не одинокий був би з нею й я.

Праведная душе! Прийми мою мову,
Немудру та щиру. Прийми, привітай!
110 Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоч на одно слово
Та про Україну мені заспівай.

[С.-Петербург
1838]

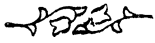

ДУМКА

Тече вода в синє море,
Та не витікає;
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак світ-за-очі;
Грає синє море,
Грає серце козацькеє,
А дума говорить:

— Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люди,
Тяжко з ними жити;
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити.—

Сидить козак на тім боці,—
Грає синє море.
Думав, доля зустрінеться,—
Спіткалося горе.
А журавлі летять собі
На той бік ключами.
Плаче козак — шляхи биті
Заросли тернами...

[С.-Петербург
1838]

ДУМКА

Тяжко, важко в світі жити
Сироті без роду:
Нема куди прихилиться,—
Хоч з гори та в воду!
Утопився б молоденький,
Щоб не нудить світом;
Утопився б,—тяжко жити,
А нема де дітись.
В того доля ходить полем,
Колоски збирає;
А моя десь, ледащиця,
За морем блукає.
Добре тому багатому:
Його люди знають;
А зо мною зустрінуться—
Мов не добачають.
Багатого губатого
Дівчина шанує;
Надо мною, сиротою,
Сміється, кепкує.
—Чи я ж тобі не вродливий,
Чи не в тебе вдався,
Чи не люблю тебе щиро,
Чи з тебе сміявся?
Люби ж собі, моє серце,
Люби кого знаєш,
Та не смійся надо мною,
Як коли згадаєш.
А я піду на край світа...
На чужій сторонці

Найду кращу або згину,
Як той лист на сонці.—
Пішов козак, сумуючи,
Нікого не кинув;
Шукав долі в чужім полі
Та там і загинув.
Умираючи, дивився,
Де сонечко сяє...
Тяжко, важко умирати
У чужому краю!

Гатчина
2 листопада 1838 року

* * *

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?..
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?..

Бо вас лихо на світ на сміх породило,
Поливали сльози... Чом не затопили,
Не винесли в море, не розмили в полі?..
Не питали б люди, що в мене болить?
Не питали б, за що проклинаю долю,
Чого нужу світом? — Нічого робить! —
Не сказали б на сміх...

Квіти мої, діти!
Нащо вас кохав я, нащо доглядав?
Чи заплаче серце одно на всім світі,
Як я з вами плакав?.. Може, і вгадав...
Може, найдеться дівоче
Серце, карі очі,
Що заплачуть на сі думи —
Я більше не хочу...
Одну сльозу з очей карих —
І... пан над панами!..

Думи мої, думи мої!
Лихо мені з вами!..

За карії оченята,
За чорнії брови
30 Серце рвалося, сміялось,
Виливало мову,
Виливало, як уміло,
За темнії ночі,
За вишневий сад зелений,
За ласки дівочі...
За степи та за могили,
Що на Україні,
Серце мліло, не хотіло
Співать на чужині...
40 Не хотілось в снігу, в лісі
Козацьку громаду
З булавами, з бунчугами
Збирать на пораду...
Нехай душі козацькії
В Украйні витають —
Там широко, там весело
Од краю до краю...
Як та воля, що минулась,
Дніпр широкий — море,
50 Степ і степ, ревуть пороги,
І могили — гори.
Там родилась, гарцювала
Козацькая воля;
Там шляхтою, татарами
Засівала поле,
Засівала трупом поле,
Поки не остило...
Лягла спочить... А тим часом
Виросла могила,
60 А над нею орел чорний
Сторожем літає,
І про неї добрим людям
Кобзарі співають.
Все співають, як діялось,
Сліпі небораки,—
Бо дотепні... А я... а я
Тільки вмію плакать,

Тільки сльози за Украйну...
А сло́ва — немає...
А за лихо... Та цур йому!
Хто його не знає!..
А надто той, що дивиться
На людей душою —
Пекло йому на сім світі,
А на тім...

Журбою
Не накличу собі долі,
Коли так не маю.
Нехай злидні живуть три дні —
Я їх заховаю,
Заховаю змію люту
Коло свого серця,
Щоб вороги не бачили,
Як лихо сміється...
Нехай думка, як той ворон,
Літає та кряче,
А серденько соловейком
Щебече та плаче
Нишком — люди не побачать,
То й не засміються...
Не втирайте ж мої сльози,
Нехай собі ллються,
Чуже поле поливають
Щодня і щоночі,
Поки попи не засиплють
Чужим піском очі...
Отаке то... А що робить?
Журба не поможе.
Хто ж сироті завидує,
Карай того, боже!

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас —
Де ж мені вас діти?..

В Україну ідіть, діти!
В нашу Україну,
Попідтинню, сиротами,
А я — тут загину.
Там найдете щире серце
110 І слово ласкаве,
Там найдете щиру правду,
А ще, може, й славу...

Привітай же, моя ненько!
Моя Україно!
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину!

[С.-Петербург
1839]

ПЕРЕБЕНДЯ

Перебендя старий, сліпий —
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люди.
Він їм тугу розганяє,
Хоть сам світом нудить.
Попідтинню, сіромаха,
І днює й ночує,
Нема йому в світі хати;
Недоля жартує
Над старою головою,
А йому байдуже;
Сяде собі, заспіває:
„Ой, не шуми, луже!“
Заспіває, та й згадає,
Що він сиротина,
Пожуриться, посумує,
Сидячи під тином.

Отакий то Перебендя,
Старий та химерний:
Заспіває про Чалого,
На Горлицю зверне;
З дівчатами на вигоні —
Гриця та веснянку,
А у шинку з парубками —
Сербина, Шинкарку;
З жонатими на бенкеті

30 (Де свекруха злая) —
Про тополю, лиху долю,
А потім — У гаю;
На базарі — про Лазаря,
Або, щоб те знали,
Тяжко, важко заспіває,
Як Січ руйнували.
Отакий то Перебендя,
Старий та химерний:
Заспіває, засміється,
40 А на сльози зверне.

Вітер віє, повіває,
По полю гуляє.
На могилі кобзар сидить
Та на кобзі грає.
Кругом його степ, як море
Широке, синіє;
За могилою могила,
А там — тільки мріє.
Сивий ус, стару чуприну.
50 Вітер розвіває,
То приляже та послуха,
Як кобзар співає,
Як серце сміється, сліпі очі плачуть...
Послуха... повіє...
Старий заховавсь
В степу, на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люди не чули — бо то боже слово,
То серце по волі з богом розмовля,
60 То серце щебече господнюю славу...
А думка край світа на хмарі гуля.
Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блакитне широкими б'є;
Спочине на сонці, його запитає,
Де воно ночує, як воно встає;
Послухає моря, що воно говорить,
Спита чорну гору: — Чого ти німа? —
І знову на небо, бо на землі горе,

Бо на їй, широкій, куточка нема
70 Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
Що море говорить, де сонце ночує,—
Його на сім світі ніхто не прийма.
Один він між ними, як сонце високе.
Його знають люди, бо носить земля...
А якби почули, що він, одинокий,
Співа на могилі, з морем розмовля,—
На божеє слово вони б насміялись,
Дурним би назвали, од себе б прогнали:
— Нехай понад морем, сказали б, гуля! —

80 Добре єси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що співати, розмовляти
На могилу ходиш!
Ходи собі, мій голубе,
Поки не заснуло
Твоє серце, та виспівуй,
Щоб люди не чули.
А щоб тебе не цурались —
Потурай їм, брате!..
90 Скачи, враже, як пан каже:
На те він багатий.

Отакий то Перебендя,
Старий та химерний:
Заспіває весільної,
А на журбу зверне.

[С.-Петербург
1839]

КАТЕРИНА

Василию Андреевичу Жуковскому
на память 22 Апреля 1838 года

I

Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люди,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине...
Якби сама, ще б нічого,
А то й стара мати,
Що привела на світ божий,
Мусить погибати.
Серце в'яне, співаючи,
Коли знає за що;
Люди серця не побачать,
А скажуть — ледащо!
Кохайтеся ж, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люди,
Знущаються вами.

Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.
Полюбила молодого,
В садочок ходила,
Поки себе, свою долю

Там занапастила.
Кличе мати вечеряти,
30 А донька не чує;
Де жартує з москаликом,
Там і заночує.
Не дві ночі карі очі
Любо цілувала,
Поки слава на все село
Недобрая стала.
Нехай собі тії люди
Що хотять говорять:
Вона любить, то й не чує,
40 Що вкралося горе.
Прийшли вісті недобрії —
В поход затрубили.
Пішов москаль в Туреччину;
Катрусю накрили.
Не зчулася, та й байдуже,
Що коса покрита:
За милого, як співати,
Любо й потужити.
Обіцявся чорнобривий,
50 Коли не загине,
Обіцявся вернутися,—
Тоді Катерина
Буде собі московкою,
Забудеться горе,
А поки що, нехай люди
Що хотять говорять.
Не журиться Катерина —
Слізоньки втирає,
Бо дівчата на улиці
60 Без неї співають.
Не журиться Катерина —
Вмиється сльозою,
Возьме відра, опівночі
Піде за водою,
Щоб вороги не бачили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,

Заспіває Гриця.
Виспівує, вимовляє,
70 Аж калина плаче.
Вернулася — і раденька,
Що ніхто не бачив.
Не журиться Катерина
І гадки не має —
У новенькій хустиночці
В вікно виглядає.
Виглядає Катерина...
Минуло півроку;
Занудило коло серця,
80 Закололо в боку.
Нездужає Катерина,
Ледве, ледве дише...
Вичуняла — та в запічку
Дитину колише.
А жіночки лихо дзвонять,
Матері глузують,
Що москалі вертаються
Та в неї ночують.
— В тебе дочка чорнобрива,
90 Та ще й не єдина,
А муштрує у запічку
Московського сина.
Чорнобривого придбала...
Мабуть, сама вчила...—
Бодай же вас, цокотухи,
Та злидні побили,
Як ту матір, що вам на сміх
Сина породила!

Катерино, серце моє!
00 Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?
Хто спитає, привітає
Без милого в світі?
Батько, мати — чужі люди,
Тяжко з ними жити!

Вичуняла Катерина;
Одсуне кватирку,
Поглядає на улицю,
110 Колише дитинку;
Поглядає — нема, нема...
Чи то ж і не буде?
Пішла б в садок поплакати,
Так дивляться люди.
Зайде сонце — Катерина
По садочку ходить,
На рученьках носить сина,
Очиці поводить:
— Отут з муштри виглядала,
120 Отут розмовляла,
А там... а там... сину, сину! —
Та й не доказала...

Зеленіють по садочку
Черешні та вишні;
Як і перше виходила,
Катерина вийшла.
Вийшла, та вже не співає,
Як перше співала,
Як москаля молодого
130 В вишник дожидала.
Не співає чорнобрива,
Клене свою долю.
А тим часом вороженьки
Чинять свою волю —
Кують речі недобрії.
Що має робити?
Якби милий чорнобривий,
Умів би спинити...
Так далеко чорнобривий,
140 Не чує, не бачить,
Як вороги сміються їй,
Як Катруся плаче.
Може, вбитий чорнобривий
За тихим Дунаєм;
А може — вже в Московщині

Другую кохає!
Ні, чорнявий не убитий,
Він живий, здоровий...
А де ж найде такі очі,
150 Такі чорні брови?
На край світа, в Московщині
По тім боці моря—
Нема ніде Катерини;
Та здалась на горе!..
Вміла мати брови дати,
Карі оченята,
Та не вміла на сім світі
Щастя-долі дати.
А без долі біле личко—
160 Як квітка на полі:
Пече сонце, гойда вітер,
Рве всякий по волі.
Умивай же біле личко
Дрібними сльозами,
Бо вернулись москалики
Іншими шляхами.

II

Сидить батько кінець стола,
На руки схилився;
Не дивиться на світ божий:
170 Тяжко зажурився.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледве, ледве
Вимовляє доні:
—Що весілля, доню моя?
А де ж твоя пара?
Де світилки з друженьками,
Старости, бояра?
В Московщині, доню моя!
180 Іди ж їх шукати,
Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати.

Проклятий час - годинонька,
Що ти народилась!
Якби знала, до схід сонця
Була б утопила...
Здалась тоді б ти гадині,
Тепер — москалеві...
Доню моя, доню моя,
190 Цвіте мій рожевий!
Як ягідку, як пташечку,
Кохала, ростила
На лишенько... Доню моя,
Що ти наробила?..
Оддячила!.. Іди ж, шукай
У Москві свекрухи.
Не слухала моїх речей,
То її послухай.
Іди, доню, найди її,
200 Найди, привітайся,
Будь щаслива в чужих людях,
До нас не вертайся!
Не вертайся, дитя моє,
З далекого краю...
А хто ж мою головоньку
Без тебе сховає?
Хто заплаче надо мною,
Як рідна дитина?
Хто посадить на могилі
210 Червону калину?
Хто без тебе грішну душу
Поминати буде?
Доню моя, доню моя,
Дитя моє любе!
Іди од нас!..—
Ледве, ледве
Поблагословила:
— Бог з тобою! — та як мертва
На діл повалилась...

220 Обізвався старий батько:
— Чого ждеш, небого? —

Заридала Катерина,
Та бух йому в ноги:
—Прости мені, мій батечку,
Що я наробила!
Прости мені, мій голубе,
Мій соколе милий!
—Нехай тебе бог прощає
Та добрії люди;
230 Молись богу та йди собі—
Мені легше буде.—

Ледве встала, поклонилась,
Вийшла мовчки з хати;
Осталися сиротами
Старий батько й мати.
Пішла в садок у вишневий,
Богу помолилась,
Взяла землі під вишнею,
На хрест почепила;
240 Промовила:—Не вернуся!
В далекому краю,
В чужу землю, чужі люди
Мене заховають;
А своєї ся крихотка
Надо мною ляже
Та про долю, моє горе,
Чужим людям скаже...
Не розказуй, голубонько,
Де б не заховали,
250 Щоб грішної на сім світі
Люди не займали.
Ти не скажеш... Ось хто скаже,
Що я його мати!
Боже ти мій!.. лихо моє!
Де мені сховатись?
Заховаюсь, дитя моє,
Сама під водою,
А ти гріх мій спокутуєш
В людях сиротою,
260 Безбатченком!..—

Пішла селом,
Плаче Катерина;
На голові хустиночка,
На руках дитина.
Вийшла з села — серце мліє;
Назад подивилась,
Покивала головою
Та й заголосила.
Як тополя, стала в полі
При битій дорозі;
Як роса та до схід сонця,
Покапали сльози.
За сльозами за гіркими
І світа не бачить,
Тільки сина пригортає,
Цілує та плаче.
А воно, як ангелятко,
Нічого не знає,
Маленькими ручицями
Пазухи шукає.
Сіло сонце, зза діброви
Небо червоніє;
Утерлася, повернулась,
Пішла... тільки мріє.
В селі довго говорили
Дечого багато,
Та не чули вже тих речей
Ні батько, ні мати...

Отаке то на сім світі
Роблять людям люди!
Того в'яжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить...
А за віщо? Святий знає.
Світ, бачся, широкий,
Та нема де прихилитись
В світі одиноким.
Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила

300 Те, де заховають.
Де ж ті люди, де ж ті добрі,
Що серце збиралось
З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!

Єсть на світі доля,
А хто її знає?
Єсть на світі воля,
А хто її має?
Єсть люди на світі —
310 Сріблом-злотом сяють,
Здається, панують,
А долі не знають,—
Ні, долі, ні волі!
З нудьгою та з горем
Жупан надівають,
А плакати — сором.
Возьміть срібло-злото
Та будьте багаті,
А я візьму сльози —
320 Лихо виливати;
Затоплю недолю
Дрібними сльозами,
Затопчу неволю
Босими ногами!
Тоді я веселий,
Тоді я багатий,
Як буде серденько
По волі гуляти!

III

Кричать сови, спить діброва,
330 Зіроньки сіяють;
Понад шляхом, щирицею,
Ховрашки гуляють.
Спочивають добрі люди;
Що кого втомило:

Кого — щастя, кого — сльози,
Все нічка покрила.
Всіх покрила темнісінька,
Як діточок мати;
Де ж Катрусю пригорнула:
340 Чи в лісі, чи в хаті?
Чи на полі під копою
Сина забавляє,
Чи в діброві спід колоди
Вовка виглядає?
Бодай же вас, чорні брови,
Нікому не мати,
Коли за вас таке лихо
Треба одбувати!
А що дальше спіткається?
350 Буде лихо, буде!
Зустрінуться жовті піски́
І чужії люди;
Зустрінеться зима люта...
А той — чи зустріне,
Що пізнає Катерину,
Привітає сина?
З ним забула б чорнобрива
Шляхи, піски, горе:
Він, як мати, привітає,
360 Як брат, заговорить...

Побачимо, почуємо...
А поки — спочину
Та тим часом розпитаю
Шлях на Московщину.
Далекий шлях, пани-брати,
Знаю його, знаю!
Аж на серці похолоне,
Як його згадаю.
Попоміряв і я колись —
370 Щоб його не мірять!..
Розказав би про те лихо,
Та чи то ж повірять?
— Бреше, скажуть, сякий-такий!

(Звичайне, не в очі),
А так тільки псує мову
Та людей морочить.—
Правда ваша, правда, люди!
Та й нащо те знати,
Що сльозами перед вами
380 Буду виливати?
Нащо воно? У всякого
І свого чимало...
Цур же йому!.. А тим часом
Кете лиш кресало
Та тютюну́, щоб, знаєте,
Дома не журились.
А то лихо розказувать,
Щоб бридке́ приснилось!
Нехай його лихий візьме!
390 Лучче ж поміркую,
Де то моя Катерина
З Івасем мандрує.

За Києвом та за Дніпром,
Попід темним гаєм,
Ідуть шляхом чумаченьки,
П у́ г а ч а співають.
Іде шляхом молодиця,
Мусить бути з прощі.
Чого ж смутна, невесела,
400 Заплакані очі?
У латаній свитиночці,
На плечах торбина,
В руці ціпок, а на другій —
Заснула дитина.
Зустрілася з чумаками,
Закрила дитину,
Питається: — Люди добрі,
Де шлях в Московщину?
— В Московщину? Оцей самий.
410 Далеко, небого?
— В саму Москву. Христа ради,
Дайте на дорогу! —

Бере шага, аж труситься:
Тяжко його брати!..
Та й навіщо?.. А дитина?
Вона ж його мати!..
Заплакала, пішла шляхом,
В Броварях спочила
Та синові за гіркого
420 Медяник купила.
Довго, довго, сердешная,
Все йшла та питала;
Було й таке, що під тином
З сином ночувала...

Бач, на що здалися карі оченята:
Щоб під чужим тином сльози виливать!
Отож то дивіться та кайтесь, дівчата,
Щоб не довелося москаля шукать,
Щоб не довелося, як Катря шукає...
430 Тоді не питайте, за що люди лають,
За що не пускають в хату ночувать.
Не питайте, чорнобриві,
Бо люди не знають;
Кого бог кара на світі,
То й вони карають...
Люди гнуться, як ті лози,
Куди вітер віє.
Сиротині сонце світить
(Світить, та не гріє) —
440 Люди б сонце заступили,
Якби мали силу,
Щоб сироті не світило,
Сльози не сушило.
А за віщо, боже милий!
За що світом нудить?
Що зробила вона людям,
Чого хотять люди?
Щоб плакала!.. Серце моє!
Не плач, Катерино,
450 Не показуй людям сльози,
Терпи до загину!

А щоб личко не марніло
З чорними бровами,—
До схід сонця в темнім лісі
Умийся сльозами.
Умиєшся — не побачать,
То й не засміються:
А серденько одпочине,
Поки сльози ллються.

460 Отаке то лихо, бачите, дівчата!
Жартуючи кинув Катрусю москаль.
Недоля не бачить, з ким їй жартувати,
А люди хоч бачать, та людям не жаль:
— Нехай, кажуть, гине ледача дитина,
Коли не зуміла себе шанувать! —
Шануйтеся ж, любі, в недобру годину
Щоб не довелося москаля шукать.

Де ж Катруся блудить?
Попідтинню ночувала,
470 Раненько вставала,
Поспішала в Московщину;
Аж гульк!.. Зима впала.
Свище полем завірюха;
Іде Катерина
У личаках — лихо тяжке! —
І в одній свитині.
Іде Катря, шкандибає;
Дивиться — щось мріє...
Либонь, ідуть москалики...
480 Лихо!.. Серце мліє...
Полетіла, зустрілася,
Пита: — Чи немає
Мого Йвана чорнявого? —
А ті: — Мы не знаем.—
І, звичайне, як москалі,
Сміються, жартують:
— Ай да баба! Ай да наши!
Кого не надуют! —

Подивилась Катерина:
490 — І ви, бачу, люди!
Не плач, сину, моє лихо!
Що буде, то й буде.
Піду дальше — більш ходила...
А може й зустріну;
Оддам тебе, мій голубе,
А сама загину.—

Реве, стогне хуртовина,
Котить, верне полем;
Стоїть Катря серед поля,
500 Дала сльозам волю.
Утомилась завірюха,
Де-де позіхає;
Ще б плакала Катерина,
Та сліз більш немає.
Подивилась на дитину:
Умите сльозою,
Червоніє, як квіточка
Вранці під росою.
Усміхнулась Катерина,
510 Тяжко усміхнулась:
Коло серця — як гадина
Чорна повернулась.
Кругом мовчки подивилась;
Бачить — ліс чорніє,
А під лісом, край дороги,
Либонь, курінь мріє.
— Ходім, сину, смеркається...
Коли пустять — в хату,
А не пустять, то й надворі
520 Будем ночувати.
Під хатою заночуєм,
Сину мій Іване!
Де ж ти будеш ночувати,
Як мене не стане?
З собаками, мій синочку,
Кохайся надворі!
Собаки злі — покусають,

Та не заговорять,
Не розкажуть, сміючися...
530 З псами їсти й пити...
Бідна моя головонько!
Що мені робити? —

Сирота-собака має свою долю,
Має добре слово в світі сирота;
Його б'ють і лають, закують в неволю,
Та ніхто про матір на сміх не спита.
А Йвася спитають, заранне спитають,
Не дадуть до мови дитині дожить.
На кого собаки на улиці лають?
540 Хто голий, голодний під тином сидить?
Хто лобуря водить? Чорняві байстрята...
Одна його доля — чорні бровенята,
Та й тих люди заздрі не дають носить.

IV

Попід горою, яром, долом,
Мов ті діди високочолі,
Дуби з гетьманщини стоять.
У яру гребля, верби вряд,
Ставок під кригою в неволі
І ополонка — воду брать...
550 Мов покотьоло червоніє,
Крізь хмару сонце зайнялось;
Надувся вітер: як повіє —
Нема нічого, скрізь біліє...
Та тільки лісом загуло.

Реве, свище завірюха.
По лісу завило;
Як те море, біле поле
Снігом покотилось.
Вийшов з хати карбівничий,
560 Щоб ліс оглядіти,
Та де тобі! Таке лихо,

Що не видно й світа.
— Еге, бачу, яка фуга!
Цур же йому з лісом!
Піти в хату... Що там таке?
От їх достобіса!
Недобра їх розносила,
Мов справді за ділом.
Ничипоре! Дивись лишень,
570 Які побілілі!
— Що, москалі?.. Де москалі?
— Що ти? Схаменися!..
— Де москалі, лебедики?
— Та он, подивися! —
Полетіла Катерина
І не одяглася.
— Мабуть, добре Московщина
В тямку їй далася!
Бо уночі тільки й знає,
580 Що москаля кличе. —
Через пеньки, заметами
Летить, ледве дише.
Боса стала серед шляху,
Втерлась рукавами.
А москалі їй назустріч,
Як один, верхами.
— Лихо моє! доле моя! —
До їх... Коли гляне —
Попереду старший їде.
590 — Любий мій Іване!
Серце моє коханеє!
Де ти так барився? —
Та до його... за стремена...
А він подивився —
Та шпорами коня в боки.
— Чого ж утікаєш?
Хіба забув Катерину?
Хіба не пізнаєш?
Подивися, мій голубе,
600 Подивись на мене:
Я — Катруся твоя люба.

Нащо рвеш стремена? —
А він коня поганяє,
Нібито й не бачить.
— Постривай же, мій голубе!
Дивись — я не плачу.
Ти не пізнав мене, Йване?
Серце, подивися,
Їй же богу, я — Катруся!
610 — Дура, отвяжися!
Возьмите прочь безумную!
— Боже мій! Іване!
І ти мене покидаєш?
А ти ж присягався!
— Возьмите прочь! Что ж вы стали?
— Кого? мене взяти?
За що ж, скажи, мій голубе?
Кому хоч оддати
Свою Катрю, що до тебе
620 В садочок ходила,
Свою Катрю, що для тебе
Сина породила?
Мій батечку, мій братіку!
Хоч ти не цурайся!
Наймичкою тобі стану...
З другою кохайся...
З цілим світом... Я забуду,
Що колись кохалась,
Що од тебе сина мала,
630 Покриткою стала...
Покриткою... Який сором!
І за що я гину!
Покинь мене, забудь мене,
Та не кидай сина.
Не покинеш?.. Серце моє,
Не втікай од мене...
Я винесу тобі сина.—
Кинула стремена
Та в хатину. Вертається,
640 Несе йому сина.
Несповита, заплакана

Сердешна дитина.
— Осьде воно, подивися!
Де ж ти? заховався?
Утік!.. нема!.. Сина, сина
Батько одцурався!
Боже ти мій!.. Дитя моє!
Де дінусь з тобою?
Москалики! голубчики!
650 Возьміть за собою;
Не цурайтесь, лебедики:
Воно сиротина;
Возьміть його та оддайте
Старшому за сина.
Возьміть його... Бо покину,
Як батько покинув,—
Бодай його не кидала
Лихая година!..
Гріхом тебе на світ божий
660 Мати породила;
Виростай же на сміх людям! —
На шлях положила.
— Оставайся шукать батька,
А я вже шукала...—
Та в ліс з шляху, як навісна!
А дитя осталось,
Плаче, бідне... А москалям
Байдуже; минули.
Воно й добре; та на лихо
670 Лісничі почули.

Біга Катря боса лісом,
Біга та голосить;
То проклина свого Йвана,
То плаче, то просить.
Вибігає на возлісся;
Кругом подивилась —
Та в яр... біжить... серед ставу
Мовчки опинилась.
— Прийми, боже, мою душу,
680 А ти — моє тіло! —

Шубовсть в воду!.. Попід льодом
Геть загуркотіло.

Чорнобрива Катерина
Найшла, що шукала!
Дунув вітер понад ставом —
І сліду не стало.

То не вітер, то не буйний,
Що дуба ламає;
То не лихо, то не тяжке,
690 Що мати вмирає;
Не сироти малі діти,
Що неньку сховали:
Їм зосталась добра слава,
Могила зосталась.
Засміються злії люди
Малій сиротині,—
Вилле сльози на могилу —
Серденько спочине.
А тому, тому на світі,
700 Що йому зосталось,
Кого батько і не бачив,
Мати одцуралась?
Що зосталось байстрюкові?
Хто з ним заговорить?..
Ні родини, ні хатини;
Шляхи, піски, горе...
Панське личко, чорні брови...
Нащо? Щоб пізнали!
Змалювала, не сховала...
710 Бодай полиняли!

V

Ішов кобзар до Києва
Та сів спочивати.
Торбинками обвішаний
Його повожатий.

Мале дитя коло його
На сонці куняє,
А тим часом старий кобзар
Ісуса співає.
Хто йде, їде — не минає:
Хто бублик, хто гроші;
Хто старому, а дівчата
Шажок міхоноші.
Задивляться чорноброві —
І босе і голе.
— Дала, кажуть, бровенята,
Та не дала долі! —

Їде шляхом до Києва
Берлин шестернею,
А в берлині господиня
З паном і сім'єю.
Опинився против старців —
Курява лягає.
Побіг Івась, бо з віконця
Рукою махає.
Дає гроші Івасеві,
Дивується пані.
А пан глянув... одвернувся...
Пізнав, препоганий,
Пізнав тії карі очі,
Чорні бровенята...
Пізнав батько свого сина,
Та не хоче взяти.
Пита пані, як зоветься?
— Івась. — Какой милый! —
Берлин рушив, а Івася
Курява покрила...
Полічили, що достали,
Встали сіромахи,
Помолились на схід сонця,
Пішли понад шляхом.

[С.-Петербург
1838]

ТОПОЛЯ

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий
Марне зеленіє;
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.
Чумак іде, подивиться
10 Та й голову схилить;
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивиться — серце ниє:
Кругом ні билини!
Одна, одна, як сирота
На чужині, гине!

Хто ж викохав тонку, гнучку
В степу погибати?
Постривайте, все розкажу.
20 Слухайте ж, дівчата!

Полюбила чорноброва
Козака дівчина,
Полюбила — не спинила:
Пішов — та й загинув...
Якби знала, що покине,
Була б не любила;
Якби знала, що загине,
Була б не пустила;
Якби знала — не ходила б

30 Пізно за водою,
Не стояла б до півночі
З милим під вербою;
Якби знала!..

І то лихо —
Попереду знати,
Що нам в світі зустрінеться...
Не знайте, дівчата!
Не питайте свою долю!..
Само серце знає,
40 Кого любить. Нехай в'яне,
Поки закопають.
Бо не довго, чорнобриві,
Карі оченята,
Біле личко червоніє —
Не довго, дівчата!
До полудня — та й зав'яне,
Брови полиняють...
Кохайтеся ж, любітеся,
Як серденько знає.

50 Защебече соловейко
В лузі на калині,
Заспіває козаченько,
Ходя по долині.
Виспівує, поки вийде
Чорнобрива з хати,
А він її запитає:
— Чи не била мати? —
Стануть собі, обіймуться;
Співа соловейко;
60 Послухають, розійдуться —
Обоє раденькі...
Ніхто того не побачить,
Ніхто не спитає:
— Де ти була, що робила? —
Сама собі знає...
Любилася, кохалася,
А серденько мліло:

Чуло серце недоленьку,
Сказати не вміло.
70 Не сказало — осталася,
День і ніч воркує,
Як голубка без голуба,
А ніхто не чує...

Не щебече соловейко
В лузі над водою,
Не співає чорнобрива,
Стоя під вербою;
Не співає,— сиротою
Білим світом нудить.
80 Без милого батько, мати —
Як чужії люди;
Без милого сонце світить —
Як ворог сміється;
Без милого скрізь могила...
А серденько б'ється.

Минув і рік, минув другий,—
Козака немає;
Сохне вона, як квіточка;
Мати не питає:
90 — Чого в'янеш, моя доню? —
Стара не спитала,
За сивого, багатого
Тихенько єднала.
— Іди, доню! — каже мати,—
Не вік дівувати.
Він багатий, одинокий —
Будеш панувати.
— Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо!
100 Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму.
Нехай попи заспівають,
А дружки заплачуть:
Легше, мамо, в труні лежать,
Ніж його побачить.—

Не слухала стара мати,
Робила, що знала,—
Дивилася чорнобрива,
Сохла і мовчала.
110 Пішла вночі до ворожки,
Щоб поворожити —
Чи довго їй одинокій
На сім світі жити?..
— Бабусенько, голубонько,
Серце моє, ненько!
Скажи мені щиру правду:
Де милий-серденько?
Чи жив, здоров? Чи він любить?
Чи забув-покинув?
120 Скажи ж мені, де мій милий?
Край світа полину!
Бабусенько, голубонько!
Скажи, бо [ти] знаєш...
Мене мати хоче дати
За старого заміж.
Любить його, моя сиза,
Серце не навчити.
Пішла б же я утопилась —
Жаль душу згубити...
130 Коли не жив чорнобривий,—
Зроби, моя пташко,
Щоб додому не вернулась...
Тяжко мені, тяжко!
Там старий жде з старостами...
Скажи ж мою долю!
— Добре, доню! Спочинь трошки...
Чини ж мою волю.
Сама колись дівувала —
Теє лихо знаю;
140 Минулося — навчилася;
Людям помагаю.
Твою долю, моя доню,
Позаторік знала,
Позаторік і зіллячка
Для того придбала.—

Пішла стара, мов каламар
Достала з полиці.
— Ось на тобі сього дива.
Піди до криниці,
150 Поки півні не співали,
Умийся водою,
Випий трошки сього зілля —
Все лихо загоїть.
Вип'єш — біжи якомога;
Що б там не кричало,
Не оглянься, поки станеш
Аж там, де прощалась.
Одпочинеш; а як стане
Місяць серед неба,
160 Випий ще раз; не приїде —
Втретє випить треба:
За перший раз, як за той рік,
Будеш ти такою;
А за другий — серед степу
Тупне кінь ногою:
Коли живий козаченько,
То зараз прибуде...
А за третій, моя доню!
Не питай, що буде...
170 Та ще, чуєш, не хрестися,
Бо все піде в воду...
Тепер же йди, подивися
На торішню вроду.—

Взяла зілля, поклонилась:
— Спасибі, бабусю! —
Вийшла з хати: — Чи йти, чи ні?..
Ні! вже не вернуся! —
Прийшла... Вмилась, напилася,
Тихо усміхнулась,
180 Вдруге, втретє напилася
І не оглянулась.
Полетіла, мов на крилах,
Серед степу пала...

Пала, стала, заплакала
І... і заспівала.

„Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!
Рости, рости, тополенько,
Все вгору та вгору!
190 Рости гнучка та висока
До самої хмари,—
Спитай бога, чи діжду я,
Чи не діжду пари?
Рости, рости, подивися
За синеє море:
По тім боці — моя доля,
По сім боці — горе.
Там десь милий, чорнобривий
Співає, гуляє,
200 А я плачу, літа трачу,
Його виглядаю.
Скажи йому, моє серце,
Що сміються люди;
Скажи йому, що загину,
Коли не прибуде!
Сама хоче мене мати
В землю заховати...
А хто ж її головоньку
Буде доглядати?
210 Хто догляне, розпитає,
На старість поможе?
Мамо моя!.. доле моя!..
Боже милий, боже!..

Подивися, тополенько!
Як нема — заплачеш
До схід сонця, ранісінько,
Щоб ніхто не бачив...
Рости ж, серце-тополенько,
Все вгору та вгору!
220 Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!“

Отак тая чорнобрива
Плакала, співала...
І надиво серед поля
Тополею стала.

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.

[С.- Петербург
1839]

ДУМКА

Нащо мені чорні брови,
Нащо карі очі,
Нащо літа молодії,
Веселі, дівочі?
Літа мої молодії
Марно пропадають,
Очі плачуть, чорні брови
Од вітру линяють.
Серце в'яне, нудить світом,
Як пташка без волі...
Нащо ж мені краса моя,
Коли нема долі?
Тяжко мені сиротою
На сім світі жити;
Свої люди — як чужії,
Ні з ким говорити.
Нема кому розпитати,
Чого плачуть очі;
Нема кому розказати,
Чого серце хоче,
Чого серце, як голубка,
День і ніч воркує;
Ніхто його не питає,
Не знає, не чує.
Чужі люди не спитають —
Та й нащо питати?
Нехай плаче сиротина,
Нехай літа тратить...
Плач же, серце, плачте, очі,
Поки не заснули,

Голосніше, жалібніше,
Щоб вітри почули,
Щоб понесли буйнесенькі
За синеє море
Чорнявому зрадливому
На лютеє горе.

[С.-Петербург
1839]

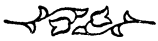

ДО ОСНОВ'ЯНЕНКА

Б'ють пороги; місяць сходить,
Як і перше сходив...
Нема Січі, пропав і той,
Хто всім верховодив.
Нема Січі! Очерети
У Дніпра питають:
— Де то наші діти ділись?
Де вони гуляють? —
Чайка скиглить літаючи,
Мов за дітьми плаче;
Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.
На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;
Питаються у буйного:
— Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?..
Вернітеся! Дивітеся:
Жита похилились,
Де паслися ваші коні,
Де тирса шуміла,
Де кров ляха, татарина
Морем червоніла...
Вернітеся!..
— Не вернуться! —
Загуло, сказало
Синє море. — Не вернуться,
Навіки пропали! —
Правда, море, правда, синє:

Такая їх доля!
Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля,
Не вернуться запорожці,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани.
Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче;
40 Тяжко, важко сиротині,
А ніхто не бачить,
Тільки ворог, що сміється...
Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине,—
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти.
50 Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине:
От де, люди, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як господа слово...
Чи так, батьку-отамане?
Чи правду співаю?
60 Ех! Якби то... Та що й казать!—
Кебети не маю.
А до того — Московщина,
Кругом чужі люди.
— Не потурай! — може, скажеш;
Та що з того буде?
Насміються на псалом той,
Що виллю сльозами;
Насміються!.. Тяжко, батьку,
Жити з ворогами!
70 Поборовся б і я, може,

Якби малось сили;
Заспівав би,— був голосок,
Та позички з'їли...
Отаке то лихо тяжке,
Батьку ти мій, друже!
Блужу в снігах, та сам собі:
„Ой не шуми, луже!“
Не втну більше. А ти, батьку,
Як сам здоров, знаєш,
80 Тебе люди поважають,
Добрий голос маєш.
Співай же їм, мій голубе!
Про Січ, про могили —
Коли яку насипали,
Кого положили;
Про старину, про те диво,
Що було, минуло...
Утни, батьку! Щоб нехотя
На весь світ почули,
90 Що діялось в Україні,
За що погибала,
За що слава козацькая
На всім світі стала!
Утни, батьку, орле сизий!
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу;
Нехай ще раз послухаю,
Як те море грає,
100 Як дівчина під вербою
Гриця заспіває;
Нехай ще раз усміхнеться
Серце на чужині,
Поки ляже в чужу землю,
В чужій домовині.

[С.-Петербург
1839]

ІВАН ПІДКОВА

В. И. Штернбергу

I

Було колись в Україні —
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу і волю, —
Минулося: осталися
Могили по полю.
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацькеє біле тіло,
В китайку повите.
Високії ті могили,—
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави, дідівщини
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними співає.

Було колись в Україні —
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед, горілку
Поставцем кружала.
Було добре колись жити
На тій Україні...
А згадаймо,— може, серце
Хоть трошки спочине.

II

Чорна хмара зза Лиману
30 Небо, сонце криє.
Синє море звірюкою
То стогне, то виє.
Дніпра гирло затопило...
— А нуте, хлоп'ята,
На байдаки! Море грає —
Ходім погуляти! —

Висипали запорожці,—
Лиман човни вкрили.
„Грай же, море!“ — заспівали.
40 Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори —
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тільки й треба,—
Пливуть собі та співають;
Рибалка літає...
А попереду отаман
Веде, куди знає.
Похожає вздовж байдака,
50 Гасне люлька в роті;
Поглядає сюди-туди —
Де то буть роботі?
Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку — човни стали.
— Нехай ворог гине!
Не в Синопу, отамани,
Панове-молодці!
А у Царград до султана
60 Поїдемо в гості.
— Добре, батьку-отамане! —
Кругом заревіло.
— Спасибі вам! — Надів шапку.
Знову закипіло

Синє море. Вздовж байдака
Знову похожає
Пан отаман та на хвилю
Мовчки поглядає.

[С.- Петербург
1839]

ТАРАСОВА НІЧ

•

На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі грає;
Кругом хлопці та дівчата —
Як мак процвітає.
Грає кобзар, виспівує,
Вимовля словами,
Як москалі, орда, ляхи
Бились з козаками;
Як збиралась громадонька
В неділеньку вранці;
Як ховали козаченька
В зеленім байраці.
Грає кобзар, виспівує —
Аж лихо сміється:

„Була колись гетьманщина,
Та вже не вернеться;
Було колись — панували,
Та більше не будем...
Тії слави козацької
Повік не забудем!
Україно, Україно!
Серце моє, ненько!
Як згадаю твою долю,
Заплаче серденько!
Де поділось козачество,
Червоні жупани?
Де поділась доля-воля,
Бунчуги, гетьмани?
Де поділось? Ізгоріло?

30 А чи затопило
Синє море твої гори,
Високі могили?
Мовчать гори, грає море,
Могили сумують,
А над дітьми козацькими
Поганці панують!
Грай же, море! Мовчіть, гори!
Гуляй, буйний, полем!
Плачте, діти козацькії,—
40 Така ваша доля!

Встає хмара зза Лиману,
А другая з поля:
Зажурилась Україна —
Така її доля!
Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина.
Ніхто її не рятує...
Козачество гине;
Гине слава, батьківщина;
50 Немає де дітись;
Виростають нехрещені
Козацькії діти;
Кохаються невінчані;
Без попа ховають;
Запродана жидам віра,
В церкву не пускають!..
Як та галич поле криє,
Ляхи, уніати
Налітають,— нема кому
60 Порадоньки дати.
Обізвався Наливайко —
Не стало кравчини!
Обізвавсь козак Павлюга —
За нею полинув!
Обізвавсь Тарас Трясило
Гіркими сльозами:
— Бідна моя Україно,
Стоптана ляхами! —

. . . . . .
70 . . . . . .
. . . . . .
. . . . . .*

Обізвавсь Тарас Трясило
Віру рятувати,
Обізвався, орел сизий,
Та й дав ляхам знати!
Обізвався пан Трясило:
— А годі журиться!
А ходім лиш, пани-брати,
80 З поляками биться! —

Вже не три дні, не три ночі
Б'ється пан Трясило.
Од Лимана до Трубайла
Трупом поле крилось.
Ізнемігся козаченько,
Тяжко зажурився,
А поганий Конецпольський
Дуже звеселився;
Зібрав шляхту всю докупи,
90 Та й ну частувати.
Зібрав Тарас козаченьків —
Поради прохати:
— Отамани-товариші,
Брати мої, діти!
Дайте мені порадоньку,
Що будем робити?
Бенкетують вражі ляхи
Наше безголов'я.
Нехай собі бенкетують,
100 Нехай на здоров'я!
Нехай, кляті, бенкетують,
Поки сонце зайде,
А ніч-мати дасть пораду, —
Козак ляха знайде.
А поки що, одпочиньмо.

* Кілька рядків тексту, викреслені царською цензурою, відновити не вдалося.

Чи багато наших?
— Трохи, пане отамане,
Та й ті щось ледачі.
— Зледащіли, — побачимо.
110 Нема чого ждати!
Бенкетуйте ж, вражі ляхи, —
Прийду помагати.
Прийду, ляхи, почастую
Не медом-ситою, —
Ні, прокляті католики,
Кров'ю червоною
Почастую за Павлову
Праведную душу,
А коли ні, боже милий,
120 Сам випити мушу.
Боже, нехай пропадає
Голова Тараса!
Дай то тільки, щоб та шляхта
Кров'ю упилася, —
Тоді й мою головоньку
Нехай ворон будить:
Не прокинусь! Товариші!
Що буде, те й буде.
Сю ніч ляхів-католиків
130 Ходім частувати!
Чи так, брати-отамани?
— Що маєм казати?
Роби, пане отамане,
Як сам добре знаєш.
А ми будем помагати
Поки силу маєм.
— Добре, хлопці! — Пішов нишком
Люлечку смакує,
Дума думку, споглядає...
140 Доля ж бенкетує*.

* Останні 36 рядків взято з видання „Поезії Т. Гр. Шевченка, заборонені в Росії". Женева. 1890. Стор. 7 — 8. Весь твір у цьому виданні датовано: „6 Ноября 1838 р.".

Лягло сонце за горою,
Зірки засіяли,
А козаки, як та хмара,
Ляхів обступали.
Як став місяць серед неба,
Ревнула гармата;
Прокинулись ляшки-панки —
Нікуди втікати!
Прокинулись ляшки-панки
Та й не повставали:
Зійшло сонце — ляшки-панки
Покотом лежали.

Червоною гадюкою
Несе Альта вісті,
Щоб летіли крюки з поля
Ляшків-панків їсти.
Налетіли чорні крюки
Вельможних будити;
Зібралося козачество
Богу помолитись.
Закрякали чорні крюки,
Виймаючи очі;
Заспівали козаченьки
Пісню тії ночі, —
Тії ночі кривавої,
Що славою стала
Тарасові, козачеству,
Ляхів що приспала.

Над річкою, в чистім полі,
Могила чорніє;
Де кров текла козацькая —
Трава зеленіє.
Сидить ворон на могилі
Та з голоду кряче...
Згада козак гетьманщину,
Згада — та й заплаче.

Була колись козацькая
І слава і воля,

Слава сяє, а воленьку
180 Спіткала недоля.
Було колись — панували,
Та більше не будем,
Тії ж слави козацької
Вовік не забудем"*.

Умовк кобзар, сумуючи:
Щось руки не грають.
Кругом хлопці та дівчата
Слізоньки втирають.

Пішов кобзар по улиці —
190 З журби як заграє!
Кругом хлопці навприсідки,
А він вимовляє:
„Нехай буде отакечки!
Сидіть, діти, у запічку,
А я з журби та до шинку,
А там найду свою жінку,
Найду жінку, почастую,
З вороженьків покепкую".

[С.-Петербург
1839]

* Останні 8 рядків взято з того ж женевського видання 1890 р.

Н. МАРКЕВИЧУ

Бандуристе, орле сизий!
Добре тобі, брате:
Маєш крила, маєш силу,
Є коли літати.
Тепер лети ж в Україну —
Тебе виглядають.
Полетів би за тобою,
Та хто привітає?
Я й тут чужий, одинокий,
І на Україні
Я сирота, мій голубе,
Як і на чужині.
Чого ж серце б'ється, рветься?
Я там — одинокий.
Одинокий... А Украйна!
А степи широкі!
Там повіє буйнесенький,
Як брат, заговорить;
Там в широкім полі воля;
Там синеє море
Вигравае, хвалить бога,
Тугу розганяє;
Там могили з буйним вітром
В степу розмовляють.
Розмовляють, сумуючи —
Отака їх мова:
— Було колись — минулося,
Не вернеться знову... —
Полетів би, послухав би,
Заплакав би з ними...
Та ба! Доля приборкала
Між людьми чужими.

С.- Петербург
9 травня 1840 року

НА НЕЗАБУДЬ

В. И. Штернбергу

Поїдеш далеко,
Побачиш багато;
Задивишся, зажуришся,—
Згадай мене, брате!

[С.- Петербург
1840]

ГАЙДАМАКИ

ПОЕМА

Василию Ивановичу Григоровичу на память 22-го Апреля 1838 года

Все йде, все минає — і краю немає...
Куди ж воно ділось? Відкіля взялось?
І дурень і мудрий нічого не знає.
Живе... умирає... Одно зацвіло,
А друге зав'яло, навіки зав'яло...
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало,
І зорі червоні, як перше плили,
Попливуть і потім; і ти, білолиций,
По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивиться в жолобок, криницю
І в море безкрає і будеш сіять,
Як над Вавілоном, над його садами
І над тим, що буде з нашими синами.
Ти вічний без краю!.. Люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою,
Співать тобі думу, що ти ж нашептав.
Порай мені ще раз, де дітись з журбою?
Я не одинокий, я не сирота:
Єсть у мене діти, та де їх подіти?
Заховать з собою? — Гріх: душа жива.
А може, їй легше буде на тім світі,
Як хто прочитає ті сльози-слова,
Що так вона щиро колись виливала,
Що так вона нишком над ними ридала.
Ні, не заховаю, бо душа жива.
Як небо блакитне — нема йому краю,—
Так душі почину і краю немає.
А де вона буде? Химерні слова!!

30 Згадай же хтонебудь її на сім світі,—
Безславному тяжко сей світ покидать.
Згадайте, дівчата, вам треба згадать!
Вона вас любила, рожевії квіти,
І про вашу долю любила співать.
Поки сонце встане, спочивайте, діти,
А я поміркую, ватажка де взять.

Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля!
Ідіть, сини, погуляйте,
40 Пошукайте долі.
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти!
Хто вас щиро без матері
Привітає в світі?
Сини мої! орли мої!
Летіть в Україну,—
Хоч і лихо зустрінеться,
Так не на чужині.
Там найдеться душа щира,
50 Не дасть погибати;
А тут... а тут... тяжко, діти!
Коли пустять в хату,
То, зустрівши, насміються,—
Такі, бачте, люди:
Все письменні, друковані,
Сонце навіть гудять:
—Не відтіля, каже, сходить,
Та не так і світить;
Отак, каже, було б треба...—
60 Що маєш робити?
Треба слухать; може й справді
Не так сонце сходить,
Як письменні начитали...
Розумні та й годі!
А що ж на вас вони скажуть?
Знаю вашу славу!
Поглузують, покепкують
Та й кинуть під лаву.

— Нехай, скажуть, спочивають,
70 Поки батько встане
Та розкаже по-нашому
Про свої гетьмани.
А то дурень розказує
Мертвими словами
Та якогось то Ярему
Веде перед нами
У постолах. Дурень! дурень!
Били, а не вчили.
Од козацтва, од гетьманства
80 Високі могили —
Більш нічого не осталось,
Та й ті розривають.
А він хоче, щоб слухали,
Як старці співають.
Дарма праця, пане-брате:
Коли хочеш грошей,
Та ще й слави, того дива,
Співай про Матрьошу,
Про Парашу, радость нашу,
90 Султан, паркет, шпори.
От де слава!! А то співа:
„Грає синє море“,
А сам плаче; за тобою
І твоя громада
У сіряках!.. — Правда, мудрі!
Спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки шкода —
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
100 Брехнею підбите.
Вибачайте!.. Кричіть собі,
Я слухать не буду
Та й до себе не покличу:
Ви розумні люди,
А я дурень; один собі
У моїй хатині
Заспіваю, заридаю,
Як мала дитина.

Заспіваю — море грає,
110 Вітер повіває,
Степ чорніє, і могила
З вітром розмовляє.
Заспіваю — розвернулась
Висока могила;
Аж до моря запорожці
Степ широкий крили;
Отамани на вороних
Перед бунчугами
Вигравають... А пороги
120 Між очеретами
Ревуть, стогнуть, розсердились,
Щось страшне співають.
Послухаю, пожурюся,
У старих спитаю:
— Чого, батьки, сумуєте?
— Невесело, сину!
Дніпро на нас розсердився,
Плаче Україна... —
І я плачу; а тим часом
130 Пишними рядами
Виступають отамани,
Сотники з панами
І гетьмани; всі в золоті
У мою хатину
Прийшли, сіли коло мене
І про Україну
Розмовляють, розказують,
Як Січ будували,
Як козаки на байдаках
140 Пороги минали,
Як гуляли по синьому,
Грілися в Скутарі
Та як, люльки закуривши
В Польщі на пожарі,
В Україну верталися,
Як бенкетували.
— Грай, кобзарю! Лий, шинкарю! —
Козаки гукали.

Шинкар знає, наливає
150 І не схаменеться;
Кобзар вшкварив, а козаки —
Аж Хортиця гнеться —
Метелиці та гопака
Гуртом оддирають;
Кухоль ходить, переходить,
Так і висихає.
— Гуляй, пане, без жупана!
Гуляй, вітре, полем!
Грай, кобзарю, лий, шинкарю,
160 Поки встане доля! —
Взявшись в боки, навприсідки
Парубки з дідами:
— Отак, діти! Добре, діти!
Будете панами! —
Отамани на бенкеті,
Неначе на раді,
Похожають, розмовляють...
Вельможна громада
Не втерпіла, ударила
170 Старими ногами.
А я дивлюсь, поглядаю,
Сміюся сльозами.

Дивлюся, сміюся, дрібні утираю...
Я не одинокий, є з ким в світі жить!
У моїй хатині, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить;
У моїй хатині синє море грає,
Могила сумує, тополя шумить,
Тихесенько Гриця дівчина співає, —
180 Я не одинокий, є з ким вік дожить!
От де моє добро, гроші,
От де моя слава!
А за раду — спасибі вам,
За раду лукаву.
Буде з мене, поки живу,
І мертвого слова,
Щоб виливать журбу, сльози.

Бувайте здорові!
Піду синів випровожать
190 В далеку дорогу.
Нехай ідуть! Може, найдуть
Козака старого,
Що привіта моїх діток
Старими сльозами.
Буде з мене. Скажу ще раз:
Пан я над панами!

Отак, сидя в кінці стола,
Міркую, гадаю:
Кого просить? Хто поведе?
200 Надворі світає;
Погас місяць, горить сонце.
Гайдамаки встали,
Помолились, одяглися,
Кругом мене стали.
Сумно, сумно, як сироти,
Мовчки похилились:
— Благослови, кажуть, батьку,
Поки маєм силу,
Благослови шукать долю
210 На широкім світі.—
Постривайте... Світ — не хата,
А ви малі діти,
Нерозумні. Хто ватажком
Піде перед вами?
Хто проведе? Лихо, діти,
Лихо мені з вами!
Викохав вас, вигодував,
Виросли чималі,
Йдете в люди, а там тепер
220 Все письменне стало.
Вибачайте, що не вивчив,
Бо й мене, хоч били,
Добре били, а багато
Дечому навчили!

Тма, мна знаю, а оксію
Не втну таки й досі.
Що ж вам скажуть? Ходім, сини,
Ходімо, попросим!
Єсть у мене щирий батько
230 (Рідного немає) —
Дасть він мені раду з вами,
Бо сам здоров знає,
Як то тяжко блукать в світі
Сироті без роду;
А до того — душа щира,
Козацького роду!..
Не одцуравсь того слова,
Що мати співала,
Як малого повивала,
240 З малим розмовляла.
Не одцуравсь того слова,
Що про Україну
Сліпий старець, сумуючи,
Співає під тином.
Любить її, думу правди,
Козацькую славу,
Любить її! Ходім, сини,
На раду ласкаву.
Якби не він спіткав мене
250 При лихій годині,
Давно б досі заховали
В снігу на чужині;
Заховали б та й сказали:
— Так, якесь ледащо... —
Тяжко, важко нудить світом,
Не знаючи за що.
Минулося, щоб не снилось!..
Ходімо, хлоп'ята!
Коли мені на чужині
260 Не дав погибати,
То й вас прийме, привітає,
Як свою дитину.
А од його, помолившись,
Гайда в Україну!

Добридень же, тату, в хату,
На твоїм порогу,
Благослови моїх діток
В далеку дорогу!

С.-Петербург
1841 квітня 7

ІНТРОДУКЦІЯ

Була колись шляхетчина,
Вельможная пані;
Мірялася з москалями,
З ордою, з султаном,
З німотою... Було колись...
Та що не минає?
Було, шляхта, знай, чваниться,
День і ніч гуляє
Та королем коверзує...
Не кажу — Степаном
Або Яном Собіеським:
Ті два незвичайні, —
А іншими. Небораки
Мовчки панували.
Сейми, сеймики ревіли,
Сусіди мовчали,
Дивилися, як королі
Із Польщі втікають,
Та слухали, як шляхетство
Навісне гукає.
— Nie pozwalam! Nie pozwalam! —
Шляхта репетує,
А магнати палять хати,
Шабельки гартують.
Довго таке творилося,
Поки не в Варшаві
Запанував над ляхами
Понятовський жвавий.

Запанував та й думав шляхту
Приборкать трошки... Не зумів!
Добра хотів, як дітям мати,
300 А може й іще чого хотів.
Єдине слово „nie pozwalam“
У шляхти думав одібрать,
А потім... Польща запалала,
Панки сказилися... Кричать:
— Гонору слово, дарма праця!
Поганець, наймит москаля! —
На гвалт Пулавського і Паца
Встає шляхетськая земля.
І — разом сто конфедерацій.[1]
310 Розбрелись конфедерати
По Польщі, Волині,
По Литві, по Молдаванах
І по Україні;
Розбрелися та й забули
Волю рятувати,
Полигалися з жидами,
Та й ну руйнувати.
Руйнували, мордували,
Церквами топили...
320 А тим часом гайдамаки
Ножі освятили.

ЯРЕМА

— Яремо! Герш-ту, хамів сину?
Піди кобилу приведи,
Подай патинки господині
Та принеси мені води.
Вимети хату, внеси дрова,
Посип індикам, гусям дай,
Піди до льоху, до корови,

Та швидше, хаме!.. Постривай!
330 Упоравшись, біжи в Вільшану:[2]
Імості треба. Не барись! —
Пішов Ярема, похиливсь.

Отак уранці жид поганий
Над козаком коверзував.
Ярема гнувся, бо не знав,
Не знав, сіромаха, що виросли крила,
Що неба достане, коли полетить,
Не знав, нагинався...

О боже мій милий!
340 Тяжко жить на світі, а хочеться жить:
Хочеться дивитись, як сонечко сяє,
Хочеться послухать, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить,
Або чорнобрива в гаю заспіває...
О боже мій милий, як весело жить!

Сирота Ярема, сирота убогий:
Ні сестри, ні брата, нікого нема!
Попихач жидівський, виріс у порогу;
А не клене долі, людей не займа.
350 Та й за що їх лаять? Хіба вони знають,
Кого треба гладить, кого катувать?
Нехай бенкетують... У їх доля дбає,
А сироті треба самому придбать.
Трапляється, часом тихенько заплаче,
Та й то не од того, що серце болить:
Щонебудь згадає або що побачить...
Та й знову за працю. Отак треба жить!
Нащо батько, мати, високі палати,
Коли нема серця з серцем розмовлять?
360 Сирота Ярема — сирота багатий,
Бо є з ким заплакать, є з ким заспівать:
Єсть карії очі — як зіроньки сяють,
Білі рученята — мліють, обнімають.
Єсть серце єдине, серденько дівоче,

Що плаче, сміється, і мре, й оживає,
Святим духом серед ночі
Понад ним витає.

Отакий то мій Ярема,
Сирота багатий.
370 Таким і я колись то був.
Минуло, дівчата...
Минулося, розійшлося,
І сліду не стало.
Серце мліє, як згадаю...
Чому не осталось?
Чому не осталось? Чому не витало?
Легше було б сльози, журбу виливать.
Люди одібрали, бо їм було мало.
—Нащо йому доля? Треба закопать:
380 Він і так багатий...—
Багатий на лати
Та на дрібні сльози—бодай не втирать!
Доле моя, доле! Де тебе шукать?
Вернися до мене, до моєї хати,
Або хоч приснися... Не хочеться спать.

Вибачайте, люди добрі!
Може, недоладу,
Та прокляте лихо-злидні
Кому не завадить?
390 Може, ще раз зустрінемось,
Поки шкандибаю
За Яремою по світу?
А може... й не знаю.
Лихо, люди, всюди лихо,
Ніде пригорнуться:
Куди, каже, хилить доля,
Туди й треба гнуться.
Гнуться мовчки, усміхаться,
Щоб люди не знали,
400 Що на серці заховано,
Щоб не привітали.
Бо їх ласка... нехай сниться

Тому, в кого доля,
А сироті щоб не снилась,
Не снилась ніколи!
Тяжко, нудно розказувать,
А мовчать не вмію.
Виливайся ж, слово-сльози:
Сонечко не гріє,
410 Не висушить. Поділюся
Моїми сльозами...
Та не з братом, не з сестрою —
З німими стінами
На чужині... А поки що —
До корчми вернуся,
Що там робиться.

Жидюга
Дрижить, ізігнувшись
Над каганцем. Лічить гроші
420 Коло ліжка, клятий.
А на ліжку... Ох, аж душно!..
Білі рученята
Розкидала, розкрилася...
Як квіточка в гаю
Червоніє; а пазуха...
Пазухи немає —
Розірвана... Мабуть, душно
На перині спати
Одинокій, молоденькій;
430 Ні з ким розмовляти —
Одна шепче... Несказанно
Гарна нехрещена!
Ото дочка, а то батько —
Чортова кишеня.
Стара Хайка лежить долі,
В перинах поганих.
Де ж Ярема? Взявши торбу,
Потяг у Вільшану.

———

— Одчиняй, проклятий жиде!
440 Бо будеш битий... Одчиняй!
Ламайте двері, поки вийде
Старий паскуда!
— Постривай!
Стривайте, зараз!
— Нагаями
Свиняче ухо! Жартувать,
Чи що, ти хочеш?
— Я? З панами?
Крий боже! Зараз, дайте встать,
450 Ясновельможні! (нишком — свині).
— Пане полковнику, ламай! —
Упали двері... а нагай
Малює вздовж жидівську спину.
— Здоров, свине! здоров, жиде!
Здоров, чортів сину! —
Та нагаєм, та нагаєм.
А жид зогнув спину:
— Не жартуйте, мості-пане!
— Добривечір в хату!
460 Ще раз шельму! ще раз... годі!
Вибачай, проклятий!
Добривечір! А де дочка?
— Умерла, панове.
— Лжеш, Іудо! Нагаями! —
Посипались знову.
— Ой паночки-голубчики,
Їйбогу, немає!
— Брешеш, шельмо!
— Коли брешу,
470 Нехай бог карає!
— Не бог, а ми. Признавайся!
— Нащо б мав ховати,
Якби жива? Нехай, боже,
Щоб я був проклятий!..

— Ха, ха, ха, ха!.. Чорт, панове,
Літаню співає.
Перехрестись!
— Як же воно?
Далебі, не знаю.
480 — Отак, дивись...—
Лях хреститься,
А за ним Іуда.
— Браво! браво! охрестили!
Ну, за таке чудо
Могоричу, мості-пане!
Чуєш, охрещений?
Могоричу!
— Зараз, зараз! —
Ревуть, мов скажені,
490 Ревуть ляхи, а поставець
По столу гуляє.
„Єще Польща не згінела!“ —
Хто куди гукає.
— Давай, жиде! —
Охрещений
Із льоху та в хату,
Знай, шмигляє, наливає;
А конфедерати,
Знай, гукають: — Жиде! меду! —
500 Жид не схаменеться.
— Де цимбали? Грай, псявіро! —
Аж корчма трясеться —
Краков'яка оддирають,
Вальса та мазура.
А жид гляне, та нищечком:
— Шляхетська натура!
— Добре, годі! Тепер співай!
— Не вмію, їйбогу!
— Не божись, собача шкуро!
510 — Яку ж вам? Небогу?

„Була собі Гандзя
Каліка небога,
Божилася,

Молилася,
Що боліли ноги;
На панщину не ходила,
А за парубками
Тихесенько,
Гарнесенько,
520 Поміж бур'янами".

—Годі, годі! Це погана:
Схизмати[3] співають.
—Якої ж вам? Хіба оцю?
Стривайте, згадаю...

„Перед паном Хведором
Ходить жид ходором,
І задком
І передком
Перед паном Хведірком".

530 —Добре, годі! Тепер плати!
—Жартуєте, пане:
За що платить?
—Що слухали.
Не кривись, поганий!
Не жартуєм. Давай гроші!
—Де мені їх взяти?
Ні шеляга; я панською
Ласкою багатий.
—Лжеш, собако! Признавайся!
540 А нуте, панове,
Батогами!—
Засвистіли,
Хрестять Лейбу знову.
Періщили, періщили,
Аж пір'я летіло...
—Їй же богу, ні шеляга!
Їжте моє тіло!
Ні шеляга! Гвалт! Рятуйте!
—Ось ми порятуєм.
550 —Постривайте, я щось скажу.

— Почуєм, почуєм.
Та не бреши, бо хоч здохни,
Брехня не поможе.
— Ні... в Вільшаній...
— Твої гроші?
— Мої!.. Ховай боже!
Ні, я кажу, що в Вільшаній...
Вільшанські схизмати
По три сім'ї, по чотири
560 Живуть в одній хаті.
— Ми це знаєм, бо ми самі
Їх так очухрали.
— Та ні, не те... вибачайте...
Щоб лиха не знали,
Щоб вам гроші приснилися...
Бачте, у Вільшаній
У костьолі... у титаря...
А дочка Оксана!
Ховай боже! Як панночка!
570 Що то за хороше!
А червінців! Хоч не його,
Так що? Аби гроші.
— Аби гроші, однаково!
Правду Лейба каже;
А щоб певна була правда,
Нехай шлях покаже.
Одягайся! —
Поїхали
Ляхи у Вільшану.
580 Один тільки під лавою
Конфедерат п'яний
Нездужа встать, а курника,
П'яний і веселий:
„My żyjemy, my żyjemy,
Polska nie zginęła".

„У гаю, гаю
Вітру немає;
Місяць високо,
Зіроньки сяють.
590 Вийди, серденько,—
Я виглядаю;
Хоч на годину,
Моя рибчино!
Виглянь, голубко,
Та поворкуєм,
Та посумуєм;
Бо я далеко
Сю ніч мандрую.
Виглянь же, пташко,
600 Моє серденько,
Поки близенько,
Та поворкуєм...
Ох, тяжко, важко!“

Отак, ходя попід гаєм,
Ярема співає,
Виглядає; а Оксани
Немає, немає.
Зорі сяють; серед неба
Горить білолиций;
610 Верба слуха соловейка,
Дивиться в криницю;
На калині, над водою,
Так і виливає,
Неначе зна, що дівчину
Козак виглядає.
А Ярема по долині
Ледве, ледве ходить,
Не дивиться, не слухає...
— Нащо мені врода,
620 Коли нема долі, нема талану?

Літа молодії марно пропадуть.
Один я на світі без роду, і доля —
Стеблина-билина на чужому полі.
Стеблину-билину вітри рознесуть:
Так і мене люди не знають, де діти.
За що ж одцурались? Що я сирота.
Одно було серце, одно на всім світі,
Одна душа щира, та бачу, що й та,
Що й та одцуралась.—
630 І хлинули сльози.
Поплакав сердега, утер рукавом.
— Оставайсь здорова. В далекій дорозі
Найду або долю, або за Дніпром
Ляжу головою... А ти не заплачеш,
А ти не побачиш, як ворон клює
Ті карії очі, ті очі козачі,
Що ти цілувала, серденько моє!
Забудь мої сльози, забудь сиротину,
Забудь, що клялася,— другого шукай!
640 Я тобі не пара; я в сірій свитині,
А ти — титарівна. Кращого вітай,—
Вітай, кого знаєш... така моя доля.
Забудь мене, пташко, забудь, не журись.
А коли почуєш, що на чужім полі
Поляг головою,— нишком помолись.
Одна, серце, на всім світі
Хоч ти помолися! —
Та й заплакав сіромаха,
На кий похилившись.
650 Плаче собі тихесенько...
Шелест!.. Коли гляне:
Попід гаєм, мов ласочка,
Крадеться Оксана.
Забув, побіг, обнялися...
— Серце! — та й зомліли.
Довго, довго тільки: — Серце! —
Та й знову німіли.
— Годі, пташко!
— Ще трошечки,
660 Ще... ще... сизокрилий!

Вийми душу!.. Ще раз... ще раз...
Ох, як я втомилась!
— Одпочинь, моя ти зоре!
Ти з неба злетіла! —
Послав свитку. Як ясочка,
Усміхнулась; сіла.
— Сідай же й ти коло мене. —
Сів, та й обнялися.
— Серце моє, зоре моя,
670 Де це ти зоріла?
— Я сьогодні забарилась:
Батько занедужав, —
Коло його все поралась...
— А мене й байдуже?
— Який бо ти, їй же богу! —
І сльози блиснули.
— Не плач, серце, я жартую.
— Жарти! —
Усміхнулась.
680 Прихилилась головкою
Та й ніби заснула.
— Бач, Оксано, я жартую,
А ти й справді плачеш.
Ну, не плач же, глянь на мене:
Завтра не побачиш.
Завтра буду я далеко,
Далеко, Оксано...
Завтра вночі у Чигрині
Свячений достану.
690 Дасть він мені срібло-злото,
Дасть він мені славу;
Одягну тебе, обую,
Посажу, як паву, —
На дзиглику, як гетьманшу,
Та й дивитись буду...
Поки не вмру — дивитимусь.
— А може й забудеш?
Розбагатієш, у Київ
Поїдеш з панами,
700 Найдеш собі шляхтяночку,

Забудеш Оксану!
— Хіба краща є за тебе?
— Може й є — не знаю.
— Гнівиш бога, моє серце:
Кращої немає!
Ні на небі, ні за небом,
Ні за синім морем —
Нема кращої за тебе!
— Що се ти говориш?
710 Схаменися.
— Правду, рибко! —
Та й знову, та й знову.
Довго вони, як бачите,
Між мови-розмови
Цілувались, обнімались
З усієї сили;
То плакали, то божились,
То ще раз божились.
Їй Ярема розказував,
720 Як жить вони будуть
Укупочці, як золото
І долю добуде,
Як виріжуть гайдамаки
Ляхів в Україні,
Як він буде панувати,
Коли не загине.
Аж обридло слухаючи,
Далебі, дівчата!
— Ото який! Мов і справді
730 Обридло! —
А мати
Або батько як побачать,
Що ви, мої любі,
Таке диво читаєте, —
Гріха на всю губу!
Тоді, тоді... та цур йому,
А дуже цікаве!
А надто вам розказать би,
Як козак чорнявий
740 Під вербою, над водою,

Обнявшись, сумує;
А Оксана, як голубка,
Воркує, цілує.
То заплаче, то зомліє,
Головоньку схилить:
— Серце моє, доле моя!
Соколе мій милий!
Мій!.. — Аж верби нагинались
Слухать тую мову.
750 Ото мова! Не розкажу,
Мої чорноброві,
Не розкажу против ночі,
А то ще присниться.
Нехай собі розійдуться
Так, як і зійшлися —
Тихесенько, гарнесенько,
Щоб ніхто не бачив
Ні дівочі дрібні сльози,
Ні щирі козачі.
760 Нехай собі... Може, ще раз
Вони на сім світі
Зустрінуться... Побачимо...

А тим часом світить
З усіх вікон у титаря.
Що то там твориться?
Треба глянуть та розказать...
Бодай не дивиться!
Бодай не дивитись, бодай не казати!
Бо за людей сором, бо серце болить.
770 Гляньте, подивіться: то конфедерати,
Люди, що зібрались волю боронить.[4]
Боронять, прокляті... Будь проклята мати,
І день, і година, коли понесла,
Коли породила, на світ привела!
Дивіться, що роблять у титаря в хаті
Пекельнії діти!
У печі пала́
Огонь і світить на всю хату.
В кутку собакою дрижить

780 Проклятий жид. Конфедерати
Кричать до титаря: — Хоч жить?
Скажи, де гроші? —
Той мовчить.
Налигачем скрутили руки,
Об землю вдарили — нема,
Нема ні слова.
— Мало муки!
Давайте приску! Де смола?
Кропи його! Отак! Холоне?
790 Мерщій же приском посипай!
Що? Скажеш, шельмо?.. І не стогне!
Завзята бестія! Стривай!..—
Насипали в халяви жару...
— У тім'я цвяшок закатай! —
Не витерпів святої кари,
Упав, сердега. Пропадай,
Душа, без сповіді святої!
— Оксано... дочко! — та й умер.
Ляхи задумалися стоя,
800 Хоч і запеклі.
— Що ж тепер?
Панове, ради! Поміркуєм,—
Тепер з ним нічого робить.
Запалим церкву!
— Гвалт! Рятуйте!
Хто в бога вірує! — кричить
Надворі голос, що є сили.
Ляхи зомліли.— Хто такий? —
Оксана в двері: — Вбили! Вбили! —
810 Та й пада крижем. А старший
Махнув рукою на громаду.
Понура шляхта, мов хорти,
За двері вийшла. Сам позаду
Бере зомлілую...
Де ж ти,
Яремо, де ти? Подивися!
А він, мандруючи, співа,
Як Наливайко з ляхом бився.

Ляхи пропали; нежива
820 Пропала з ними і Оксана.
Собаки де-де по Вільшаній
Загавкають та й замовчать.
Біліє місяць; люди сплять,
І титар спить... Не рано встане:
Навіки, праведний, заснув.
Горіло світло, погасало,
Погасло... Мертвий мов здригнув,
І сумно, сумно в хаті стало.[5]

СВЯТО В ЧИГИРИНІ

Гетьмани, гетьмани, якби то ви встали,
830 Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували!
Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн.

Базари, де військо, як море червоне,
Перед бунчугами, бувало, горить,
А ясновельможний на воронім коні
Блисне булавою — море закипить...
Закипить — і розлилося
Степами, ярами;
840 Лихо мліє перед ними...
А за козаками...
Та що й казать?.. Минулося;
А те, що минуло,
Не згадуйте, пани-бра́ти,
Бо щоб не почули...
Та й що з того, що згадаєш?
Згадаєш — заплачеш.
Ну, хоч глянем на Чигирин,
Колись то козачий.

850 Ізза лісу, зза туману,
Місяць випливає;
Червоніє, круглолиций,
Горить, а не сяє;
Неначе зна, що не треба
Людям його світу,
Що пожари Україну
Нагріють, освітять.
І смерклося, а в Чигрині,
Як у домовині,
860 Сумно, сумно. (Отак було
По всій Україні
Против ночі маковія,
Як ножі святили.)
Людей не чуть; через базар
Кажан костокрилий
Перелетить; на вигоні
Сова завиває.
А де ж люди?.. Над Тясмином,
У темному гаю,
870 Зібралися; старий, малий,
Убогий, багатий
Поєднались,— дожидають
Великого свята.

У темному гаю, в зеленій діброві,
На припоні коні отаву скубуть;
Осідлані коні, вороні готові.
Куди то поїдуть? кого повезуть?
Он кого, дивіться! Лягли по долині,
Неначе побиті, ні слова не чуть.
880 Ото гайдамаки. На гвалт України
Орли налетіли; вони рознесуть
Ляхам, жидам кару;
За кров і пожари
Пеклом гайдамаки ляхам оддадуть.

Попід дібровою стоять
Вози залізної тарані:
То щедрої гостинець пані.

Уміла що кому давать,
Нівроку їй, нехай царствує,
890 Нехай не вадить, як не чує!
Поміж возами ніде стать:
Неначе в ірій, налетіло
З Смілянщини, з Чигирина
Просте козацтво, старшина,—
На певне діло налетіли.
Козацьке панство похожає
В киреях чорних, як один,
Тихенько, ходя, розмовляє
І поглядає на Чигрин.

СТАРШИНА ПЕРВИЙ

900 Старий Головатий щось дуже коверзує.

СТАРШИНА ДРУГИЙ

Мудра голова, сидить собі в хуторі, ніби не знає нічого, а дивишся — скрізь Головатий.— Коли сам, каже, не повершу, то синові передам.

СТАРШИНА ТРЕТІЙ

Та й син же штука! Я вчора зустрівся з Залізняком; таке розказує про його, що цур йому! — Кошовим, каже, буде, та й годі; а може, ще й гетьманом, коли теє...

СТАРШИНА ДРУГИЙ

А Гонта нащо? А Залізняк? До Гонти
910 сама... сама писала: — Коли, каже...

СТАРШИНА ПЕРВИЙ

Цитьте лишень! Здається, дзвонять!

СТАРШИНА ДРУГИЙ

Та ні, то люди гомонять.

СТАРШИНА ПЕРВИЙ

Гомонять, поки ляхи почують. Ох, старі голови та розумні! Химерять, химерять, та й зроблять з лемеша швайку. Де можна лантух,

там торби не треба. Купили хріну — треба з'їсти; плачте, очі, хоч повилазьте: бачили, що купували; грошам не пропадать! А то думають, думають, ні вголос, ні мовчки; а ляхи
920 догадаються — от тобі й пшик! Що там за рада? чом вони не дзвонять? Чим спиниш народ, щоб не гомонів? Не десять душ, а, слава богу, вся Смілянщина, коли не вся Україна. Он, чуєте? співають.

СТАРШИНА ТРЕТІЙ

Справді, співа щось; піду спиню.

СТАРШИНА ПЕРВИЙ

Не спиняй! Нехай собі співає, аби неголосно.

СТАРШИНА ДРУГИЙ

Ото, мабуть, Волох![6] Не втерпів таки старий дурень; треба, та й годі!

СТАРШИНА ТРЕТІЙ

930 А мудро співає! Коли не послухаєш, усе іншу. Підкрадьмось, братці, та послухаєм; а тим часом задзвонять.

СТАРШИНА ПЕРВИЙ І ДРУГИЙ

А що ж? То й ходімо!

СТАРШИНА ТРЕТІЙ

Добре, ходімо!

(Старшини нишком стали за дубом, а під дубом сидить сліпий кобзар, кругом його запорожці і гайдамаки. Кобзар співає з повагою і неголосно)

„Ой волохи, волохи,
Вас осталося трохи;
І ви, молдавани,
Тепер ви не пани:
Ваші господарі —
940 Наймити татарам,
Турецьким султанам.

В кайданах, в кайданах!
Годі ж, не журіться!
Гарно помоліться,
Братайтеся з нами,
З нами, козаками;
Згадайте Богдана,
Старого гетьмана;
Будете панами,
Та, як ми, з ножами,
З ножами святими,
Та з батьком Максимом
Сю ніч погуляєм,
Ляхів погойдаєм,
Та так погуляєм,
Що аж пекло засміється,
Земля затрясеться,
Небо запалає...
Добре погуляєм!"

ЗАПОРОЖЕЦЬ

Добре погуляєм! Правду старий співа, як не бреше. А що б то з його за кобзар був, якби не волох!

КОБЗАР

Та я й не волох — так тільки: був колись у Волощині, а люди й зовуть Волохом — сам не знаю за що.

ЗАПОРОЖЕЦЬ

Ну, та дарма. Утни ще якунебудь! Ану лишень про батька Максима ушквар.

ГАЙДАМАКА

Та не голосно, щоб не почула старшина.

ЗАПОРОЖЕЦЬ

А що нам ваша старшина? Почує, так послуха, коли має чим слухати, та й годі. У нас один старшина — батько Максим; а він як почує, то ще карбованця дасть. Співай, старче божий, не слухай його.

ГАЙДАМАКА

Та воно так, чоловіче; я це й сам знаю, та ось що: не так пани, як підпанки, або — поки сонце зійде, то роса очі виїсть.

ЗАПОРОЖЕЦЬ

Брехня! Співай, старче божий, яку знаєш, а то й дзвона не діждемо — поснемо.

ГУРТОМ

Справді, поснемо. Співай якунебудь!

КОБЗАР *(співає)*

„Літа орел, літа сизий
Попід небесами;
Гуля Максим, гуля батько
Степами, лісами.
Ой літає орел сизий,
А за ним орлята;
Гуля Максим, гуля батько,
А за ним хлоп'ята.
Запорожці ті хлоп'ята,
Сини його, діти.
Поміркує, загадає,
Чи бити, чи пити,
Чи танцювать, то й ушкварять,
Аж земля трясеться,
Заспіває — заспівають,
Аж лихо сміється.
Горілку, мед не чаркою —
Поставцем черкає,
А ворога, заплющившись,
Ката́, не минає.
Отакий то наш отаман,
Орел сизокрилий!
І воює і гарцює
З усієї сили —
Нема в його ні оселі,
Ні саду, ні ставу...

Степ і море — скрізь битий шлях,
Скрізь золото, слава.
Шануйтеся ж, вражі ляхи,
Скажені собаки:
1010 Йде Залізняк Чорним шляхом,
За ним гайдамаки".

ЗАПОРОЖЕЦЬ

Оце то так! Вчистив, нічого сказати: і доладу, і правда. Добре, далебі, добре! Що хоче, то так і втне. Спасибі, спасибі!

ГАЙДАМАКА

Я щось не второпав, що він співав про гайдамаків?

ЗАПОРОЖЕЦЬ

Який бо ти бевзь і справді! Бачиш, ось що він співав: щоб ляхи погані, скажені собаки, каялись, бо йде Залізняк Чорним шляхом
1020 з гайдамаками, щоб ляхів, бачиш, різати...

ГАЙДАМАКА

І вішати і мордувати! Добре, їйбогу, добре! Ну, це так! Далебі, дав би карбованця, якби був не пропив учора! Шкода! Ну, нехай стара в'язне, більше м'яса буде. Поборгуй, будь ласкав, завтра оддам. Утни ще щонебудь про гайдамаків.

КОБЗАР

До грошей я не дуже ласий. Аби була ласка слухати,— поки не охрип, співатиму; а охрипну — чарочку, другу тії ледащиці-
1030 живиці, як то кажуть, та й знову. Слухайте ж, панове громадо!

„Ночували гайдамаки
В зеленій діброві,
На припоні пасли коні,
Сідлані, готові.

Ночували ляшки-панки
В будинках з жидами;
Напилися, простяглися
Та й...“

ГРОМАДА

1040 Цить лишень! Здається, дзвонять. Чуєш?
Ще раз... о!..

— Задзвонили, задзвонили! —
Пішла луна гаєм.
— Ідіть же ви та молітесь,
А я доспіваю.—

Повалили гайдамаки,
Аж стогне діброва;
Не повезли, а на плечах
Чумацькі волові
1050 Несуть вози. А за ними
Сліпий Волох знову:
„Ночували гайдамаки
В зеленій діброві...“
Шкандибає, курникає,
І гич не до речі.
— Ну лишь іншу, старче божий! —
З возами на плечах
Кричать йому гайдамаки.
— Добре, хлопці, нате!
1060 Отак! Отак! Добре, хлопці!
А нуте, хлоп'ята,
Ушкваримо! —
Земля гнеться,
А вони з возами
Так і ріжуть. Кобзар грає,
Додає словами:

„Ой гоп таки так!
Кличе Гандзю козак:
— Ходи, Гандзю, пожартую,
1070 Ходи, Гандзю, поцілую;
Ходім, Гандзю, до попа
Богу помолиться;

Нема жита ні снопа,
Вари вареницї! —
Оженився, зажурився:
Нічого немає;
У ряднині ростуть діти,
А козак співає:
„І по хаті ти-ни-ни,
1080 І по сінях ти-ни-ни,
Вари, жінко, лини!
Ти-ни-ни, ти-ни-ни!“

— Добре! Добре! Ще раз! Ще раз! —
Кричать гайдамаки.

„Ой гоп того дива!
Наварили ляхи пива,
А ми будем шинкувать,
Ляшків-панків частувать.
Ляшків-панків почастуєм,
1090 З панянками пожартуєм.
Ой гоп таки так!
Кличе панну козак:
— Панно, пташко моя!
Панно, доле моя!
Не соромся, дай рученьку,
Ходім погуляймо;
Нехай людям лихо сниться,
А ми заспіваймо.
А ми заспіваймо,
1100 А ми посідаймо,
Панно, пташко моя!
Панно, доле моя!“

— Ще раз, ще раз! —

„Якби таки або так, або сяк,
Якби таки запорозький козак!
Якби таки молодий, молодий,
Хоч по хаті б поводив, поводив!
Страх мені не хочеться
З старим дідом морочиться!
1110 Якби таки...“

— Цу-цу, скажені! схаменіться!
Бач, розходилися! А ти,
Стара собако, де б молиться,
Верзеш тут погань. От чорти! —
Кричить отаман. Опинились;
Аж церков бачать. Дяк співа,
Попи з кадилами, з кропилом;
Громада — ніби нежива,
Анітелень... Поміж возами
1120 Попи з кропилами пішли;
За ними корогви́ несли,
Як на великдень над пасками.
— Молітесь, братія, молітесь! —
Так благочинний начина: —
Кругом святого Чигрина
Сторожа стане з того світу,
Не дасть святого розпинать.
А ви Україну ховайте:
Не дайте матері, не дайте
1130 В руках у ката пропадать.
Од Конашевича і досі
Пожар не гасне, люди мруть,
Конають в тюрмах, голі, босі...
Діти нехрещені ростуть,
Козацькі діти; а дівчата!..
Землі козацької краса,
У ляха в'яне, як перш мати,
І непокритая коса
Стидом січеться; карі очі
1140 В неволі гаснуть; розкувать
Козак сестру свою не хоче;
Сам не соромиться конать
В ярмі у ляха... Горе, горе!
Молітесь, діти! Страшний суд
Ляхи в Україну несуть —
І заридають чорні гори.
Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? Де лежить
Останок славного Богдана?
1150 Де Остряницина стоїть

Хоч би убогая могила?
Де Наливайкова? Нема!
Живого й мертвого спалили.[7]
Де той Богун, де та зима?
Інгул щозиму замерзає —
Богун не встане загатить
Шляхетським трупом.[8] Лях гуляє!
Нема Богдана червонить
І Жовті Води й Рось зелену.
1160 Сумує Корсунь староденний:
Нема журбу з ким поділить.
І Альта плаче: — Тяжко жити!
Я сохну, сохну... Де Тарас?
Нема, не чуть... Не в батька діти! —
Не плачте, братія: за нас
І душі праведних і сила
Архістратига Михаїла,
Не за горами кари час.
Молітесь, братія! —

1170 Молились,
Молились щиро козаки,
Як діти, щиро. Не журились,
Гадали теє... а зробилось —
Над козаками хусточки!
Одно добро, одна слава —
Біліє хустина,
Та й ту знімуть...
А диякон:
— Нехай ворог гине!
1180 Беріть ножі! Освятили.—
Ударили в дзвони;
Реве гаєм: — Освятили! —
Аж серце холоне.
Освятили! освятили!
Гине шляхта, гине!
Розібрали, заблищали
По всій Україні.[9]

Ще день Украйну катували
Ляхи скажені; ще один,
1190 Один останній сумували
І Україна і Чигрин.
І той минув — день маковія,
Велике свято в Україні.
Минув... І лях і жидовин
Горілки, крові упивались,
Кляли схизмата, розпинали,
Кляли, що нічого вже взять.
А гайдамаки мовчки ждали,
Поки поганці ляжуть спать.
1200 Лягли — і в голови не клали,
Що вже їм завтра не вставать.
Ляхи заснули, а Іуди
Ще лічать гроші, уночі
Без світла лічать бариші,
Щоб не побачили, бач, люди.
І ті на золото лягли
І сном нечистим задрімали.
Дрімають... навіки бодай задрімали!
А тим часом місяць пливе оглядать
1210 І небо, і зорі, і землю, і море
Та глянуть на люди, що вони моторять,
Щоб богові вранці про те розказать.
Світить білолиций на всю Україну,
Світить... а чи бачить мою сиротину,
Оксану з Вільшани, мою сироту?
Де її мордують, де вона воркує?
Чи знає Ярема? чи знає, чи чує?
Побачимо потім, а тепер не ту,
Не ту заспіваю, іншої заграю;
1220 Лихо — не дівчата — буде танцювать.
Недолю співаю козацького краю;
Слухайте ж, щоб дітям потім розказать,
Щоб і діти знали, внукам розказали,

Як козаки шляхту тяжко покарали
За те, що не вміла в добрі панувать.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго, довго кров степами
Текла, червоніла.
1230 Текла, текла та й висохла.
Степи зеленіють;
Діди лежать, а над ними
Могили синіють.
Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає.
Тільки вітер тихесенько
Повіє над ними,
1240 Тільки роси ранесенько
Сльозами дрібними
Їх умиють. Зійде сонце,
Осушить, пригріє;
А унуки? їм байдуже,—
Панам жито сіють!
Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила,—
Мученика праведного
Де похоронили?
1250 Де Залізняк, душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко! важко! Кат панує,
А їх не згадають.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго, довго кров степами
Текла, червоніла.
І день і ніч — гвалт, гармати;
Земля стогне, гнеться;
1260 Сумно, страшно, а згадаєш —
Серце усміхнеться.

Місяцю мій ясний! з високого неба
Сховайся за гору, бо світу не треба;
Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось,
І Альту, і Сену;[10] і там розлилось,
Не знать за що, крові широкеє море.
А тепер що буде! Сховайся ж за гору;
Сховайся, мій друже, щоб не довелось
На старість заплакать...

1270 Сумно, сумно серед неба
Сяє білолиций.
Понад Дніпром козак іде,
Може, з вечерниці.
Іде смутний, невеселий,
Ледве несуть ноги.
Може, дівчина не любить
За те, що убогий?
І дівчина його любить,
Хоч лата на латі.
1280 Чорнобривий, а не згине,
То буде й багатий.
Чого ж смутний, невеселий
Іде, чуть не плаче?
Якусь тяжку недоленьку
Віщує козаче.
Чує серце, та не скаже,
Яке лихо буде.
Мине лихо... Кругом його —
Мов вимерли люди.
1290 Ані півня, ні собаки:
Тільки ізза гаю
Десь далеко сіроманці
Вовки завивають.
Байдуже! Іде Ярема,
Та не до Оксани,
Не в Вільшану на досвітки,—
До ляхів поганих
У Черкаси. А там третій
Півень заспіває...

1300 А там... а там... Йде Ярема,
На Дніпр поглядає.

— Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий!
Багато ти, батьку, у море носив
Козацької крові; ще понесеш, друже!
Червонив ти синє, та не напоїв;
А сю ніч уп'єшся. Пекельнеє свято
По всій Україні сю ніч зареве;
Потече багато, багато, багато
Шляхетської крові. Козак оживе;
1310 Оживуть гетьмани в золотім жупані;
Прокинеться доля; козак заспіва:
„Ні жида, ні ляха!“ А в степах Украйни —
О боже мій милий — блисне булава! —

Так думав, ідучи в латаній свитині,
Сердега Ярема з свяченим в руках.
А Дніпр мов підслухав: широкий та синій,
Підняв гори-хвилі; а в очеретах
Реве, стогне, завиває,
Лози нагинає;
1320 Грім гогоче, а блискавка
Хмару роздирає.
Іде собі наш Ярема,
Нічого не бачить;
Одна думка усміхнеться,
А друга заплаче.
— Там Оксана, там весело
І в сірій свитині;
А тут... а тут... що ще буде?
Може, ще загину.—
1330 А тим часом із байраку
Півень — кукуріку!
— А, Черкаси!.. боже милий!
Не вкороти віку!

Задзвонили в усі дзвони
По всій Україні;
Закричали гайдамаки:
— Гине шляхта, гине!
Гине шляхта! Погуляєм
Та хмару нагріем! —
Зайнялася Смілянщина,
Хмара червоніє,
А найперша Медведівка[11]
Небо нагріває.
Горить Сміла, Смілянщина
Кров'ю підпливає.
Горить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси;
Чорним шляхом[12] запалало,
І кров полилася
Аж у Волинь. По Поліссі
Гонта бенкетує,
А Залізняк в Смілянщині
Домаху гартує
У Черкасах, де й Ярема
Пробує свячений.
— Отак! отак! Добре, діти,
Мордуйте скажених!
Добре, хлопці! — на базарі
Залізняк гукає.
Кругом пекло; гайдамаки
По пеклу гуляють.
А Ярема — страшно глянуть —
По три, по чотири
Так і кладе. — Добре, сину,
Матері їх хиря!
Мордуй, мордуй: в раю будеш
Або есаулом.
Гуляй, сину! Нуте, діти! —
І діти майнули
По горищах, по коморах,

По льохах — усюди;
Всіх уклали, все забрали.
— Тепер, хлопці, буде!
Утомились, одпочиньте.—
Улиці, базари
Крились трупом, плили кров'ю.
— Мало клятим кари!
Ще раз треба перемучить,
Щоб не повставали
1380 Нехрещені, кляті душі.—
На базар збирались
Гайдамаки. Йде Ярема,
Залізняк гукає:
— Чуєш, хлопче? ходи сюди!
Не бійсь, не злякаю.
— Не боюся! — Знявши шапку,
Став, мов перед паном.
— Відкіля ти? хто ти такий?
— Я, пане, з Вільшани.
1390 — З Вільшаної, де титаря
Пси замордували?
— Де? якого?
— У Вільшаній.
І кажуть, що вкрали
Дочку його, коли знаєш.
— Дочку... у Вільшаній?
— У титаря, коли знавав.
— Оксано! Оксано! —
Ледве вимовив Ярема
1400 Та й упав додолу.
— Еге! ось що... Шкода хлопця!
Провітри, Миколо! —
Провітрився. — Батьку! брате!
Чом я не сторукий?
Дайте ножа, дайте силу!
Муки ляхам, муки!
Муки страшної, щоб пекло
Тряслося та мліло!
— Добре, сину, ножі будуть
1410 На святеє діло.

Ходім з нами у Лисянку
Ножі гартувати!
— Ходім, ходім, отамане,
Батьку ти мій, брате
Мій єдиний! На край світа
Полечу, достану,
З пекла вирву, отамане!
На край світа, пане...
На край світа, та не найду,
1420 Не найду Оксани!
— Може й найдеш. А як тебе
Зовуть? я не знаю.
— Яремою.
— А прізвище?
— Прізвища немає!
— Хіба байстрюк? Без прізвища —
Запиши, Миколо,
У реєстер. Нехай буде...
Нехай буде Голий, —
1430 Так і пиши!
— Ні, погано!
— Ну, хіба Бідою?
— І це не так.
— Стривай лишень,
Пиши Галайдою! —
Записали.
— Ну, Гала́йдо,
Поїдем гуляти.
Найдеш долю... А не найдеш...
1440 Рушайте, хлоп'ята! —
І Яремі дали коня
Зайвого з обозу.
Усміхнувся на воронім,
Та й знову у сльози.
Виїхали за ца́рину;
Палають Черкаси...
— Чи всі, діти?
— Усі, батьку!
— Гайда! —
1450 Простяглася

По діброві понад Дніпром
Козацька ватага.
А за ними кобзар Волох
Переваги-ваги
Шкандибає на конику,
Козакам співає:
„Гайдамаки, гайдамаки!
Залізняк гуляє“.

Поїхали... а Черкаси
1460 Палають, палають.
Байдуже! Ніхто й не гляне.
Сміються та лають
Кляту шляхту. Хто балака,
Хто кобзаря слуха.
А Залізняк попереду
Нашорошив уха;
Іде собі, люльку курить,
Нікому ні слова.
А за ним німий Ярема.
1470 Зелена діброва,
І темний гай, і Дніпр дужий,
І високі гори,
Небо, зорі, добро, люди
І лютеє горе —
Все пропало, все! Нічого
Не знає, не бачить,—
Як убитий. Тяжко йому,
Тяжко, а не плаче.
Ні, не плаче: змія люта,
1480 Жадна випиває
Його сльози, давить душу,
Серце роздирає.
— Ой ви сльози, дрібні сльози!
Ви змиєте горе;
Змийте його... Тяжко! нудно!
І синього моря,
І Дніпра, щоб вилить люте,
І Дніпра нестане!

Занапастить хіба душу?
1490 Оксано, Оксано!
Де ти? де ти? Подивися,
Моя ти єдина,
Подивися на Ярему.
Де ти? Може, гине;
Може, тяжко клене долю,
Клене, умирає
Або в пана у кайданах
У склепу конає.
Може, згадує Ярему,
1500 Згадує Вільшану,
Кличе його: — Серце моє,
Обніми Оксану!
Обнімемось, мій соколе!
Навіки зомлієм.
Нехай ляхи знущаються,—
Не почуєм!..— Віє,
Віє вітер зза Лиману,
Гне тополю в полі,—
І дівчина похилиться,
1510 Куди гне недоля.
Посумує, пожуриться,
Забуде... і може...
У жупані — сама пані;
А лях... Боже! боже!
Карай пеклом мою душу,
Вилий муки море,
Розбий кару надо мною,
Та не таким горем
Карай серце: розірветься,
1520 Хоч би було камінь!
Доле моя! серце моє!
Оксано, Оксано!
Де ти ділася, поділась? —
І хлинули сльози;
Дрібні, дрібні полилися.
Де вони взялися!
А Залізняк гайдамакам
Каже опинитись:

— У ліс, хлопці! Вже світає,
1530 І коні пристали:
Попасемо,— і тихенько
У лісі сховались.

ГУПАЛІВЩИНА

Зійшло сонце; Україна —
Де палала, тліла,
А де шляхта, запершися,
У будинках мліла.
Скрізь по селах шибениці;
Навішано трупу —
Тільки старших, а так шляхта —
1540 Купою на купі.
На улицях, на розпуттях
Собаки, ворони
Гризуть шляхту, клюють очі;
Ніхто не боронить.
Та й нікому: осталися
Діти та собаки,—
Жінки навіть з рогачами
Пішли в гайдамаки.

Отаке то було лихо
1550 По всій Україні!
Гірше пекла... А за віщо,
За що люди гинуть?
Того ж батька, такі ж діти,—
Жити б та брататься.
Ні, не вміли, не хотіли,
Треба роз'єднаться!
Треба крові, брата крові,
Бо заздро, що в брата
Є в коморі і надворі

1560 І весело в хаті!
— Уб'єм брата! Спалим хату! —
Сказали, і сталось.
Все б, здається!.. Ні, на кару
Сироти остались.
В сльозах росли — та й виросли;
Замучені руки
Розв'язались — і кров за кров,
І муки за муки!
Болить серце, як згадаєш:
1570 Старих слав'ян діти
Впились кров'ю. А хто винен?
Ксьондзи, єзуїти!..[13]

Мандрували гайдамаки
Лісами, ярами,
А за ними і Галайда
З дрібними сльозами.
Вже минули Воронівку,
Вербівку; в Вільшану
Приїхали. — Хіба спитать,
1580 Спитать про Оксану?
Не спитаю, щоб не знали,
За що пропадаю. —
А тим часом гайдамаки
Й Вільшану минають.
Питається у хлопчика:
— Що, титаря вбили?
— Ба ні, дядьку; батько казав,
Що його спалили
Оті ляхи, що там лежать,
1590 І Оксану вкрали.
А титаря на цвинтарі
Вчора поховали. —
Не дослухав... — Неси, коню! —
І поводи кинув. —
Чом я вчора, поки не знав,
Вчора не загинув!
А сьогодні, коли й умру,
З домовини встану

Ляхів мучить. Серце моє!
1600 Оксано! Оксано!
Де ти? —
Замовк, зажурився,
Поїхав ходою.
Тяжко, важко сіромасі
Боротись з нудьгою.
Догнав своїх. Боровиків
Вже хутір минають.
Корчма тліє з стодолою,
А Лейби немає.
1610 Усміхнувся мій Ярема,
Тяжко усміхнувся.
Отут, отут позавчора
Перед жидом гнувся,
А сьогодні... Та й жаль стало,
Що лихо минуло.
Гайдамаки понад яром
З шляху повернули.
Наганяють півпарубка.
Хлопець у свитині
1620 Полатаній, у постолах;
На плечах торбина.
— Гей, старченя! Стривай лишень!
— Я не старець, пане!
Я, як бачте, гайдамака.
— Який же поганий!
— Відкіля ти?
— З Керелівки.[14]
— А Будища знаєш?
І озеро коло Будищ?
1630 — І озеро знаю —
Отам воно; оцим яром
Втрапите до його.
— Що, сьогодні ляхів бачив?
— Ніде ні одного;
А вчора було багато.
Вінки не святили:
Не дали ляхи прокляті.
Зате ж їх і били!

І я й батько святим ножем;
1640 А мати нездужа,
А то й вона б...
—Добре, хлопче!
Ось на ж тобі, друже,
Цей дукачик, та не згуби!—
Узяв золотого,
Подивився:—Спасибі вам!
—Ну, хлопці, в дорогу!
Та чуєте? без гомону.
Галайдо, за мною!
1650 В оцім яру є озеро
Й ліс попід горою,
А в лісі скарб. Як приїдем,
То щоб кругом стали,
Скажи хлопцям. Може, льохи
Стерегти осталась
Яка погань.—
Приїхали,
Стали кругом ліса;
Дивляться—нема нікого...
1660 —Ту їх достобіса!
Які груші уродили!
Збивайте, хлоп'ята!
Швидше, швидше! Отак! отак!—
І конфедерати
Посипалися додолу,
Груші гнилобокі.
Позбивали, упорались;
Козакам нівроку:
Найшли льохи, скарб забрали,
1670 У ляхів кишені
Потрусили та й потягли
Карати мерзенних
У Лисянку.[15]

БЕНКЕТ У ЛИСЯНЦІ

Смеркалося. Із Лисянки[16]
Кругом засвітило:
Ото Гонта з Залізняком
Люльки закурили.
Страшно, страшно закурили!
І в пеклі не вміють
1680 Отак курить. Гнилий Тікич
Кров'ю червоніє
Шляхетською, жидівською;
А над ним палають
І хатина і будинок;
Мов доля карає
Вельможного й неможного.
А серед базару
Стоїть Гонта з Залізняком,
Кричать: — Ляхам кари!
1690 Кари ляхам, щоб каялись! —
І діти карають.
Стогнуть, плачуть; один просить,
Другий проклинає;
Той молиться, сповідає
Гріхи перед братом,
Уже вбитим. Не милують,
Карають, завзяті.
Як смерть люта, не вважають
На літа, на вроду
1700 Шляхтяночки й жидівочки.
Тече кров у воду.
Ні каліка, ані старий,
Ні мала дитина
Не остались, — не вблагали
Лихої години.
Всі полягли, всі покотом;
Ні душі живої
Не осталось у Лисянці.
А пожар удвоє

1710 Розгорівся, розпалався
До самої хмари.
А Галайда, знай, гукає:
— Кари ляхам, кари! —
Мов скажений, мертвих ріже,
Мертвих віша, палить.
— Дайте ляха, дайте жида!
Мало мені, мало!
Дайте ляха, дайте крові
Наточить з поганих!
1720 Крові море... мало моря...
Оксано! Оксано!
Де ти? — крикне й сховається
В полум'ї, в пожарі.
А тим часом гайдамаки
Столи вздовж базару
Поставили, несуть страву,
Де що запопали,
Щоб засвітла повечерять.
— Гуляй! — загукали.
1730 Вечеряють, а кругом їх
Пекло червоніє.
У полум'ї, повішані
На кроквах, чорніють
Панські трупи. Горять крокви
І падають з ними.
— Пийте, діти! пийте, лийте!
З панами такими,
Може, ще раз зустрінемось,
Ще раз погуляєм.—
1740 І поставець одним духом
Залізняк черкає.
— За прокляті ваші трупи,
За душі прокляті
Ще раз вип'ю! Пийте, діти!
Вип'єм, Гонто, брате!
— Вип'єм, друже, погуляєм
Укупочці, в парі.
А де ж Волох? Заспівай лиш
Нам, старий кобзарю!

1750 Не про дідів, бо незгірше
Й ми ляхів караєм;
Не про лихо, бо ми його
Не знали й не знаєм.
Веселої утни, старче,
Щоб земля ломилась,—
Про вдовицю-молодицю,
Як вона журилась.

КОБЗАР *(грав й приспівує)*

„Од села до села
Танці та музики:
1760 Курку, яйця продала —
Маю черевики.
Од села до села
Буду танцювати:
Ні корови, ні вола —
Осталася хата.
Я оддам, я продам
Кумові хатину,
Я куплю, я зроблю
Яточку під тином;
1770 Торгувать, шинкувать
Буду чарочками,
Танцювать та гулять
Таки з парубками!
Ох ви, дітки мої,
Мої голуб'ята!
Не журіться, подивіться,
Як танцює мати.
Сама в найми піду,
Діток в школу оддам,
1780 А червоним черевичкам
Таки дам, таки дам!“

— Добре! добре! Ну, до танців,
До танців, кобзарю! —
Сліпий вшкварив. Навприсідки
Пішли по базару.
Земля гнеться. — Нумо, Гонто!

— Нум, брате Максиме!
Ушкваримо, мій голубе,
Поки не загинем! —

1790 „Не дивуйтеся, дівчата,
Що я обідрався;
Бо мій батько робив гладко,
То й я в його вдався“.

— Добре, брате, їй же богу!
— Ану, ти, Максиме!
— Постривай лиш! —

„Отак чини, як я чиню:
Люби дочку абичию, —
Хоч попову, хоч дякову,
1800 Хоч хорошу мужикову“.

Всі танцюють, а Галайда
Не чує, не бачить.
Сидить собі кінець стола,
Тяжко, важко плаче.
Як дитина. Чого б, бачся?
В червонім жупані,
І золото і слава є,
Та нема Оксани;
Ні з ким долю поділити,
1810 Ні з ким заспівати;
Один, один сиротою
Мусить пропадати.
А того, того й не знає,
Що його Оксана
По тім боці за Тікичем
В будинку з панами,
З тими самими ляхами,
Що замордували
Її батька. Недолюди!
1820 Тепер заховались
За мурами та дивитесь,
Як жиди конають,
Брати ваші! А Оксана

В вікно поглядає
На Лисянку засвічену.
— Де то мій Ярема? —
Сама думає. Не знає,
Що він коло неї,
У Лисянці — не в свитині,
1830 В червонім жупані —
Сидить один та думає:
— Де моя Оксана?
Де вона, моя голубка,
Приборкана, плаче? —
Тяжко йому.
А із яру
В киреї козачій
Хтось крадеться.
— Хто ти такий? —
1840 Галайда питає.
— Я посланець пана Гонти.
Нехай погуляє,
Я підожду.
— Ні, не діждеш,
Жидівська собако!
— Ховай боже, який я жид!
Бачиш? Гайдамака!
Ось копійка... Подивися...
Хіба ти не знаєш?
1850 — Знаю, знаю! — і свячений
З халяви виймає. —
Признавайсь, проклятий жиде,
Де моя Оксана? —
Та й замахнувсь.
— Ховай боже!
В будинку... з панами...
Вся в золоті...
— Виручай же!
Виручай, проклятий!
1860 — Добре, добре... Які ж бо ви,
Яремо, завзяті!
Іду зараз і виручу:
Гроші мур ламають.

Скажу ляхам: замість Паца...
— Добре, добре! знаю.
Іди швидше!
— Зараз, зараз!
Гонту забавляйте
З півупруга, а там нехай.
1870 Ідіть же, гуляйте...
Куди везти?
— У Лебедин!
У Лебедин,— чуєш?
— Чую, чую.—
І Галайда
З Гонтою танцює.
А Залізняк бере кобзу:
— Потанцюй, кобзарю,
Я заграю.—
1880 Навприсідки
Сліпий по базару
Оддирає постолами,
Додає словами:

„На городі постернак, постернак;
Чи я ж тобі не козак, не козак?
Чи я ж тебе не люблю, не люблю?
Чи я ж тобі черевичків не куплю?
Куплю, куплю, чорнобрива,
Куплю, куплю того дива.
1890 Буду, серце, ходить,
Буду, серце, любить“.

„Ой гоп-гопака,
Полюбила козака,
Та рудого,
Та старого,—
Лиха доля така.
Іди ж, доле, за журбою,
А ти, старий, за водою,
А я — так до шинку.
1900 Вип'ю чарку, вип'ю другу,
Вип'ю третю на потуху,

П'яту, шосту, та й кінець.
Пішла баба у танець,
А за нею горобець,
Викрутасом,
Вихилясом...
Молодець горобець!
Старий рудий бабу кличе,
А та йому дулі тиче:
— Оженився, сатано,
1910 Заробляй же на пшоно!
Треба діток годувать,
Треба діток одягать.
А я буду добувать,
А ти, старий, не гріши,
Та в запічку колиши,
Та мовчи, не диши".

„Як була я молодою преподобницею,
Повісила хвартушину над віконницею;
Хто йде — не мине,
1920 То кивне, то моргне.
А я шовком вишиваю,
В кватирочку виглядаю,
Семени, Івани,
Надівайте жупани,
Та ходімо погуляймо,
Та сядемо заспіваймо".

„Заганяйте квочку в бочку,
А курчата в вершу
. . . . . .
. . . . . .

1930 І... гу!
Загнув батько дугу,
Тягне мати супоню,
А ти зав'яжи, доню!"

— Чи ще? Чи годі?
— Ще, ще!
Хоч погану! Самі ноги носять.—

„Ой сип сирівець
Та криши опеньки:
Дід та баба, то й доладу,—
1940 Обоє раденькі.

Ой сип сирівець
Та криши петрушку:
. . . . . .
. . . . . .

Ой сип сирівець
Та накриши хріну:
. . . . . .
. . . . . .

Ой сип воду, воду
Та пошукай броду, броду...

—Годі! годі!—кричить Гонта,—
Годі, погасає.
Світла, діти!.. А де Лейба?
1950 Ще його немає?
Найти його та повісить.
Петелька свиняча!
Гайда, діти! Погасає
Каганець козачий!—
А Галайда:—Отамане!
Погуляймо, батьку!
Дивись—горить; на базарі
І видко і гладко.
Потанцюєм. Грай, кобзарю!
1960 —Не хочу гуляти!
Огню, діти! Дьогтю, клоччя!
Давайте гармати;
В потайники пустіть огонь!
Думають—жартую!—
Заревіли гайдамаки:
—Добре, батьку! Чуєм!—
Через греблю повалили,
Гукають, співають.
А Галайда кричить:—Батьку!

1970 Стійте!.. Пропадаю!
Постривайте, не вбивайте:
Там моя Оксана!
Годиночку, батьки мої!
Я її достану!
— Добре, добре!.. Залізняче,
Гукни, щоб палили!
Преподобиться з ляхами...
А ти, сизокрилий,
Найдеш іншу.—
1980 Оглянувся —
Галайди немає.

Ревуть гори — і будинок
З ляхами гуляє
Коло хмари. Що осталось —
Пеклом запалало...
— Де Галайда? — Максим кличе.
І сліду не стало.

Поки хлоп'ята танцювали,
Ярема з Лейбою прокрались
1990 Аж у будинок, в самий льох.
Оксану вихопив чуть живу
Ярема з льоху та й полинув
У Лебедин...[17]

ЛЕБЕДИН

— Я сирота з Вільшаної,
Сирота, бабусю.
Батька ляхи замучили,
А мене... боюся,
Боюсь згадать, моя сиза!..
Узяли з собою.
2000 Не розпитуй, бабусенько,

Що було зо мною.
Я молилась, я плакала,
Серце розривалось,
Сльози сохли, душа мерла...
Ох, якби я знала,
Що побачу його ще раз,
Що побачу знову,—
Вдвоє, втроє б витерпіла
За єдине слово!
2010 Вибачай, моя голубко!
Може, я грішила,
Може, бог за те й карає,
Що я полюбила,—
Полюбила стан високий
І карії очі,
Полюбила, як уміла,
Як серденько хоче.
Не за себе, не за батька
Молилась в неволі,—
2020 Ні, бабусю, а за його,
За милого, долю.
Карай, боже! Твою правду
Я витерпіть мушу.
Страшно сказать: я думала
Занапастить душу.
Якби не він, може б... може,
І занапастила.
Тяжко було! Я думала:
— О боже мій милий!
2030 Він сирота,— хто без мене
Його привітає?
Хто про долю, про недолю,
Як я, розпитає?
Хто обійме, як я, його?
Хто душу покаже?
Хто сироті убогому
Добре слово скаже?—
Я так думала, бабусю,
І серце сміялось:
2040 — Я сирота, без матері,

Без батька осталась,
І він один на всім світі,
Один мене любить;
А почує, що я вбилась,
То й себе погубить.—
Так я думала, молилась,
Ждала, виглядала:
Нема його, не прибуде,—
Одна я осталась...—
2050 Та й заплакала. Черниця,
Стоя коло неї,
Зажурилась...
—Бабусенько!
Скажи мені: де я?
—В Лебедині, моя пташко!
Не вставай: ти хвора.
—В Лебедині! Чи давно я?
—Ба ні, позавчора.
—Позавчора?.. Стривай, стривай...
2060 Пожар над водою...
Жид, будинок, Майданівка...[18]
Зовуть Галайдою...
—Галайдою, Яремою
Себе називає
Той, що привіз...
—Де він? де він?
Тепер же я знаю!..
—Через тиждень обіцявся
Прийти за тобою.
2070 —Через тиждень! через тиждень!
Раю мій, покою!
Бабусенько, минулася
Лихая година!
Той Галайда—мій Ярема!..
По всій Україні
Його знають. Я бачила,
Як села горіли;
Я бачила—кати ляхи
Трусилися, мліли,
2080 Як хто скаже про Галайду.

Знають вони, знають,
Хто такий, і відкіля він,
І кого шукає!..
Мене шукав, мене найшов,
Орел сизокрилий!
Прилітай же, мій соколе,
Мій голубе сизий!
Ох, як весело на світі
Як весело стало!
2090 Через тиждень, бабусенько...
Ще три дні осталось.
Ох, як довго!..
„Загрібай, мамо, жар, жар,
Буде тобі дочки жаль, жаль...
Ох, як весело на світі!
А тобі, бабусю,
Чи весело?
— Я тобою,
Пташко, веселюся.
2100 — А чом же ти не співаєш?
— Я вже одспівала...—
Задзвонили до вечерні;
Оксана осталась,
А черниця, помолившись,
В храм пошкандибала.

Через тиждень в Лебедині
У церкві співали:
Ісаія, ликуй! Вранці
Ярему вінчали;
2110 А ввечері мій Ярема
(От хлопець звичайний!),
Щоб не сердить отамана,
Покинув Оксану.
Ляхів кінча; з Залізняком
Весілля справляє
В Уманщині, на пожарах.
Вона виглядає,—
Виглядає, чи не їде
З боярами в гості —

2120 Перевезти із келії
В хату на помості.

Не журися, сподівайся
Та богу молися.
А мені тепер на Умань
Треба подивитись.

ГОНТА В УМАНІ

Хвалилися гайдамаки
На Умань ідучи:
— Будем драти, пане-брате,
З китайки онучі!

Минають дні, минає літо,
А Україна, знай, горить;
По селах голі плачуть діти —
Батьків немає. Шелестить
2130 Пожовкле листя по діброві;
Гуляють хмари; сонце спить;
Ніде не чуть людської мови;
Звір тільки виє по селу,
Гризучи трупи. Не ховали,
Вовків ляхами годували,
Аж поки снігом занесло
Огризки вовчі . . . . .
Не спинила хуртовина
Пекельної кари:
2140 Ляхи мерзли, а козаки
Грілись на пожарі.
Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рястом,
Барвінком укрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї

Землю, убрану весною,
Вранці зустрічають...
2150 Рай та й годі! А для кого?
Для людей. А люди?
Не хотять на його й глянуть,
А глянуть — огудять.
Треба кров'ю домалювать,
Освітить пожаром;
Сонця мало, рясту мало
І багато хмари.
Пекла мало!.. Люди, люди!
Коли то з вас буде
2160 Того добра, що маєте?
Чудні, чудні люди!

Не спинила весна крові,
Ні злості людської.
Тяжко глянуть: а згадаєм —
Так було і в Трої,
Так і буде.
Гайдамаки
Гуляють, карають;
Де проїдуть — земля горить,
2170 Кров'ю підпливає.
Придбав Максим собі сина
На всю Україну;
Хоч не рідний син Ярема,
А щира дитина.
Максим ріже, а Ярема
Не ріже — лютує:
З ножем в руках, на пожарах
І днює й ночує.
Не милує, не минає
2180 Ніде ні одного;
За титаря ляхам платить,
За батька святого,
За Оксану... та й зомліє,
Згадавши Оксану.
А Залізняк: — Гуляй, сину,
Поки доля встане!

Погуляєм! —
Погуляли:
Купою на купі
2190 Од Києва до Умані
Лягли ляхи трупом.

Як та хмара гайдамаки
Умань[19] обступили
Опівночі: до схід сонця
Умань затопили;
Затопили, закричали:
— Карай ляха знову! —
Покотились по базару
Кінні narodowi;[20]
2200 Покотились малі діти
І каліки хворі.
Гвалт і галас. На базарі,
Як посеред моря
Кривавого, стоїть Гонта
З Максимом завзятим.
Кричать удвох: — Добре, діти!
Отак їх проклятих! —
Аж ось ведуть гайдамаки
Ксьондза єзуїта
2210 І двох хлопців. — Гонто! Гонто!
Оце твої діти!
Ти нас ріжеш — заріж і їх:
Вони католи́ки.
Чого ж ти став? чом не ріжеш?
Поки невеликі,
Заріж і їх, бо виростуть,
То тебе заріжуть...
— Убийте пса! А собачат
Своєю заріжу.
2220 Клич громаду! Признавайтесь,
Що ви католи́ки!
— Католики... бо нас мати...
— Боже мій великий!
Мовчіть! мовчіть! Знаю, знаю! —
Зібралась громада.

— Мої діти — католи́ки...
Щоб не було зради,
Щоб не було поговору,
Панове громадо...
2230 Я присягав, брав свячений
Різать католи́ка.
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ви ляха не ріжете?
— Будем різать, тату!
— Не будете! не будете!
Будь проклята мати,
Та проклята католичка,
Що вас породила!
2240 Чом вона вас до схід сонця
Була не втопила?
Менше б гріха: ви б умерли
Не католика́ми;
А сьогодні, сини мої,
Горе мені з вами!
Поцілуйте мене, діти,
Бо не я вбиваю,
А присяга.—
Махнув ножем —
2250 І дітей немає!
Попадали зарізані.
— Тату! — белькотали,—
Тату, тату... ми не ляхи!
Ми...— та й замовчали.
— Поховать хіба? — Не треба!
Вони католики.
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ворога не різали?
2260 Чом матір не вбили,
Ту прокляту католичку,
Що вас породила?..
Ходім, брате! —
Взяв Максима,
Пішли вздовж базару,

І обидва закричали:
— Кари ляхам, кари! —
І карали... Страшно, страшно
Умань запалала.
2270 Ні в будинку, ні в костьолі,
Ніде не осталось, —
Всі полягли. Того лиха
Не було ніколи,
Що в Умані робилося.
Базиліан школу,
Де учились Гонти діти,
Сам Гонта руйнує:
— Ти поїла моїх діток! —
Гукає, лютує: —
2280 Ти поїла невеликих,
Добру не навчила...
Валіть стіни! —
Гайдамаки
Стіни розвалили.
Розвалили, об каміння
Ксьондзів розбивали,
А школярів у криниці
Живих поховали.
До самої ночі ляхів мордували;
2290 Душі не осталось. А Гонта кричить:
— Де ви, людоїди? Де ви поховались?
З'їли моїх діток, — тяжко мені жить!
Тяжко мені плакать! ні з ким говорить!
Сини мої любі, мої чорноброві!
Де ви поховались? Крові мені, крові!
Шляхетської крові, бо хочеться пить,
Хочеться дивитись, як вона чорніє,
Хочеться напитись... Чом вітер не віє,
Ляхів не навіє?.. Тяжко мені жить!
2300 Тяжко мені плакать! Праведнії зорі!
Сховайтесь за хмару, — я вас не займав,
Я дітей зарізав!.. Горе мені, горе!
Де я прихилюся? —
Так Гонта кричав;
По Умані бігав. А серед базару,

В крові, гайдамаки ставили столи;
Де що запопали, страви нанесли
І сіли вечерять. Остатняя кара,
Остатня вечеря!
2310 —Гуляйте, сини!
Пийте, поки п'ється, бийте, поки б'ється! —
Залізняк гукає.— Ану, навісний,
Ушквар нам щонебудь! нехай земля гнеться,
Нехай погуляють мої козаки! —
І кобзар ушкварив:

„А мій батько орандар,
Чоботар;
Моя мати пряха
Та сваха;
2320 Брати мої, соколи,
Привели
І корову із діброви,
І намиста нанесли.
А я собі Христя
В намисті;
А на лиштві листя
Та листя,
І чоботи, і підкови.
Вийду вранці до корови,—
2330 Я корову напою,
Подою,
З парубками постою,
Постою".

„Ой гоп по вечері,
Замикайте, діти, двері,
А ти, стара, не журись
Та до мене пригорнись!"

Всі гуляють. А де ж Гонта?
Чом він не гуляє?
2340 Чому не п'є з козаками?
Чому не співає?

Нема його; тепер йому,
Мабуть, не до неї,
Не до співи.
А хто такий
У чорній киреї
Через базар переходить?
Став; розрива купу
Ляхів мертвих: шука когось.
2350 Нагнувся, два трупи
Невеликих взяв на плечі
І, позад базару,
Через мертвих переступа,
Криється в пожарі
За костьолом. Хто ж це такий?
Гонта, горем битий,
Несе дітей поховати,
Землею накрити,
Щоб козацьке мале тіло
2360 Собаки не їли.
І темними улицями,
Де менше горіло,
Поніс Гонта дітей своїх,
Щоб ніхто не бачив,
Де він синів поховає
І як Гонта плаче.
Виніс в поле, геть од шляху;
Свячений виймає
І свяченим копа яму.
2370 А Умань палає,
Світить Гонті до роботи
І на дітей світить.
Неначе сплять одягнені...
Чого ж страшні діти?
Чого Гонта ніби краде
Або скарб ховає?
Аж труситься. Із Умані
Де-де чуть — гукають
Товариші гайдамаки;
2380 Гонта мов не чує,—
Синам хату серед степу

Глибоку будує.
Та й збудував. Бере синів,
Кладе в темну хату
Й не дивиться, ніби чує:
— Ми не ляхи, тату! —
Поклав обох; із кишені
Китайку виймає;
Поцілував мертвих в очі,
2390 Хрестить, накриває
Червоною китайкою
Голови козачі.
Розкрив, ще раз подивився...
Тяжко, важко плаче:
— Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Дивітеся: ви за неї —
Й я за неї гину.
А хто мене поховає?
2400 На чужому полі
Хто заплаче надо мною?
Доле моя, доле!
Доле моя нещаслива!
Що ти наробила?
Нащо мені дітей дала?
Чом мене не вбила?
Нехай вони б поховали,
А то я ховаю. —
Поцілував, перехрестив,
2410 Покрив, засипає:
— Спочивайте, сини мої,
В глибокій оселі!
Сука мати не придбала
Нової постелі.
Без васильків і без рути
Спочивайте, діти,
Та благайте, просіть бога,
Нехай на сім світі
Мене за вас покарає,
2420 За гріх сей великий.
Простіть, сини! Я прощаю,

Що ви католики.—
Зрівняв землю, покрив дерном,
Щоб ніхто не бачив,
Де полягли Гонти діти,
Голови козачі.
— Спочивайте, виглядайте —
Я швидко прибуду.
Укоротив я вам віку,
2430 І мені те буде.
І мене вб'ють... Коли б швидше!
Та хто поховає?
Гайдамаки!.. Піду ще раз,
Ще раз погуляю!..—

Пішов Гонта, похилившись;
Іде, спотикнеться.
Пожар світить; Гонта гляне,
Гляне — усміхнеться.
Страшно, страшно усміхався
2440 На степ оглядався.
Утер очі... Тільки мріє
В диму — та й сховався.[21]

ЕПІЛОГ

Давно те минуло, як, мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав,
Без свити, без хліба, по тій Україні,
Де Залізняк, Гонта з свяченим гуляв.
Давно те минуло, як тими шляхами,
Де йшли гайдамаки,— малими ногами
Ходив я, та плакав, та людей шукав,
2450 Щоб добру навчили. Я тепер згадав,
Згадав, та й жаль стало, що лихо минуло.
Молодеє лихо! якби ти вернулось,

Проміняв би долю, що маю тепер.
Згадаю те лихо, степи ті безкраї,
І батька, і діда старого згадаю...
Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.
Бувало, в неділю, закривши мінею,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
2460 Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізняк, Гонта ляхів покарав.
Столітнії очі, як зорі, сіяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Як ляхи конали, як Сміла горіла...
Сусіди од страху, од жалю німіли.
І мені, малому, не раз довелось
За титаря плакать. І ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю, що ти заховав
2470 В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав.

Вибачайте, люди добрі,
Що козацьку славу
Так навмання розказую,
Без книжної справи.
Так дід колись розказував —
Нехай здоров буде! —
А я за ним. Не знав старий,
Що письменні люди
2480 Тії речі прочитають.
Вибачай, дідусю, —
Нехай лають. А я поки
До своїх вернуся
Та доведу вже до краю,
Доведу — спочину
Та хоч крізь сон подивлюся
На ту Україну,
Де ходили гайдамаки
З святими ножами,
2490 На ті шляхи, що я міряв
Малими ногами.

Тай той почувъ, що такъ страшно,
Пекелніи диты,
Его брата замучилы,
Зализнякъ заплакавъ
Вперше зроду, слезы невтеръ
Умеръ неборака.
Нудьга ёго задавыла,
На чужому поли.
Въ чужу землю положила
Така ёго доля.
Сумно, сумно Гайдамаки
Зализную сылу
Поховалы, насыпалы
Высоку могилу.
Заплакалы, розійшлыся
Видкиля взялыся,—
Одынъ тилько мій Ярема,
На кій похилывся
Стоявъ довго: «спочинь батьку
«Начужому поли
«Бо на своимъ нема мисця
[redacted] *
«Спы козаче, душа щыра
«Хто небудь згадае.»
Пишовъ степомъ сиромаха,

* [illegible]

Сторінка з першого видання „Гайдамаків“ (1841). Рядок, викреслений царською цензурою, вписано рукою Шевченка.

Погуляли гайдамаки,
Добре погуляли:
Трохи не рік шляхетською
Кров'ю напували
Україну. Та й замовкли,—
Ножі пощербили.
Нема Гонти; нема йому
Хреста, ні могили.
2500 Буйні вітри розмахали
Попіл гайдамаки,
І нікому помолитись,
Нікому заплакать.
Один тільки брат названий
Оставсь на всім світі;
Та й той — почув, що так страшно
Пекельнії діти
Його брата замучили,—
Залізняк заплакав
2510 Вперше зроду. Сльозй не втер,
Умер, неборака.
Нудьга його задавила
На чужому полі,
В чужу землю положила:
Така його доля!
Сумно, сумно гайдамаки
Залізную силу
Поховали; насипали
Високу могилу;
2520 Заплакали, розійшлися,
Відкіля взялися.

Один тільки мій Ярема
На кий похилився,
Стояв довго.— Спочинь, батьку,
На чужому полі,
Бо на своїм нема місця,
Нема місця, волі...
Спи, козаче, душа щира!
Хтонебудь згадає.—

2530 Пішов степом, сіромаха,
Сльози утирає.
Довго, довго оглядався,
Та й не видко стало.
Одна чорна серед степу
Могила осталась.[22]

Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали.
Що мусим робити?
2540 Нема правди, не виросла;
Кривда повиває...
Розійшлися гайдамаки,
Куди який знає:
Хто додому, хто в діброву,
З ножем у халяві,
Жидів кінчать. Така й досі
Осталася слава.[23]
А тим часом стародавню
Січ розруйнували:
2550 Хто на Кубань, хто за Дунай;
Тільки і остались —
Що пороги серед степу.
Ревуть-завивають:
— Поховали дітей наших,
І нас розривають! —
Ревуть собі й ревітимуть, —
Їх люди минули;
А Украї́на навіки,
Навіки заснула.

2560 З того часу в Україні
Жито зеленіє;
Не чуть плачу, ні гармати,
Тільки вітер віє,
Нагинає верби в гаї,
А тирсу на полі.
Все замовкло. Нехай мовчить:
Така божа воля.

Тільки часом увечері,
Понад Дніпром, гаєм
2570 Ідуть старі гайдамаки,
Ідучи співають:

„А в нашого Галайди хата на помості.
Грай, море! Добре, море!
Добре буде, Галайда!“

ПРИПИСИ*

1. Энциклопедический лексикон, том 5. Барская конфедерация и „Historja Królewstwa Polskiego" g. s. Bandtke, tom 2.

2. Вільшана або Ольшана, містечко Київської губернії, Звенигородського повіту; між Звенигородкою і Вільшаною по старому шляху Боровиків хутір і корчма, де б то Ярема Байстрюк, а потім Галайда, був у жида наймитом (од старих людей).

3. Неунітів ляхи називали схизматами.

4. Про конфедератів так розказують люди, которі їх бачили; і не диво, бо то була все шляхта z honorem, без дисципліни; робить не хочеться, а їсти треба.

5. Анахронізм: титаря ляхи замучили зимою, а не літом.

6. За гайдамаками ходив кобзар; його називали сліпим Волохом. (Дід розказував).

7. Павла Наливайка живого спалили в Варшаві, Івана Остряницю і тридцять старшин козацьких після страшної муки розчетверували і розвезли їх тіла по всій Україні. Зиновій Богдан і син його Тимофій були поховані в Суботові коло Чигрина; Чарнецький, коронний гетьман, не доставши Чигрина, од злості спалив їх мертвих (Георгій Кониський).

8. Полковник Богун потопив ляхів в Інгулі. Зиновій Богдан вирізав 40 з чим то тисяч ляхів над Россю в Корсуні. Тарас Трясило вирізав ляхів над Альтою, і та ніч, в котору те трапилось, зоветься Тарасова, або кривава (Бантиш-Каменський).

9. Так про Чигиринське свято розказують старі люди.

10. Тарасова і Варфоломеєва ночі одна другої варт, на стид Римської тіари.

11. Треті півні — сигнал; розказують, що Залізняка есаул, не діждавши третіх півнів, запалив Медведівку — містечко між Чигрином і Звенигородкою.

12. Чорний шлях виходив од Дніпра, між устями річок Сокорівки і Носачівки, і біг через степи Запорозькі, через воєводства Київське, Подільське і Волинське — на Червону Русь до Львова. Чорним названий, що по йому татари ходили в Польщу і своїми табунами вибивали траву.

13. До унії козаки з ляхами мирилися, і якби не єзуїти, то, може б, і не різалися; єзуїт Посевін, легат папський, перший начав унію в Україні.

14. Керелівка або Кириловка — село Звенигородського повіту.

* „Приписи" — примітки Шевченка до поеми „Гайдамаки", надруковані у виданні 1841 року.

Червонець, що дав Залізняк хлопцеві, і досі єсть у сина того хлопця, которому був даний,— я сам його бачив.

15. Село Будища, недалеко од Керелівки; в яру озеро і над озером ліс невеликий, зоветься Гупалівщиною за те, що там Залізняк збивав ляхів з дерева. Льохи, де був захований шляхетський скарб, і досі видко, тільки вже розруйновані.

16. Лисянка, містечко Звенигородського повіту, над річкою Гнилим - Тікичем. Тут зійшлися Гонта з Залізняком і розруйнували старосвітський будинок, Богданом нібито будований.

17. Лебедин, дівичий монастир, між Чигрином і Звенигородкою.

18. Майданівка, село недалеко од Лисянки.

19. Умань, город повітовий губернії Київської.

20. Kawaleria Narodowa — так звались польські драгуни; їх тоді було в Умані 3000, і всі були побиті гайдамаками.

21. В Умані Гонта убив дітей своїх за те, що їх мати - католичка помогла єзуїтам перевести їх в католики. Младанович, товариш синів Гонти, бачив з дзвіниці, як вони умерли і як школярів базиліанської школи потопив Гонта в криниці. Він багато написав об гайдамаччині, але надрукованого нема нічого.

22. Зрадою взяли ляхи Гонту і страшно замучили. Привезли його в кайданах в польський лагер недалеко Балти, з одрізаним язиком і правою рукою; Б., польський генерал, так велів зробить, щоб він чогонебудь не сказав на його; потім кати роздягли його, як мати родила, і посадили на гарячі штаби заліза; потім зняли дванадцять пас з спини шкури. Гонта повів очима і страшно глянув на Б.; той махнув рукою,— і розняли Гонту начетверо, розвезли тіло і поприбивали на середохресних шляхах. Залізняк, почувши, що так страшно ляхи замучили Гонту, заплакав, занедужав та й умер; його гайдамаки поховали в степу над Дністром та і розійшлися.

23. Злодій, розбойник, або гайдамака — такими осталися гайдамаки по Коліївщині. Такими їх знають і досі.

ПЕРЕДМОВА

По мові — передмова; можна б і без неї. Так ось бачте що: все, що я бачив надрукованого,— тільки бачив, а прочитав дуже небагато,— всюди є передслово, а в мене нема; якби я не друкував своїх „Гайдамаків", то воно б не треба і передмови. А коли вже пускаю в люди, то треба і з чим, щоб не сміялись на обірванців, щоб не сказали: — От який! Хіба діди та батьки дурніші були, що не пускали в люди навіть граматки без предисловія? — Так, далебі, так, вибачайте, треба предисловіє. Так як же його скомпонувать? — щоб, знаєте, не було і кривди, щоб не було і правди, а так, як всі предисловія компонуються. Хоч убий, не вмію; треба б хвалить, — так сором, а гудить не хочеться. Начнем же уже начало книги сице: весело подивиться на сліпого кобзаря, як він собі сидить з хлопцем, сліпий, під тином, і весело послухать його, як він заспіває думу про те, що давно діялось, як боролися ляхи з козаками,— весело... а все таки скажеш: — Слава богу, що минуло,— а надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми слав'яни. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами. Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, не розмежованою останеться навіки од моря і до моря — слав'янськая земля. Про те, що діялось на Украйні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей; надрукованого і критикованого нічого не читав, бо, здається, і нема нічого. Галайда вполовину видуманий, а смерть віль-

шанського титаря правдива, бо ще є люди, котрі його знали. Гонта і Залізняк, отамани того кривавого діла, може, виведені в мене не так, як вони були,—за це не ручаюсь. Дід мій, нехай здоров буде, коли зачина розказувать щонебудь таке, що не сам бачив, а чув, то спершу скаже:—Коли старі люди брешуть, то й я з ними.

ПАНОВЕ СУБСКРИБЕНТИ!

— Бачимо, бачимо, що одурив, та ще хоче і одбрехаться! — Отак ви вслух подумаєте, як прочитаєте мої „Гайдамаки“. Панове громадо! далебі, не брешу. Ось бачите що! Я думав, і дуже хотілось мені надрукувать ваші козацькі імена рядочком гарненько; уже було і найшлось їх десятків зо два, зо три. Слухаю, виходить разномова: один каже — „треба“, другий каже — „не треба“, третій — нічого не каже. Я думав: — Що тут робить на світі? — Взяв та й проциндрив гарненько ті гроші, що треба було заплатить за аркуш надрукованого паперу, а до вас і ну писать оцю цидулу! Все б то це нічого! Чого не трапляється на віку! Все буває, як на довгій ниві. Та ось лихо мені на безголов'я! Єсть ще і такі паничі, що соромились свою благородну фамілію (Кирпа-Гнучкошиенко-*вв*) і надрукувать в мужицькій книжці. Далебі, правда!

Т. Шевченко

* * *

Вітер з гаєм розмовляє,
  Шепче з осокою;
Пливе човен по Дунаю
  Один за водою.
Пливе човен води повен —
  Ніхто не спиняє;
Кому спинить? — Рибалоньки
  На світі немає.
Поплив човен в синє море,
10 А воно заграло...
Погралися гори-хвилі —
  І скіпок не стало.

Недовгий шлях, — як човнові
  До синього моря, —
Сиротині на чужину,
  А там — і до горя.
Пограються добрі люди,
  Як холодні хвилі;
Потім собі подивляться,
20 Як сирота плаче;
Потім спитай — де сирота?
  Не чув і не бачив...

[С.-Петербург
1841]

МАР'ЯНА-ЧЕРНИЦЯ

Оксані К..... ко, на память того, що давно минуло

Вітер в гаї нагинає
Лозу і тополю,
Лама́ дуба, котить полем
Перекотиполе.
Так і доля: того лама́,
Того нагинає;
Мене котить, а де спинить —
І сама не знає.

У якому краю мене заховають?
Де я прихилюся, навіки засну?
Коли нема щастя, нема талану́,
Нема кого й кинуть. Ніхто не згадає,
Не скаже хоть на сміх: — Нехай спочиває!
Тільки його й долі, що рано заснув.—
Чи правда, Оксано? чужа чорнобрива!
І ти не згадаєш того сироту,
Що в сірій свитині, бувало, щасливий,
Як побачить диво — твою красоту.
Кого ти без мови, без слова навчила
Очима, душею, серцем розмовлять.
З ким ти усміхалась, плакала, журилась,
Кому ти любила Петру́ся співать.
І ти не згадаєш. Оксано! Оксано!
А я й досі плачу, і досі журюсь,
Виливаю сльози на мою Мар'яну,
На тебе дивлюся, за тебе молюсь.
Згадай же, Оксано, чужа чорнобрива!
І сестру Мар'яну рястом уквітчай,
Часом на Петруся усміхнись, щаслива,
І, хоч так, як жарти, колишнє згадай.

Санкт - Петербург
листопада 22 1841 року

I

У неділю на вигоні
Дівчата гуляли,
Жартували з парубками,
Деякі співали —
Про досвітки-вечерниці,
Та як била мати,
Щоб з козаком не стояла.
Звичайне, дівчата...
То про своє все й співають,
Яка про що знає...
Аж ось з хлопцем старий кобзар
В село шкандибає.
В руках чоботи, на плечах
Латана торбина
У старого; а дитина!
Сердешна дитина!
Обідране: ледве, ледве
Несе ноженята...
(Достеменний син Катрусі.)
Дивляться дівчата...
— Кобзар іде! Кобзар іде! —
Та всі, якомога,
Хлопців кинули, побігли
Зустрічать сліпого!
— Діду, серце, голубчику,
Заграй якунебудь.
Я шага дам.— Я черешень.
Всього, чого треба,—
Всього дамо... Одпочинеш,
А ми потанцюєм...
Заграй же нам якунебудь...
— Чую, любі, чую...
Спасибі вам, мої квіти,
За слово ласкаве.
Заграв би вам, та, бачите,
Справи нема... справи.
Учора був на базарі,

Кобза зопсувалась...
Розбилася...— А струни є?
70 — Тільки три осталось.
— Та хоч на трьох якунебудь.
— На трьох... Ох, дівчата!
І на одній колись то грав,
Та ба, вже не грати...
Постривайте, мої любі,
Трошки одпочину.
Сядьмо, хлопче.— Посідали.
Розв'язав торбину,
Вийняв кобзу, разів зо два
80 Ударив по рваних.
— Що б вам заграть? Постривайте.
Черницю Мар'яну —
Чи чували? — Ні, не чули.
— Слухайте ж, дівчата,
Та кайтеся...

Давно колись
Була собі мати;
Був і батько, та не стало:
Осталась вдовою,
90 Та й не молодою,
І з волами,
І з возами,
Й малою дочкою.
Росла дочка Мар'яна,
А виросла, як панна —
Кароока
І висока,
Хоч за пана гетьмана.
Стала мати гадати
100 Та за пана єднати.
А Мар'яна
Не до пана
Вихо́дила гуляти,
Не до пана старо́го,
Усатого, товсто́го,
А з Петрусем

В гаю, в лузі
Щовечора святого —
Розмовляла,
110 Жартувала,
Обнімала, мліла...
А іноді усміхалась,
Плакала, німіла...

— Чого ж плачеш, моє серце?
Петро запитає.
Вона гляне, усміхнеться:
— І сама не знаю...
— Може, думаєш, покину?
Ні, моя рибчи́но,
120 Буду ходить, буду любить,
Поки не загину!..
— Хіба було коли в світі,
Щиро що кохались,
Розійшлися, не взялися
Й живими остались?
Ні, не було, мій голубе,
Ти чув, що співають...
То кобзарі вигадують,
Бо, сліпі, не знають,
130 Бо не бачать, що є брови
Чорні, карі очі,
І високий стан козачий,
І гнучкий дівочий.
Що є коси, довгі коси,
Козацька чуприна...
Що на мову на Петрову
В глухій домовині
Усміхнуся; скажу йому:
— Орле сизокрилий!
140 Люблю тебе й на сім світі,
Як на тім любила.—
Отак, серце, обнімемось,
Отак поцілую,
Нехай вкупі закопають!
Умру... не почую.

Не почую...—
Обнялися,
Обнялись, зомліли...
Отак вони любилися!
150 На той світ хотіли
Обнявшися переступить;
Та не по їх стало!
Щовечора схо́дилися,
І мати не знала,
Де Мар'яна до півночі
І з ким розмовляє?
—Воно мале, ще дитина,
Нічого не знає.—
Угадала стара мати,
160 Та не все вгадала,—
Знать, забула, що колись то
Сама дівувала.

Угадала мати: Мар'яна - дитина
Не знає, як треба на сім світі жить.
Думала — ні люди, ані домовина
З Петром не розрізнять... Уміла любить.
Думала, що тільки кобзарі співають,
Бо, сліпі, не бачать карих оченят;
Що тільки лякають молодих дівчат...
170 Лякають, дівчата, правдою лякають!
І я вас лякаю, бо те лихо знаю,
Бодай його в світі нікому не знать —
Того, що я знаю... Минуло, дівчата!
Серце не заснуло, я вас не забув.
Люблю вас і досі, як діточок мати,
Буду вам співати, поки не засну...
Тоді ж, мої любі, як мене не стане,
Згадайте про мене, про мою Мар'яну,—
Я вам з того світа, любі, усміхнусь,
180 Усміхнуся...— Та й заплакав.
Дивились дівчата,
Не питали, чого плаче?
Та й нащо питати?
Минулося. Помагало

Ласкаве дівоче
Щире слово.— Вибачайте...—
Утер сліпі очі.—
Вибачайте, мої любі,
Нехотя журюся.
190 Та от, бачите, Мар'яна
З убогим Петрусем
Щовечора розмовляла,
І мати не знала,
Дивувалась,— що се таке
Мар'яну спіткало?
Чи не пристріт? Сяде шити —
Не те вишиває;
Замість Гриця, задумавшись,
Петруся співає.
200 Часом сонна розмовляє,
Подушку цілує...
Мати спершу сміялася,
Думала — жартує;
Потім бачить, що не жарти,
Та й каже: — Мар'яно!
Треба буде старостів ждать,
Та може й од пана!
Ти вже виросла, нівроку,
Уже й дівувала;
210 Я вже думаю, що, бачиш...—
Насилу сказала: —
Що вже й заміж... коли теє...
— А за кого, мамо!?
— Хто вподоба, тому й оддам.—
Співає Мар'яна:

„Оддай мене, моя мамо,
Та не за старого,—
Оддай мене, моє серце,
Та за молодого.
220 Нехай старий бурлакує,
Гроші заробляє,
А молодий мене любить,
Долі не шукає.

Не шукає, не блукає
Чужими степами:
Свої воли, свої вози,
А між парубками,
Як маківка між квітками,
Цвіте, розцвітає.
230 Має поле, має волю,
Та долі не має.
Його щастя, його доля —
Мої чорні брови,
Довгі вії, карі очі,
Ласкавеє слово.
Оддай мене, моя мамо,
Та не за старого,—
Оддай мене, моє серце,
Та за мóлодого".

240 — Дочко моя, Мар'яно!
Оддам тебе за пана,
За старшóго, багатого—
За сотника Івана.
— Умру, серце-мамо,
За сотником Іваном.
— Не вмреш — будеш панувати,
Будеш діток годувати.
— Піду в найми, піду в люди,
А за сотником не буду.
250 — Будеш, дочко Мар'яно,
За сотником Іваном.—
Заплакала, заридала
Сердешна Мар'яна.
— За старого... багатого...
За сотника Івана...—
Сама собі розмовляла.
А потім сказала:
— Я ще, мамо, не виросла,
Ще не дівувала.
260 Бо ти мене не пускала
Вранці до криниці.
Ні жита жать, ні льону брать,

Ні на вечерниці,
Де дівчата з парубками
Жартують, співають
Та про мене, чорнобриву,
Нишком розмовляють:
— Багатого дочка батька,
Шляхетського роду,—
270 Тяжко мені! Тяжко, мамо!
Нащо дала вроду?
Нащо брови змалювала,
Дала карі очі?
Ти все дала, тільки долі,
Долі дать не хочеш!
Нащо ж мене годувала?
Нащо доглядала?
Поки лиха я не знала,
Чом не заховала? —
280 Не слухала стара мати,
Лягла спочивати;
А Мар'яна за сльозами
Ледве вийшла з хати.

II

„Ой гоп! Не пила,
На весіллі була,
До господи не втрапила
До сусіда зайшла,
А в сусіда
До обіда
290 В льоху спати лягла.

Із льоху та в льох,
Завертали в горох,
І в коморі і надворі
З нежонатим удвох
Пустували,
Жартували,
Зопсували горох.

Ой гоп! Не сама —
Напоїла кума
300 І привела до госпóди.
Не побачив Хома.
Хомо, в хаті
Ляжем спати!
Хоми дома нема.

Тряси ж тебе трясця, Хóмо!
Я не ляжу спати дома,
А до кума
До Наума
Піду в клуню на солому.

310 А нуте, напилась!
Наша, наша придалась!
Червоніє хвартушина,—
Роду чесного дитина".

Отак ордою йшли придани,
Співали п'яні; а Мар'яна
Крізь тин дивилася на те.
Не додивилася — упала
І тяжко, тяжко заридала.
Таке то лихо! І за те,
320 Що щиро любить! Тяжко, діти,
Вік одинокому прожить,
А ще гірше, мої квіти,
Нерівню в світі полюбить.
Дивіться на мене: я виплакав очі.
Мені їх не шкода, мені їх не жаль.
Ні на що дивиться. Ті очі дівочі...
Що колись... колись то... Думи та печаль.
А більше нічого не мав я й не маю,
А з грішми такими тяжко в світі жить.
330 Під тином ночую, з вітром розмовляю,
Соромляться люди у хату пустить
І привітать словом старого каліку.

Укороти, боже, молодого віку
Тому, хто не має талану любить.
Легше, мої любі, покриться землею,
Ніж бачить, як другий, багатий, старий,
Цілує за гроші, вінчається з нею...
О боже, мій боже! волею своєю
Розбий моє тіло і душу розбий! —

340 Заридав кобзар, заплакав
Сліпими очима.
Дивувалися дівчата:
Вже смерть за плечима,
А він, сліпий, сивоусий,
Про колишнє плаче!
Не дивуйтеся, дівчата,
На старі козачі
Щирі сльози. То не роса
Вранці при дорозі
350 На спориші і не ваші
Дуже дрібні сльози.
Наплакався... Струни рвані
Три перебирає:
— Аж до вечора Мар'яна
У темному гаю
Проплакала; прийшов Петрусь,—
Вона розказала
Все, що чула од матері
І що сама знала.
360 І не втерпіла, сказала,
Як п'яні придани
Ішли по улиці, співали.
— Мар'яно! Мар'яно!
Чом ти не убога? Чом я не багатий?
Чом у мене коней вороних нема?
Не питала б мати, де ходиш гуляти,
З ким коли стояла. Питала б сама,
Сама свого серця; дала б йому волю
Любить, кого знає. Я б тебе сховав
370 Далеко! далеко! Щоб ніхто не знав,
Щоб ніхто не бачив, де витає доля.

Моя доля, моє щастя —
Ти, моя Мар'яно!
Чом не ти в сірій свитині,
Чом я не в жупані? —
А Мар'яна, як дитина
Без матері, плаче.
Петро стоїть коло неї,
Нічого не бачить —
380 Тільки сльози Мар'янині;
А сльози дівочі
І серед дня лихо роблять.
А що ж серед ночі?
— Не плач, серце, єсть у мене
І сила, і воля.
Люби мене, моє серце,
Найду свою долю
За високими горами,
За широкими степами,
390 На чужому полі,
По волі-неволі
Найду свою долю!
Не в свитині, а сотником
До тебе вернуся,
Не в бур'яні — серед церкви
Обнімеш Петруся!
Обнімемось, поцілую —
Дивуйтеся, люди!
А ти стоїш, червонієш...
400 — Коли то те буде?
— Швидко, швидко, моя рибко!
Молись тільки богу,
Іди в хату, лягай спати!
А я край дороги
Серед степу помолюся
Зорям яснооким,
Щоб без мене доглядали
Тебе, одиноку.
Серед степу одпочину...
410 — Хіба сю ніч кинеш?
Хіба зараз?.. — Я жартую!

Тепер Україну
Ні москалі, ні татари —
Ніхто не воює.
— А я чула, що ляхи йдуть.
— То вони жартують.
Розійдемось, моє серце,
Поки не світає.
Чого ж знову заплакала?
420 — І сама не знаю.

[С.-Петербург
1841]

УТОПЛЕНА

БАЛАДА

Вітер в гаї не гуляє —
Вночі спочиває,
Прокинеться — тихесенько
В осики питає:
— Хто се, хто се по сім боці
Чеше косу? Хто се?..
Хто се, хто се по тім боці
Рве на собі коси?..
Хто се, хто се? — тихесенько
Спитає, повіє
Та й задріма, поки неба
Край зачервоніє.

— Хто се, хто се? — спитаєте,
Цікаві дівчата:
Ото дочка по сім боці,
По тім боці — мати.

Давно колись те діялось
У нас на Вкраїні.
Серед села вдова жила
У новій хатині.
Білолиця, кароока
І станом висока.
У жупані, кругом пані —
І спереду й збоку.
І молода, нівроку їй,
А за молодою,
А надто ще за вдовою,
Козаки ордою
Так і ходять. І за нею

30 Козаки ходили,
Поки вдова без сорома
Дочку породила.
Породила, та й байдуже;
Людям годувати
В чужім селі покинула,—
Отака то мати!
Постривайте, що ще буде!
Годували люди
Малу дочку. А вдовиця
40 В неділю і в будень
З жонатими, з парубками
Пила та гуляла,
Поки лихо не спіткало,
Поки не та стала;
Не зчулася, як минули
Літа́ молодії...
Лихо, лихо! Мати в'яне,
Дочка червоніє —
Виростає... Та й виросла
50 Ганна кароока,
Як тополя серед поля,
Гнучка та висока.
—Я Ганнусі не боюся!—
Співає матуся;
А козаки, як хміль отой,
В'ються круг Ганнусі.
А надто той рибалонька,
Жвавий, кучерявий,
Мліє, в'яне, як зустріне
60 Ганнусю чорняву.
Побачила стара мати —
Сказилася, люта:
—Чи бач, погань розхрістана,
Байстря необуте!
Ти вже виросла, дівуєш,
З хлопцями гуляєш...
Постривай же, ось я тобі!..
Мене зневажаєш?!
Ні, голубко...—

70 І од злості
Зубами скрегоче.
Отака то бува мати —
Де ж серце жіноче?
Серце матері?.. Ох, лихо,
Лишенько, дівчата!
Мати стан гнучкий, високий,
А серця не мати!
Ізогнеться стан високий,
Брови полиняють.
80 І не зчуєтесь... А люди,
Сміючись, згадають
Ваші літа молодії
Та й скажуть: — Ледащо! —
Тяжко плакала Ганнуся
І не знала, за що,
За щó мати знущається,
Лає, проклинає,
Своє дитя без сорома
Байстрям нарікає.
90 Байстрям... Кого, лютий кате,
Кого ти катуєш?!
За що, за що дитя своє
Молоде мордуєш?*

Катувала, мордувала —
Та не помагало.
Як маківка на городі,
Ганна розцвітала.
Як калина при долині
Вранці під росою,
100 Так Ганнуся червоніла,
Милася сльозою.
— Заворожена!.. Стривай же, —
Шепче люта мати. —
Треба трути роздобути,
Треба йти шукати
Стару відьму... —

* Останні чотири рядки у виданні „Кобзаря" 1860 р. пропущені. Тут відновлено за автографом.

Найшла відьму,
І трути достала,
І трутою до схід сонця
110 Дочку напувала.
Не помогло... Клене мати
Той час і годину,
Коли на світ породила
Нелюбу дитину.
— Душно мені! Ходім, дочко,
До ставка купатись.
— Ходім, мамо.—
На березі
Ганна роздяглася,
120 Роздяглася, розкинулась
На білій сорочці;
Рибалонька кучерявий
Мліє по тім боці...
І я колись... Та цур йому!
Сором, не згадаю...
Як дитина, калиною
Себе забавляє,
Гне стан гнучкий, розгинає,
На сонечку гріє...
130 Мати дивиться на неї,
Од злості німіє;
То жовтіє, то синіє;
Розхрістана, боса,
З роту піна; мов скажена,
Рве на собі коси.
Кинулася до Ганнусі
І в коси впилася.
— Мамо! мамо! Що ти робиш?!..—
Хвиля роздалася,
140 Закипіла, застогнала —
І обох покрила...
Рибалонька кучерявий
З усієї сили
Кинувсь в воду; пливе, синю
Хвилю роздирає,
Пливе, пливе... От-от доплив!..

Пірнув... виринає...
І утоплену Ганнусю
На берег виносить
150 І з рук матері закляклих
Вириває коси.
— Серце моє! доле моя!
Розкрий карі очі!
Подивися! Усміхнися!
Не хочеш?.. Не хочеш!..—
Плаче, пада коло неї,
Розкрива, цілує
Мертві очі.— Подивися!..
Не чує!.. не чує!..—
160 Лежить собі на пісочку,
Білі рученята
Розкидала; а за нею
Стара, люта мати,
Очі вивело із лоба
Од страшної муки;
Втеребила в пісок жовтий
Старі сині руки.
Довго плакав рибалонька:
— Нема в мене роду,
170 Нема долі на сім світі,
Ходім жити в воду!..—
Підняв її, поцілував...
Хвиля застогнала,
Розкрилася, закрилася —
І сліду не стало.

З того часу ставок чистий
Заріс осокою;
Не купаються дівчата —
Обходять горою.
180 Як углядять, то хрестяться
І зовуть заклятим...
Сумно, сумно кругом його...
А вночі, дівчата,
Випливає з води мати,
Сяде на тім боці;

Страшна, синя, розхрістана
І в мокрій сорочці,
Мовчки дивиться на сей бік,
Рве на собі коси...
190 А тим часом синя хвиля
Ганнусю виносить.
Голісінька, стрепенеться,
Сяде на пісочку...
І рибалка випливає,
Несе на сорочку
Баговиння зеленого...
Поцілує в очі —
Та і в воду: соромиться
На гнучкий дівочий,
200 На стан голий подивиться...
І ніхто не знає
Того дива, що твориться
Серед ночі в гаї.
Тільки вітер з осокою
Шепче: — Хто се, хто се
Сидить сумно над водою,
Чеше довгі коси?

[С.-Петербург
Грудня 8 1841 року]

СЛЕПАЯ

ПОЭМА

„Кого, рыдая, призову я
Делить тоску, печаль мою?
В чужом краю кому, тоскуя,
Родную песню пропою?
Угасну, бедный, я в неволе!
Тоску мою, печаль мою
О прежней воле, прежней доле
Немым стенам передаю.
О если б стон моей печали
10 И звук заржавленных цепей,
Святые ветры, вы домчали
На лоно родины моей
И в мирной куще повторили,
Где мой отец и мать моя
Меня лелеяли, любили!
А братья? Грешная семья!
Иноплеменникам за злато
От стад, елея и вина
Родного продали вы брата,
20 Как на заклание овна.
О боже, боже Иудеи,
Благий творителю земли,
Не наказуй родных злодеев,
А мне смирение пошли!“

Такую песню тихо пела,
Сердечной грусти предана,
Слепая нищая; она
У барского двора сидела
У незатворенных ворот.

30 Но из ворот никто не идет,
Никто не едет: опустели
Хоромы барские давно;
Широкий двор порос травою;
Село забвенью предано;
С патриархальной простотою,
С отцовской славою святою
Забыто все. Село молчит;
Никто села не посетит,
Не оживит его молвою.
40 Как у кладбища, у ворот
Сидит скорбящая слепая
И псальму грустную поет.
Она поет, а молодая
Дочь несчастливицы моей
Головкой смуглою прильнула
К коленям матери своей;
Тоски не ведая, заснула
Сном непорочной простоты.
В одежде грубой нищеты
50 Она прекрасна; полдень ясный
Моей Украины прекрасной
Позолотил, любя, лелея,
Свое прекрасное дитя.
Ужели тщетно пролетят
Дни упоения над нею
И светлой радостью своею
Ее тоски не усладят?
Она прекрасна, мать калека —
Кто будет ей руководить?
60 Придет пора, пора любить,
И злое сердце человека
Ее любви не пощадит.
. . . . . .
. . . . . Невинным сном
Оксана спит, а мать слепая,
Уныло-тихо напевая,
И каждый шорох сторожит.
И если ветер, пролетая,
Упавший лист пошевелит,

Она немеет, и дрожит,
70 И робко к сердцу прижимает
Свое единое дитя,
Свою единую отраду,
Незрящей памятью следя
Давно минувших дней усладу
Печальной юности своей.
Она изведала людей!
И у забытой сей ограды
Они ее не пощадят;
Они готовы растерзать
80 Ее дряхлеющие руки...
Для них невнятен стон разлуки,
Чужда им матери любовь.
Они твердят — закон таков:
— Не должно в прахе пресмыкаться
И подаянием питаться
Прекрасной юной сироте;
И мы ее оденем златом,
Внесем в высокие палаты
И поклонимся красоте,
90 Раскроем мир иных видений,
Иных страстей высокий мир.
Потом... потом...— И ваш кумир,
Богиня ваших поклонений,
От фимиама упилась
И закоптела от курений;
А ваша мудрость отвлеклась
От обещанья; горстью злата,
Великодушно бросив ей,
Затмили блеск ее очей.
100 И вот она в грязи разврата
Во славу дряхлых ваших дней
Перед толпою черни пьяной
Пьет кубок...
И запивает сердца раны.
Не вы виновны, но она!
Вы дали все, что должно было
Наложнице презренной дать.
А сон девичий обновили

И возвратили ль благодать
Ее невинных помышлений?
Ее невинную любовь,
И радость тихих упоений,
И целомудренную кровь
Вы обновили ль? Не могли!
Но, чада грешные земли,
Вы дали ль ей восторг объятий
Родного, милого дитяти,
Кому бы, бедная, она
Себя в сей мир переливала
И тайну жизни открывала,
Сердечной грусти предана?
Развратной, бедной вашей кровью
Вы не могли ей повторить
Восторги девственной любови;
Ее пустили вы влачить
Остаток дней в мирской пустыне;
И о родном, едином сыне
Ей не придется получить
Отрадной весточки сдалека.
Чужие дети напоят
Ее в предсмертный час жестокий,
И одинокий гроб с упреком
Чужие дети понесут.
Но если ей судьба судила,
Чтобы родимая рука
Очи уснувшие закрыла,
Тесна ее тогда могила,
Постеля вечная жестка!
Ее малютка за позором
Безмолвно по миру пойдет,
И в светлый праздник у собора
Яичко красное возьмет,
И со слезами и укором
Свою родную помянет.

Осенний полдень, полдень ясный
Родимой, милой той земли,
Мои где годы расцвели,

Где так напрасно, так несчастно
В недоле бедной протекли,—
150 Осенний полдень, полдень ясный,
Как друга юности, любя,
Чужими звуками тебя
Позволь приветствовать, прекрасный!
Ты тот же тихий, так же милый,
Не знаешь времени,— а я!
Не то я стал, что прежде был:
И путь унылый бытия
И ноша тяжкая моя
Меня ужасно изменили.
160 Я тайну жизни разгадал,
Раскрыл я сердце человека,
И не страдаю, как страдал,
И не люблю я: я калека!
Я трепет сердца навсегда
Оледенил в снегах чужбины,
И только звуки Украины
Его тревожат иногда.
Как эхо памяти невинной,
В них узнаю мою весну,
170 Мои унылые досуги,
И в них я таю, в них тону.
И сердца тяжкие недуги,
Как благодатною росой,
Врачую ими, и молюся,
И непритворною слезой
С моей Украиной делюся.
Но глухо все в родном краю!
Я тщетно голос подаю,
Мне эха нету из дубровы
180 Моей козачки чернобровой.
Там все уснуло! Пустота
Растлила сердце человека,
И я на смех покинут веком —
Я одинокий сирота!

Осенний полдень, догорая,
Поля нагие освещал,

И лист увядший, опадая,
Уныло грустное шептал
О здешней жизни человеку.
190 Такой порой моя калека,
Слепая нищая моя,
И дочь красавица ея —
Она спала, а мать сидела
И тихо, грустно тихо пела,
Как пел Иосиф про свой род,
Сидя в египетской темнице;
А в поднебесьи вереницей
С дубрав украинской земли
На юг летели журавли.
200 Чему ж бы ей, как вольной птице,
Туда, где лучше, не лететь
И веселее не запеть?
Какая тайна приковала
К жилищу мрачной тишины?
Своей сердечной глубины
Она еще не открывала
Ни даже дочери своей;
Она лишь пела и грустила.
Но звуки дочерних речей
210 В ней радость тихую будили,
Быть может, прежних светлых дней.
Или ограда и тополи,
Что грустно шепчут меж собой,
Свидетели минувшей доли,
Или дубовый пень сухой,
Плющом увянувшим повитый,
Как будто временем забытый,
Ее свидетель? Все молчит!
Она поет, она грустит
220 И в глубине души рыдает,
Как будто память отпевает
О днях минувших, молодых,
О прошлых радостях святых.
И эти звуки выходили
Из сердца бедного ея,
И в этих звуках много было

Ее земного бытия.
И в сотый раз она кончала
Псалом невольничий глухой,
230 Поникла смуглой головой,
Вздохнула тяжко и сказала:

— Ах песня, песня, песня горя,
Ты неразлучная моя,
В моем житейском бурном море
Одна ты тихая струя!
Тебя, и день и ночь рыдая,
Я всякий час пою, пою
И в край далекий посылаю
Тебя, унылую мою!
240 Но ветер буйный, мягкокрылый,
Что прежде весело летал,
Теперь так тихо, так уныло,
Как будто друга потерял,
Как будто люди научили,
Чтобы не слушал он меня
И не домчал он в край далекий
Тебя, унылая моя!
Не видя вас, не зная дня
В моей печали одинокой,
250 Чем оскорбить я вас могла?
Что я вам сделала? Любила,
За ваши грешные дела
Творца небесного молила,
Молила, плакала... А вы
В моей тоске, в моей печали,
Как кровожаждущие львы,
Упреком сердце растерзали,
Растлили ядом мою кровь
И за молитвы, за любовь
260 Мое дитя, мое родное,
Тяжелым словом понесли,
И непотребницей слепою
Меня со смехом нарекли!
Я вам простила, я забыла,
Я вашей славы не взяла,

Я подаянием кормила
Мое дитя! — И залилась
Слезами, горькими слезами.
Она рыдает, а Оксана
270 Раскрыла черные глаза:
Скорбящей матери слеза
Прервала сон отроковицы;
С улыбкой черные ресницы
Она закрыла. — Какой сон
Смешной и глупый, и как живо!.. —
И раскраснелася стыдливо,
Сама не зная отчего.
— Как холодно, а ты все плачешь!
Уж скоро вечер; для чего
280 Ты мне печали не расскажешь?
И я бы плакала с тобой.
А то ... — И хлынули рекою
Слезы невинной красоты.

— И ты заплакала... Прости,
Что о моих сердечных ранах
Я не беседую с тобой.
Я скоро плакать перестану,
Моею тяжкою слезой
Я не прерву твой сон прекрасный.
290 И о судьбе твоей несчастной
Узнаешь ты не от меня:
Тебе расскажут злые люди,
Они тебя не пощадят.
И много, много горя будет,
А горе даром не пройдет:
Озлобят сердце пустотою,
Оно возьмет любовь с собою
И все найлучшее возьмет.
Не плачь, Оксано! — И рыдая
300 Она Оксану утешает: —
Не плачь, дитя мое, усни!
Ты рано плакать начинаешь;
Придет пора твоей весны —
И тайну слез моих узнаешь;

Свои прольешь, прольешь одна,
Одна бездомной сиротою,
И будет то моя вина,
Что не разделишь...— А с тобою?
Разве тебя я не люблю!
310 Ах, мне с тобой и горе любо;
Я все с тобою разделю.
Не понесу я чужим людям
Мою сердечную слезу,—
К тебе на грудь я принесу.
Только не плачь! Делись со мною
Своею тяжкою тоскою.
Не плачь одна! Откройся мне,
И будет легче. Ах, послушай:
О том, что видела во сне,
320 Я расскажу тебе.
Как будто лес, а мы вдвоем
Так наобум себе идем.
Потом темно, потом светло.
Потом гляжу — тебя не стало;
Я — ну бежать, кричать, устала,
Села и плачу. Вдруг село;
Большая улица, большая,
И я по улице иду.
Мне грустно так, тоска такая,
330 Я спотыкаюсь, упаду;
Мне тяжело, мне давит грудь,
А люди смотрят и смеются.
Мне больно стало, а взглянуть
Я будто на людей боюся.
Потом атаман мне кричит:
— Вот я тебя! — Я испугалась,
И ну бежать... Бегу... упала.
А сын атамана стоит,
Как будто грустный, над водою
340 И тихо машет мне рукою.
Вот я к нему и подошла,
А он схватил меня руками.
— Зачем в лесу ты не жила?
Зачем ты в поле не росла? —

Такими он сказал словами.—
И мне нельзя тебя любить,
Нельзя с тобою мне венчаться:
Над нами будут все смеяться,
А без тебя мне скучно жить.
350 Я утоплюся! — он сказал
И так меня поцеловал!
Не так, как ты... И я проснулась.
Не правда ли, мудреный сон?
Должно быть, худо значит он.
Или не худо — ты не знаешь?
Мне страх как хочется узнать.
О чем же снова ты вздыхаешь?
Или боишься рассказать,
Что значит сон? Ах, расскажи!
360 Ну, что же делать? Если худо,—
Мы в лес уйдем и будем жить
С тобой вдвоем, и будет любо
С тобою вместе мне грустить.
Ну, что ж? Расскажешь?
— Да,— сказала,
Вздохнув, слепая: — рассказать
Тебе должна я. Я устала,
Устала горе выливать
Неразделенными слезами.
370 Тебе уже пятнадцать лет.
Твой сон зловещий, сон ужасный.
Ты встретишь горестный привет
Своей весне, своей несчастной!
Не вспоминай меня, прости
И на просторе и на воле
С унылым ветром погрусти,
Как я грустила, тосковала,
Мою вседневную печаль
Как я лишь ветру поверяла.
380 Но и ему меня не жаль!
Он даже слез сушить не хочет,
А их так много сердце точит.
Оксано, выслушай меня
И помолись душой незлобной.

Пречистой деве в час прескорбный
И за него и за меня.
Неправдой люди все живут,
Ты их не слушай! Сказкой злою
Они мой жребий понесут
390 И посмеются над тобою.
И ты не будешь правды знать;
На суд ты будешь призывать
Свою родную,— а ты знаешь,
Что слезы горько проливать,
Коли вины своей не знаешь.
Узнай же все: всю жизнь мою
Я расскажу, не потаю,
С ее весельями и мукой,—
Да будет для тебя наукой!

400 Своих родных не знала я,
В чужой семье я вырастала,
Чужая добрая семья
Меня любила. Я слыхала,
Когда я стала вырастать,
Что мать родная, умирая,
Просила их не покидать —
Меня, малютку, покидая.
Но кто она, ее как звали,—
Потом узнать я не могла.
410 И я росла себе, росла;
Меня сироткой называли,
Потом красавицей слыла;
Меня любили, и ласкали,
И даже сватали! Но я...
Ах, знать, моя такая доля!
Перед людьми гордилась я
Своей красою. Свою волю,
Девичью волю, берегла.
Как тяжко люди отплатили!
420 Недолго косу я плела —
Ее накрыли. Вот как было.
Весною умер дидыч старый,
А летом дидыч молодой

В село приехал. Злые чары
Он из Московщины с собой
Привез, красавец, для меня;
И я веселье разлюбила...
И маковеевого дня
Я не забуду до могилы.
430 Как ясно солнышко светило,
Как закатилося... и ночь!..
Мое дитя! моя ты дочь!
Не обвиняй меня, несчастной!..
Я стыд и горе понесла,
И маковеев день ужасный
И день рожденья прокляла.
Мы были в поле, жито жали;
Окончив жатву, шли домой;
Подруги пели и плясали,
440 А я с распущенной косой,
В венке из жита и пшеницы
Вела перед, была царица.
Нас встретил дидыч молодой.
Никто так мной не любовался!
Я трепетала, тихо шла,
А он смотрел и улыбался.
О как я счастлива была!
Какою сладкою мечтою
Забилось сердце у меня...
450 На третий день... О мой покою!
Зачем покинул ты меня?
На третий день... и я в палатах
Была, как пани на пиру.
Недолго я жила богата —
Зимою рано поутру
Проснулась я,— все пусто было,
И сердце холодом заныло.
А слуги... бог им судия!
С насмешкой выгнали меня
460 И двери заперли за мною.
Я села здесь, под этим пнем,
И долго плакала... Потом
Едва протоптанной тропою

В село забытое пошла
И долю горшую нашла:
Меня и в хату не пустили,
Все посмеялись надо мной
И хусткой черною, простой
Косу шелковую накрыли.
470 И я, рыдая, из села
Иной дорогою пошла
В село чужое. Ах, Оксано!
И в шитом шелковом жупане
И в серой свите люди злы!
Я из села в село ходила,
А горе шло передо мной.
Я горько плакала, молилась,
И все смеялись надо мной;
Покрыткой, дурой называли,
480 И даже нищие чуждались.
Во всей Украине родной
Мне места не было одной.
В лесу дремучем, в чистом поле
Я не боялась ночевать:
Там без свидетелей, на воле
Могла свободно петь, рыдать.
А песня горе облегчает,
Хоть и унылая она.
Спасибо, нищая одна,
490 Такая же, как я, слепая,
Меня учила песню петь;
И я пою ее, рыдая,
И до могилы буду петь.
Дитя мое! Моя Оксано!
Я скоро плакать перестану,—
Запомни песню ты мою
И пой ее, как я пою:
Она умалит сердца рану.
Пришла и красная весна,
500 Запели пташки, все проснулось,
Все засмеялось — я одна
Святой весне не улыбнулась:
Она мне слезы принесла.

Занемогла я на дороге,
Кой-как до хутора дошла.
И ты на хуторе убогом
Узрела милый божий свет.
О сколько радости у бога
Для наших слез, для наших бед!
510 Твой первый звук... Ах, нет, не стану...
Нет... Поцелуй меня, Оксано!
Я не умею рассказать
Про ту святую благодать,
Что только матери избранной
Душою можно понимать,—
То выше счастия людского.
И как несчастлива, убога
Жена бесплодная!.. С тобой
Мне снова счастье возвратилось.
520 Я любовалася весной,
Цветы я снова полюбила,
Цветы я снова берегла.
С восходом солнца я вставала.
Ты на́ груди моей спала.
Никем невидима, бывало,
Прокрадусь в лес, найду цветок
И сяду у цветка с тобою.
Ты тихо спишь, а он цветет,
И я гордилася тобою
530 Пред распускавшимся цветком.
Бывало, я сорву тайком
Листочек розовый, румяный,
И тихо, тихо положу
Тебе на щечку... Погляжу
И оболью тебя слезами.
Была ты розовей цветка
И утренней зари румяней.
Так мне господь добро творил
В тебе и розовых листках.
540 Но... как тебя ни забавляла,
Какие песни ни певала,
Как ни играла я с тобой,
А злая доля шла за мной.

Я не могла тобой гордиться:
Мне было не с кем поделиться
Твоею детскою красой.
Ты слово „мамо“ лепетала,
Но слова лучшего не знала,
Как и теперь не знаешь ты.
550 Я не могла с тобой итти
Через село; я не стыдилась —
Пусть люди смотрят, как хотят!
Я стыд любовью заменила.
Тебе боялась показать,
Как дети меж собой играют,
Боялась видеть, как дитя
Отца усталого ласкает.

Так время шло; ты вырастала,
И любо было мне смотреть,
560 Когда ходить ты начинала.
Но горе-горькое терпеть
Судил господь мне до могилы
За юность грешную мою.
Свет гаснуть стал... О боже милый,
Я над могилою стою,
Пошли мне мудростью своею
Взглянуть на милый божий свет,
Проститься с грешною землею,
Хотя на место посмотреть,
570 Где я усну, усну навеки!
. . . . . .
И я ослепла. Слезы-реки,
Молитвы теплые — ничто,
Ничто творца не умолило,
И все, что душу веселило,
Как будто в гробе заперто.
Потом что было, я не знаю:
Смеялись люди или нет.
Мои беды воспоминая,
Мне только жаль, что божий свет
580 Не скрылся в юности беспечной;
Тогда б не знала ничего:

Ни сладкой доли скоротечной,
Ни даже сердца своего.
Теперь к печали бесконечной
Пристала горшая печаль.
Ты хороша собой, Оксано,
Я это знаю, и мне жаль —
Твой сон недобрый очень рано
Тебе приснился.

ОКСАНА

590 Разве он
Какое зло нам предвещает?

СЛЕПАЯ

Он для меня всех бед страшнее,
А для тебя еще ужасней.
И ты погибнешь от людей,
Как я погибла. Ты не знаешь,
Что скоро встретишь между ними
Змею, ужасную змею!
И ты пойдешь за нею следом,
Покинешь голову мою,
600 Как я покинула, забыла
Меня вскормившую семью.

ОКСАНА

Ведь ты не знала, что так будет,
Что насмеются злые люди,
Что он недобрый человек,
Что он покинет. Мамо, мамо!
Ты говорила все такое,
Что страшно стало. Где же он,
Мой злой отец? Ты говорила,
Что здесь увижу я его.
610 И сколько лет уже с тобою
Сижу я здесь — его все нет.
Он не приедет, он покинул:
Тебя он, видно, не любил.
Зачем же ты его любила?

Уйдем из этого села —
Мне страшно стало...

СЛЕПАЯ

Ах, Оксано!
Куда уйдем мы от людей?
Где молодость твою укрою?
620 А он приедет... и тогда,
Тогда спокойно я умру.

Слепая грустно замолчала;
Оксана с детскою тоской
К ней на колени тихо клала
Головку смуглую свою.
— Усни, Оксано! — говорила, —
Я тихо песенку спою,
Спою любимую твою,
Как братья брата продавали
630 В чужую дальнюю страну. —
И отходящую ко сну,
Лелея, нежно целовала,
Читая тихо ей псалом:

„Храни тебя, святая дева,
От злых напастей, бурь земных!
Да будет сон твой сладок, тих,
Как непорочные напевы
Небесных ангелов святых!
Да не дерзает искуситель
640 В сердечну храмину войти,
И по терновому пути
Да волит ангел охранитель
На лоно рая привести!
Храни тебя, святая дева,
От злых напастей, вражьих ков,
Свой найбожественный покров
Пошли тебе, святая дева,
Мое дитя, моя любовь!“

На утро юная Оксана,
650 Как утро осени в тумане,
Скорбя невинною душой,
У ног страдалицы слепой
Уныла, бледная сидела.
Слепая ту же песню пела,
И тот же в сердце непокой!
Не скоро дни текут над ними,
Не ясно солнышко горит.
Пришла весна, и двор пустынный
Вдруг оживился, все кипит
660 Веселой жизнью, как бывало.
Приехал дидыч на покой.
Чету страдалиц разлучили:
Оксана в доме заперта,
А одинокую слепую
Одеть велели и прогнать
С наказом строгим: не шататься
Вокруг господского двора.
И рада, бедная, была,
Что так сбылося, как мечтала.
670 — Теперь,— так думала слепая,—
Теперь Оксаночка моя
Укрылася от непогоды,
Будет счастливою...— И шла
Из обновленного села,
Моля небесную царицу,
Да благо дщерино хранит.

. . . . . .

Оксана грустная сидит
В роскошно убранной светлице,
Одета бархатом, парчой,
680 И не любуется собой
Перед большими зеркалами.
Проходят месяцы за днями;
Как панне, все готово ей,
И ходит сторож у дверей.
Сам дидыч сласти ей приносит,
Дарит алмазом, жемчугом
И на коленях ее просит

Не звать ни паном, ни отцом.
. . . . . .
Зачем все это? И рыдала...
690 Запел весною соловей,
Запел не так, как он, бывало,
Поет пред утренней зарей,
Когда малюточка Оксана,
Пока покоилось село,
Шалашик делает с бурьяну,
Чтоб маму солнце не пекло;
Когда ходила умываться
Она в долину и потом
Барвинком, рутой наряжаться
700 И ненароком повстречаться
С черночуприннным козаком.
Печальный вечер ночь сменила
Еще печальней. Тяжко ей;
Она сидела и грустила
О прошлой бедности своей.
И слышит песню за оградой,
Знакомый голос ей поет
Печально, тихо:
„Текла речка в чистом поле,
710 Орлы воду пили;
Росла дочка у матери,
Козаки любили.
Все любили, все ходили
И все сватать стали,
И одного между ними
Козака не стало.
Куда скрылся, дивилися,
И никто не знает.
Поселился в темной хатке
720 За тихим Дунаем".

Оксана молча трепетала,
Ей каждый звук рождал мечту.
— Он не забыл,— она шептала,—
Он не покинет сироту...—
За каждым звуком вылетает

Из сердца черная тоска,
Она себя воображает
Уже в объятьях козака,
Уже за садом, за оградой,
730 Уже на поле... воля... рай...
. . . . . .
— Держи, держи! Лови, стреляй! —
Раздался хриплый голос пана,
И выстрел поле огласил.
— Убили! — вскрикнула Оксана, —
Убили! Он меня любил!
Любил!!! — и замертво упала.
То был не сон. То пел козак,
Удалый, вольный гайдамак.
Оксана долго дожидала
740 Любимца сердца своего —
И не дождалася его.
Отрадный звук не повторился,
Надежды вновь не прошептал,
Он только снился, часто снился,
И юный разум разрушал
Неразделимой тяжкой мукой,
Немым отчаяньем и мщеньем,
Мечтой бесплодною.

„Птицы вольные, сестрицы,
750 Полетите в край далекий,
Где мой милый, карооокий,
Где родная край дороги!
Болят руки, болят [ноги],
А я долю проклинаю,
С поля воли дожидаю!“

Так пела бедная Оксана
Зимой в светлице у окна.
Неволя стерла цвет румяный,
Слезою смылась белизна.
760 — Быть может, здесь, — она шептала, —
Зимой проснулась мать моя,
А я... дитя ее... а я... —
И, содрогаясь, замолчала.

Темнело поле, из туману
Луна кровавая взошла;
Взглянула с трепетом Оксана
И быстро молча отошла
От неприветного окна,
Страшась кровавого светила.

770 Завыли псы, рога трубили,
И шум и хохот у ворот —
Охота с поля возвратилась,
И пан к страдалице идет
Бесстыдно пьяный...

. . . . . .

Слепая бедная не знала
Недоли дочери своей,
С чужим вожатым спотыкалась
Меж неприязненных людей.
Ходила в Киев и Почаев
780 Святых угодников молить
И душу страстную, рыдая,
Молитвой думала смирить.
И возвратилася зимою
В село страдания тайком.
Сердце недобрым чем-то ныло,
Вещало тайным языком
Весть злополучия и горя.
Со страхом в сердце и тоскою
Тихонько крадется она
790 Давно изведанной тропою;
Кругом, как в гробе, тишина;
Печально бледная луна
С глубокой вышины сияла
И белый саван озаряла
На мертвой грешнице земле.
И вдруг открылася вдали
Картина страшная пожара.
Слепая, бедная, идет,
Не видя наших зол и кары,
800 И очутилась у ворот,
Весною кинутых. О боже!

Что она слышит? Треск и гром,
И визг, и крик, и гул протяжный,
И жаром хлынуло в лицо.
Она трепещет. Недалеко
Вдруг слышит голос... Боже мой!
Чей это голос ты узнала?
Узнала... страшно... то Оксана!
На месте том, где столько лет
Они вдвоем, грустя, сидели,
Она, несчастная, сидит;
Едва одетая, худая,
И на руках, как бы дитя,
Широкий нож в крови качает.
И страшно шепчет:

— Молчи, дитя мое, молчи,
Пока спекутся калачи;
Будем медом запивать.
Будем пана поминать.

(Поет)

„А у пана два жупана,
А третяя свита,
За то пана
Утром рано
В дуброве убито.
А убили гайдамаки,
Жупаны делили:
Тому жупан, тому жупан,
А третьему свита,
И остался пан без свиты,
В снег белый зарытый.
Ай, да й гайдамаки!“

СЛЕПАЯ

Оксано! Где ты?

ОКСАНА

Ах, молчи!
Дай убаюкать мне сынка!

(Поет)

„Баю, баю, дитя мое,
В дремучем лесу,
А я тебе с поля волю,
Долю принесу.
Баю, баю, дитя мое,
Во сыром бору,
А я пойду погуляю,
Ягод наберу.
Баю, баю, дитя мое,
Край битой дороги,
Переломят люди руки
И белые ноги.
Баю, баю, дитя мое,
У гробу дубовом,
Полиняют кари очи
И черные брови.
Усни, дитя, усни, дитя,
Усни ты навеки,
А я одна на базар пойду,
У жида бублик украду
И тебя полечу".
А... уснул! Теперь возьми.
У! какой черный... посмотри!

СЛЕПАЯ

Оксано! Где ты? Что с тобою?

ОКСАНА

(быстро подходит к ней)

А ты где ходишь? Посмотри,
Какой веселый пир у пана!
Да пан не будет пировать —,
Я уложила его спать.
Тебя одной недоставало.
Я подожгла, пойдем плясать.

(Поет и медленно пляшет)

„Гой, гой, не беда!
Слезы тоже вода,

Слезы гасят печаль,
А печали мне жаль,
Жаль мне грусти моей,
870 Жаль подруги моей,
Моей черной тоски".
Моей... моей... Ах, нет, не то!
Теперь так весело, светло,
А я как будто на поклонах.

(Поет и пляшет)

„Посеяла лебеду на беду,
А долина калиною поросла;
А у меня, красавицы,
Змеи-серьги в ушах.
Через плечи висят
880 И шипят, и шипят.
Козак верно любил,
Козак серьги дарил.
Мать в могиле спала,
А я, знай, себе шла.
Шла дорогой большой;
А за мной, все за мной
По четыре, по три
Косари, косари
Бурьян косят, поют".

СЛЕПАЯ

890 Оксано бедная, молися,
Молися богу, ты поешь
Все песни страшные такие!

ОКСАНА

А ты смеяться, мамо, хочешь?
Э, полно, мамо, столько лет
Ты хохотала, я смеялась,—
Поплакать можно одну ночь.

СЛЕПАЯ

Дитя мое, моя ты дочь!
Опомнись, грех тебе, Оксано,
Ты насмеялася.

900 Кто? Я?
Не насмеялася! Смотри,
Смотри, как падают стропила.
Гу!.. гу!.. гу!.. Ха, ха, ха, ха!
Пойдем плясать, его уж нет,
Он не разлучит нас с тобою.

(Поет и пляшет)

„По дороге осока,
А в болоте груши,
Полюбила козака,
Запродала душу;
910 А козак
Так и сяк,
Не любил,
Задушил,
В сыру землю зарыл.
В темной хате сырой
Спать ложилась со мной
Ведьма черная.
И смеялася,
Обнималася,
920 Ела, грызла меня,
Подложила огня,
И запела, заплясала,
И скакала, и кричала:
Жар, жар, жар!
Через яр
На пожар.
Все слеталися,
Любовалися
И смеялися:
930 Хи, хи, хи, тра, ла, ла, ла,
Не осталось ни кола.
Смоляная чорту свечка!
Через яр идет овечка.
Не ходи, козак, в дуброву,
Не ходи, Ивашечко,

Торною дорожкою,
Не носи гостинчики
Змее, черной гадине!
Чародейка лютая
940 Сотрет брови черные,
Выжжет очи карие“.

СЛЕПАЯ

Опомнись, дочь моя, Оксано!
Ты все недоброе поешь;
Пойдем в село: здесь страшно стало!

ОКСАНА

Пойдем в село: здесь душно мне,
Я босиком, как на огне,
На розовом снегу танцую.
Пойдем в село, переночуем.
А кто нас пустит ночевать?
950 Ведь люди, знаешь, нас боятся.
Пойдем мы в лес волков ласкать;
Ведь люди врут, что волки злые,
Волки нас любят — право, так!
А помнишь, ты мне говорила...
Ах, нет... не то... постой, забыла!
Я все забыла... Мой козак,
Мой кароокий... Я любила,
И он, козак, меня любил,
И темной ночью он ходил
960 В зеленый сад, где я гуляла.
Ах, как там весело бывало!
Как он, лаская, целовал,
Какие речи он шептал!
Ты так меня не целовала,
Как он, мой милый, дорогой,
Мой ненаглядный, мой сердечный!
. . . . . .
Ты говорила, он не злой!
А он, твой пан бесчеловечный,
Твой пан-палач его убил
970 За то, что я его любила,

За то, что он меня любил.
Злодей, в железа заковал.
Об этом я не говорила
С тобою даже. Он пропал...
Пропал без вести, как пропала
Моя девичья краса.
А ты слыхала чудеса?
Он в гайдамаках атаманом
И этот нож мне подарил.
980 Он приходил...

СЛЕПАЯ

Пойдем скорее!
Веди меня!

ОКСАНА

Куда вести?
В болото, в лес? Постой, постой!
Я поведу тебя в село,
Где все бурьяном поросло,
Где вместо хат — кресты, могилы,
Где поселился друг мой милый
В светелке темной и сырой.

СЛЕПАЯ

990 Пойдем скорее. Бог с тобой!
Перекрестися!

ОКСАНА

Я крестилась,
Я горько плакала, молилась,
Но бог отверг мои кресты,
Мои сердечные молитвы.
Да, он отверг; а помнишь ты?
Нет, ты не помнишь, ты забыла;
А я так помню, ты учила
Меня, малютку, кровь сосать,
1000 Да „отче наш“ еще читать.

СЛЕПАЯ

Оксано, боже мой, молися,
Ты страшно говоришь!

ОКСАНА

Да, да.
Я страшно говорю, так что же?
Ты не боялася сидеть
Осенней ночью у забора
И просидела двадцать лет,—
Пойдем опять туда сидеть.
Пойдем же, мамо, будем петь,
1010 Пока народ не пробудился,
И будем петь, как снарядился
Козак с ордою воевать,
И как покинул он девчину,
И как другую полюбил.
Ведь это весело — покинуть
В чужой, далекой стороне
Листок с любистка на огне.

(Поет тихо)

„Плыви, плыви, лодочка, за Дунай;
За Дунаєм погуляю молода
1020 С козаками молодцами мертвыми,
С козаками мертвецами“.

Чур меня! Чур меня! Чур меня!
Пойдем скорее. Ах, постой!
Я потеряла башмаки.
А башмаки ведь дорогие,
Да ноги жгли мне, все равно
Мне их не жаль, и босиком
Дойдем до гроба...

(Поет)

„Полетела пташечка
1030 Через поле в гай,
Уронила перышко
На тихий Дунай.
Плыви, плыви, перышко,
Плыви за водой!..

Я все молчала, все молчала,
А он шептал и целовал.

Сулил намисто с дукачами.
Зачем ты не велела брать?
Ведь им бы можно удавиться.
1040 А знаешь что? Пойдем к реке
Купаться просто и утонем,
И будем щуками в воде.
И пташкам воля в чистом поле,
И пташкам весело летать;
А мне так весело в неволе
Девичью молодость терять.
Я разве грешница какая?
Отраву, что ли, я варю?
Нет, я не грешница; ты знаешь,
1050 Всему я верила, всему!
Но кто поверил моей вере?
Теперь не то. Летит, летит!
Нет, ты не вылетишь, проклятый,
Я задушу тебя! Держите —
Красный змей! Красный змей!
Он рассыпается... Потом...
Га! га! га!..—

И, будто мщение живое,
Она с распущенной косой,
1060 С ножем в руках, крича летела
И с визгом скрылася в огне.
Вдруг крик пронзительный. Вздрогнула
Слепая молча и, крестясь,
„Аминь, аминь, аминь!“ шептала.
И крик сменил протяжный гул,
Стена упала, гул ревел
И смолк в долине безучастной,
Как в глубине души бесстрастной.
Пожар, лютея, пламенел;
1070 Слепая, бедная, стояла
В дыму и пыли снеговой,
Она Оксаны дожидала
И „со святыми упокой“
Невольно с трепетом шептала.
И не дождалася слепая

Своей Оксаночки: ушла
Из погорелого села,
Псалом любимый напевая:
„Кого, рыдая, призову я
1080 Делить тоску, печаль мою?
В чужом краю кому, тоскуя,
Родную песню пропою?“

[С.-Петербург
1842]

ГАМАЛІЯ

„Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі
Із нашої України!
Чи там раду радять, як на турка стати,—
Не чуємо на чужині.

Ой повій, повій, вітре, через море
Та з Великого Лугу,
Суши наші сльози, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу.

Ой заграй, заграй, синесеньке море,
10 Та під тими байдаками,
Що пливуть козаки, тільки мріють шапки,
Та на сей бік за нами.

Ой боже наш, боже, хоч і не за нами,
Неси ти їх з України;
Почуємо славу, козацькую славу,
Почуємо — та й загинем“.

Отак у Скутарі козаки співали;
Співали сердеги, а сльози лились;
Лилися козацькі, тугу домовляли.
20 Босфор аж затрясся, бо зроду не чув
Козацького плачу; застогнав, широкий,
І шкурою, сірий бугай, стрепенув,
І хвилю, ревучи, далеко, далеко
У синеє море на ребрах послав.
І море ревнуло Босфорову мову,

У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові
Тую журбу-мову на хвилі подав.
Зареготався дід наш дужий,
Аж піна з уса потекла.
30 — Чи спиш, чи чуєш, брате Луже?
Хортице сестро?..— Загула
Хортиця з Лугом: — Чую! чую! —
І Дніпр укрили байдаки,
І заспівали козаки:

„У туркені по тім боці
Хата на помості.
Гай, гай! Море, грай,
Реви, скелі ламай!
Поїдемо в гості.

40 У туркені у кишені
Таляри, дукати.
Не кишені трусить —
Їдем різать, палить,
Братів визволяти.

У туркені яничари
І баша на лаві.
Гой ги! вороги!
Ми не маєм ваги!
Наша воля й слава!“

---

50 Пливуть собі, співаючи;
Море вітер чує.
Попереду Гамалія
Байдаком керує.
Гамалію, серце мліє:
Сказилося море.
Не злякає! — і сховались
За моряні гори.

Дрімає в гаремі — в раю Візантія,
І Скутар дрімає, Босфор клекотить,
60 Неначе скажений; то стогне, то виє:
Йому Візантію хочеться збудить.
— Не буди, Босфоре: буде тобі горе;
Твої білі ребра піском занесу,
У мул поховаю!.. — реве синє море: —
Хіба ти не знаєш, яких я несу
Гостей до султана?.. — Так море спиняло
(Любило завзятих усатих слав'ян),
Босфор схаменувся. Туркеня дрімала.
Дрімав у гаремі ледачий султан.
70 Тільки у Скутарі, в склепу, не дрімають
Козаки сердеги. Чого вони ждуть?
По-своєму бога в кайданах благають,
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.

„О милий боже України,
Не дай пропасти на чужині,
В неволі вольним козакам!
І сором тут, і сором там —
Вставать з чужої домовини,
На суд твій праведний прийти,
80 В залізі руки принести
І перед всіми у кайданах
Стать козакові ...“

— Ріж! і бий!
Катуй невіру-бусурмана! —
Кричать за муром. Хто такий?
Гамалію, серце мліє:
Скутар скаженіє!
— Ріжте! бийте! — на фортеці
Кричить Гамалія.
90 Реве гарматами Скутара —
Ревуть, лютують вороги;
Козацтво преться без ваги —
І покотились яничари.

Гамалія по Скутарі —
По пеклу гуляє,
Сам хурдигу розбиває,
Кайдани ламає.
— Вилітайте, сірі птахи,
На базар до паю! —
Стрепенулись соколята,
Бо давно не чули
Хрещеної тії мови.
І ніч стрепенулась:
Не бачила, стара мати,
Козацької плати.
Не лякайся, подивися
На бенкет козачий.
Темно всюди, як у будень,
А свято чимале.
Не злодії з Гамаліем
Їдять мовчки сало
Без шашлика. — Засвітимо! —
До самої хмари
З щоглистими кораблями
Палає Скутара.
Візантія пробуркалась,
Витріщає очі,
Переплива на помогу,
Зубами скрегоче.

Реве, лютує Візантія,
Руками берег достає;
Достала, зикнула, встає —
І на ножах в крові німіє.
Скутар, мов пекло те, палає;
Через базари кров тече,
Босфор широкий доливає.
Неначе птахи чорні в гаї,
Козацтво сміливе літає:
Ніхто на світі не втече!
Огонь запеклих не пече.
Руйнують мури; срібло, злото
Несуть шапками козаки

І насипають байдаки.
Пала́ Скутар, стиха́ робота,
І хлопці сходяться; зійшлись,
Люльки з пожару закурили,
На байдаки — та й потягли,
Рвучи червоні гори-хвилі.
Пливуть собі, ніби з дому,
140 Так буцім гуляють,
Та — звичайне, запорожці —
Пливучи співають:

„Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий,
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти;
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
150 Братів визволяти.
Ой приїхав Гамалія
Аж у ту Скутару.
Сидять брати-запорожці,
Дожидають кари.
Ой як крикнув Гамалія:
— Брати! будем жити,
Будем жити, вино пити,
Яничара бити,
А курені килимами,
160 Оксамитом крити! —
Вилітали запорожці
На лан жито жати;
Жито жали, в копи клали,
Гуртом заспівали:
„Слава тобі, Гамалію,
На ввесь світ великий,
На ввесь світ великий,
На всю Україну,
Що не дав ти запорожцям
170 Згинуть на чужині!“

Пливуть, співаючи; пливе
Позад завзятий Гамалія:
Орел орлят мов стереже;
Із Дарданелів вітер віє,
А не женеться Візантія:
Вона боїться, щоб Чернець
Не засвітив Галату знову,
Або гетьман Іван Підкова
Не кликнув в море на ралець.
180 Пливуть собі, а зза хвилі
Сонце хвилю червонить;
Перед ними море миле
Гомонить і клекотить.

Гамалію, вітер віє...
Ось... ось... наше море!..
І сховалися за хвилі —
За живії гори.

[С.-Петербург
1842]

ТРИЗНА

На память 9-го Ноября 1843 года княжне Варваре Николаевне Репниной

ПОСВЯЩЕНИЕ

Душе с прекрасным назначеньем
Должно любить, терпеть, страдать
И дар господний, вдохновенье,
Должно слезами поливать.
Для вас понятно это слово!..
Для вас я радостно сложил
Свои житейские оковы,
Священнодействовал я снова
И слезы в звуки перелил.
10 *Ваш добрый ангел осенил*
Меня бессмертными крылами
И тихостройными речами
Мечты о рае пробудил.

Яготин
11 ноября 1843

Души ваши очистивше в послушании истины духом, в братолюбии нелицемерно, от чиста сердца друг друга любите прилежно: порождени не от семени истленна, но не истленна, словом живого бога и пребывающего во веки. Зане всяка плоть, яко трава, и всяка слава человеча, яко цвет травный: изсше трава и цвет ея отпаде. Глагол же господень пребывает во веки. Се же есть глагол, благовествованный в вас.

Соборное послание первое
святого апостола Петра; 1, 22, 25.

Двенадцать приборов на круглом столе,
Двенадцать бокалов высоких стоят;
И час уж проходит,
Никто не приходит;
Должно быть, друзьями
Забыты они.
Они не забыты,— в урочную пору,
Обет исполняя, друзья собрались
И вечную память пропели собором,
Отправили тризну — и все разошлись.
Двенадцать их было; все молоды были,
Прекрасны и сильны; в прошедшем году
Найлучшего друга они схоронили
И другу поминки в тот день учредили,
Пока на свиданье к нему не сойдут.
— Счастливое братство! Единство любови
Почтили вы свято на грешной земле;
Сходитеся, други, как ныне сошлись,
Сходитеся долго и песнею новой
Воспойте свободу на рабской земле! —

Благословен твой малый путь,
Пришлец убогий, неизвестный!

Ты силой господа чудесной
Возмог в сердца людей вдохнуть
Огонь любви, огонь небесный.
Благословен! Ты божью волю
Короткой жизнью освятил;

В юдоли рабства радость воли
Безмолвно ты провозгласил.
Когда брат брата алчет крови —
Ты сочетал любовь в чужих;
Свободу людям — в братстве их
Ты проявил, великим словом
Ты миру мир благовестил;
И, отходя, благословил
Свободу мысли, дух любови!
Душа избранная, зачем
Ты мало так у нас гостила?
Тебе здесь тесно, трудно было!
Но ты любила здешний плен,
Ты, непорочная, взирала,
Скорбя, на суетных людей.
Но ангела недоставало
У вечного царя царей;
И ты на небе в вечной славе
У трона божия стоишь,
На мир наш, темный и лукавый,
С тоской невинною глядишь.
Благоговею пред тобою,
В безмолвном трепете дивлюсь;
Молюсь тоскующей душою,
Как перед ангелом молюсь!
Сниди, пошли мне исцеленье!
Внуши, навей на хладный ум
Хоть мало светлых, чистых дум;
Хоть на единое мгновенье
Темницу сердца озари
И мрак строптивых помышлений
И разгони и усмири!
Правдиво, тихими речами,
Ты расскажи мне все свое
Земное благо-житие
И научи владеть сердцами
Людей кичливых и своим,
Уже растленным, уже злым...
Скажи мне тайное ученье
Любить гордящихся людей

И речью кроткой и смиреньем
Смягчать народных палачей.
Да провещаю гимн пророчий,
И долу правду низведу,
И погасающие очи
Без страха к небу возведу.
И в этот час последней муки
Пошли мне истинных друзей
Сложить хладеющие руки
90 И бескорыстия елей
Пролить из дружеских очей.
Благословлю мои страданья,
Отрадно смерти улыбнусь
И к вечной жизни с упованьем
К тебе на небо вознесусь.

Благословен твой малый путь,
Пришлец неславленный, чудесный!

В семье убогой, неизвестной
Он вырастал; и жизни труд,
100 Как сирота, он встретил рано;
Упреки злые встретил он
За хлеб насущный... В сердце рану
Змея прогрызла... Детский сон
Исчез, как голубь боязливый;
Тоска, как вор, нетерпеливо
В разбитом сердце притаясь,
Губами жадными впилась
И кровь невинную сосала...
Душа рвалась, душа рыдала,
110 Просила воли... Ум горел,
В крови гордыня клокотала...
Он трепетал... он цепенел...
Рука, сжимаяся, дрожала...
О, если б мог он шар земной
Схватить озлобленной рукой
Со всеми гадами земными,
Схватить, измять и бросить в ад!..
Он был бы счастлив, был бы рад.
Он хохотал, как демон лютый,

И длилась страшная минута,
И мир пылал со всех сторон;
Рыдал, немел он в исступленьи,
Душа терзалась страшным сном;
Душа мертвела,— а кругом
Земля, господнее творенье,
В зеленой ризе и цветах,
Весну встречая, ликовала.
Душа отрадно пробуждалась,—
И пробудилась... Он в слезах
Упал и землю лобызает,
Как перси матери родной!..
Он снова чистый ангел рая
И на земле он всем чужой.
Взглянул на небо:— О, как ясно,
Как упоительно-прекрасно!
О, как там вольно будет мне!..—
И очи в чудном полусне
На свод небесный устремляет
И в беспредельной глубине
Душой невинной утопает.

По высоте святой, широкой,
Платочком белым, одинока,
Прозрачна тучка вдаль плывет.
— Ах, тучка, тучка, кто несет
Тебя так плавно, так высоко?
Ты что такое? И зачем
Так пышно, мило нарядилась?
Куда ты послана и кем?..—
И тучка тихо растопилась
На небе светлом. Взор унылый
Он опустил на темный лес...
— А где край света, край небес,
Концы земли?..— И вздох глубокий,
Не детский вздох, он испустил;
Как будто в сердце одиноком
Надежду он похоронил.

В ком веры нет — надежды нет!
Надежда — бог, а вера — свет.

— Не погасай, мое светило!
160 Туман душевный разгоняй,
Живи меня твоею силой
И путь тернистый, путь унылый
Небесным светом озаряй.
Пошли на ум твою святыню,
Святым наитием напой,
Да провещаю благостыню,
Что заповедана тобой!..—

Надежды он не схоронил,
Воспрянул дух, как голубь горний
170 И мрак сердечный, мрак юдольный
Небесным светом озарил;
Пошел искать он жизни, доли,
Уже прошел родное поле,
Уже скрывалося село...
Чего-то жаль внезапно стало,
Слеза ресницы пробивала,
Сжималось сердце и рвалось.
Чего-то жаль нам в прошлом нашем,
И что-то есть в земле родной...
180 Но он, бедняк, он всем не свой,
И тут и там. Планета наша,
Прекрасный мир наш, рай земной,
Во всех концах ему чужой.
Припал он молча к персти милой
И, как родную, лобызал,
Рыдая, тихо и уныло
На путь молитву прочитал...
И твердой, вольною стопою
Пошел... и скрылся за горою.
190 За рубежом родной земли
Скитаясь нищим, сиротою,
Какие слезы не лились!
Какой ужасною ценою
Уму познания купил
И девство сердца сохранил!

Без малодушной укоризны
Пройти мытарства трудной жизни,

Измерить пропасти страстей,
Понять на деле жизнь людей,
200 Прочесть все черные страницы,
Все беззаконные дела...
И сохранить полет орла
И сердце чистой голубицы —
Се человек!.. Без крова жить —
(Сирот и солнышко не греет)
Людей изведать — и любить!
Незлобным сердцем сожалея
О недостойных их делах
И не кощунствуя впотьмах,
210 *Как царь ума.* Убогим, нищим,
Из-за куска насущной пищи
Глупцу могучему годить,
И мыслить, чувствовать и жить!..
Вот драма страшная, святая!..
И он прошел ее, рыдая.
Ее он строго разыграл
Без слова; он не толковал
Своих вседневных приключений,
Как назидательный роман;
220 Не раскрывал сердечных ран,
И тьму различных сновидений
И байронический туман
Он не пускал; толпой ничтожной
Своих друзей не поносил;
Чинов и власти не казнил,
Как N., глашатай осторожный,
И тот, кто мыслит без конца
О мыслях Канта, Галилея,
Космополита-мудреца,
230 И судит люди, не жалея
Родного брата и отца,—
Тот лжепророк! Его сужденья —
Полу-идеи, полу-вздор!..

Провидя жизни назначенье,
Великий божий приговор,
В самопытливом размышленьи

Он подымал слезящий взор
На красоты святой природы.
— Как все согласно! — он шептал
240 И край родной воспоминал;
У бога правды и свободы
Всему живущему молил,
И кроткой мыслию следил
Дела минувшие народов,
Дела страны своей родной,
И горько плакал ...— О святая!
Святая родина моя!
Чем помогу тебе, рыдая?
И ты закована, и я.
250 Великим словом божью волю
Сказать тиранам — не поймут!
И на родном прекрасном поле
Пророка каменьем побьют!
Сотрут высокие могилы
И понесут их словом зла!
Тебя убили, раздавили;
И славословить запретили
Твои великие дела!
О боже, сильный и правдивый!
260 Тебе возможны чудеса,
Исполни славой небеса
И сотвори святое диво!
Воспрянуть мертвым повели!
Благослови всесильным словом
На подвиг новый и суровый,
На искупление земли!
Земли поруганной, забытой,
Чистейшей кровию политой,
Когда-то счастливой земли! —
270 Как тучи, мысли расходились,
И слезы капали, как дождь!..

Блажен тот на свете, кто малую долю,
Кроху от трапезы волен уделить
Голодному брату и злобного волю
Хоть властью суровой возмог укротить! —

Блажен и свободен!.. Но тот, кто не оком,
А смотрит душою на козни людей
И может лишь плакать в тоске одинокой —
О боже правдивый, лиши ты очей!..
280 Твои горы, твое море,
Все красы природы
Не искупят его горя,
Не дадут свободы.
И он, страдалец жизни краткой,
Все видел, чувствовал и жил,
Людей, изведавши, любил
И тосковал о них украдкой.
Его и люди полюбили*,
И он их братиями звал;
290 Нашел друзей и тайной силой
К себе друзей причаровал.
Между друзьями молодыми
Порой задумчивый... порой
Как волхв, вещатель молодой,
Речами звучными, живыми
Друзей внезапно изумлял;
И силу дружбы между ними,
Благословляя, укреплял.
Он говорил, что обще благо
300 Должно любовию купить;
И с благородною отвагой
Стать за народ и зло казнить.
Он говорил, что праздник жизни,
Великий праздник, божий дар,
Должно пожертвовать отчизне,
Должно поставить под удар.
Он говорил о страсти нежной,
Он тихо, грустно говорил —
И умолкал!.. В тоске мятежной
310 Из-за стола он выходил
И горько плакал. Грусти тайной,
Тоски глубокой, не случайной,
Ни с кем страдалец не делил.

* Как цветок, процвевший на их болоте. (Прим. Шевченка).

Друзья любили всей душой
Его, как кровного; но он
Непостижимою тоскою
Был постоянно удручен.
И между ними вольной речью
Он пламенел. Но меж гостей,
320 Когда при тысяче огней
Мелькали мраморные плечи,
О чем-то тяжко он вздыхал
И думой мрачною летал
В стране родной, в стране прекрасной,
Там, где никто его не ждал,
Никто об нем не вспоминал,
Ни о судьбе его неясной.
И думал он: — Зачем я тут?
И что мне делать между ними?
330 Они все пляшут и поют,
Они родня между родными,
Они все равны меж собой, —
А я!.. — И тихо он выходит,
Идет, задумавшись, домой;
Никто из дому не выходит
Его встречать; никто не ждет,
Везде один... тоска, томленье!..
И светлый праздник воскресенья
Тоску сторичную несет.

340 И вянет он, вянет, как в поле былина,
Тоскою томимый в чужой стороне;
И вянет он молча... Какая кручина
Запала в сердечной его глубине?
— О горе мне, горе! Зачем я покинул
Невинности счастие, родную страну?
Зачем я скитался, чего я достигнул?
Утехи познаний?.. Кляну их, кляну!
Они-то мне, черви, мой ум источили,
С моим тихим счастьем они разлучили!
350 Кому я тоску и любовь расскажу?
Кому сердца раны в слезах покажу?
Здесь нету мне пары, я нищий меж ними,

Я бедный поденщик, работник простой;
Что дам я подруге моими мечтами?
Любовь... Ах, любови, любови одной!
С нее на три века, на вечность бы стало!
В своих бы объятиях ее растопил!
О как бы я нежно, как нежно любил! —
И крупные слезы, как искры, низались,
360 И бледные щеки и слабую грудь
Росили, и сохли. — О дайте вздохнуть,
Разбейте мне череп и грудь разорвите!
Там черви, там змеи, — на волю пустите!
О дайте мне тихо, навеки заснуть! —

Страдал несчастный сирота
Вдали от родины счастливой
И ждал конца нетерпеливо.
Его любимая мечта —
Полезным быть родному краю, —
370 Как цвет, с ним вместе увядает!
Страдал он. Жизни пустота
Пред ним могилой раскрывалась:
Приязни братской было мало,
Не грела теплота друзей:
Небесных солнечных лучей
Душа парящая алкала.
Огня любви, что бог зажег
В стыдливом сердце голубином
Невинной женщины, где б мог
380 Полет превыспренный, орлиный
Остановить и соединить
Пожар любви, любви невинной;
Кого бы мог он приютить
В светлице сердца и рассудка,
Как беззащитную голубку,
От жизни горестей укрыть;
И к персям юным, изнывая,
Главой усталою прильнуть;
И цепенея и рыдая,
390 На лоне жизни, лоне рая,
Хотя минуту отдохнуть.

В ее очах, в ее томленьи
И ум и душу утопить,
И сердце в сердце растопить,
И утонуть в самозабвеньи.

Но было некого любить,
Сочетаваться не с кем было;
А сердце плакало, и ныло,
И замирало в пустоте.
400 Его тоскующей мечте
В грядущем что-то открывалось,
И в беспредельной высоте
Святое небо улыбалось.
Как воску ярого свеча,
Он таял тихо, молчаливо,
И на задумчивых очах
Туман ложился. Взор стыдливый
На нем красавица порой
Покоя, тайно волновалась;
410 И симпатической красой
Украдкой долго любовалась.
И, может, многие грустили
Сердца девичие о нем,
Но тайной волей, высшей силой
Путь одинокий до могилы
На камнях острых проведен.
Изнемогал он, грудь болела,
Темнели очи, за крестом
Граница вечности чернела
420 В пространстве мрачном и пустом.
Уже в постеле предмогильной
Лежит он тих, и — гаснет свет.
Друзей тоскующий совет
Тревожит дух его бессильный.
Поочередно ночевали
У друга верные друзья;
И всякий вечер собиралась
Его прекрасная семья.
В последний вечер собралися
430 Вокруг предсмертного одра

И просидели до утра.
Уже рассвет смыкал ресницы,
Друзей унылых сон клонил,
И он внезапно оживил
Их грустный сон огнем бывалым
Последних, пламенных речей.
И други друга утешали,
Что через семь иль восемь дней
Он будет петь между друзей.
440 — Не пропою вам песни новой
О славе родины моей!
Сложите вы псалом суровый
Про сонм народных палачей;
И вольным гимном помяните
Предтечу, друга своего.
И за грехи... грехи его
Усердно богу помолитесь...
И „со святыми упокой“
Пропойте, други, надо мной! —

450 Друзья вокруг его стояли,
Он отходил, они рыдали,
Как дети... Тихо он вздыхал,
Вздохнул, вздохнул... Его не стало!
И мир пророка потерял,
И слава сына потеряла.

— —

Печально други понесли
Наутро в церковь гроб дубовый,
Рыдая, предали земли
Остатки друга; и лавровый
460 Венок зеленый, молодой,
Слезами дружбы оросили
И на могиле положили;
И „со святыми упокой“
Запели тихо и уныло.

В трактире за круглым, за братским столом
Уж под вечер други сидели кругом;

Печально и тихо двенадцать сидело:
Их сердце одною тоскою болело.
Печальная тризна, печальны друзья!..
470 Ах, тризну такую отправил и я.

Согласьем общим положили,
Чтоб каждый год был стол накрыт
В день смерти друга; чтоб забыт
Не мог быть друг их за могилой;
И всякой год они сходились
В день смерти друга поминать.

Уж многих стало не видать:
Приборы каждый год пустели,
Друзья все больше сиротели —
480 И вот, один уж, сколько лет
К пустым приборам на обед
Старик печальный приезжает;
Печаль и радость юных лет
Один, грустя, воспоминает.
Сидит он долго, мрачен, тих,
И поджидает: — Нет ли брата
Хоть одного еще в живых? —
И одинокий в путь обратный
Идет он молча... И теперь,
490 Где круглый стол стоит накрытый,
Тихонько отворилась дверь,
И брат, что временем забытый,
Вошел согбенный!.. Грустно он
Окинул стол потухшим взором
И молвил с дружеским укором:
— Лентяи! видишь, как закон
Священный братский исполняют!
Вот и сегодня не пришли,
Как будто за море ушли! —
500 И слезы молча утирает,
Садясь за братский круглый стол.
— Хоть бы один тебе пришел! —
Старик сидит и поджидает...

Проходит час, прошел другой,
Уж старику пора домой.
Старик встает: — Да, изменили!
Послушай, выпей, брат, вино! —
Сказал слуге он, — все равно.
Я не могу... Прошло, что было!
510 Да поминай за упокой;
А мне пора уже — домой! —
И слезы снова покатились.
Слуга вино, дивяся, выпил.
— Дай шляпу мне... какая лень
Итти домой!.. — и тихо вышел.

И через год в урочный день
Двенадцать приборов на круглом столе,
Двенадцать бокалов высоких стоят.
И день уж проходит,
520 Никто не приходит, —
Навеки, навеки забыты они.

ТРЫ ЛИТА

Титульна сторінка збірника творів Шевченка за 1843 — 1846 р., переписаних власною рукою поета.

РОЗРИТА МОГИЛА

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
Молилася, турбувалась,
10 День і ніч не спала,
Малих діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти,
Панувала і я колись
На широкім світі,—
Панувала... Ой Богдане!
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
20 На свою Вкраїну,
Що, колишучи, співала
Про свою недолю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.
Ой Богдане, Богданочку!
Якби була знала —
У колисці б задушила,
Під серцем приспала.
Степи мої запродані
30 Жи́дові, німоті,

Сини мої на чужині,
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай риє, розкопує,
Не своє шукає...
А тим часом перевертні
40 Нехай підростають.
Та поможуть москалеві
Господарювати
Та з матері полатану
Сорочку знімати.
Помагайте, недолюдки,
Матір катувати.

Начетверо розкопана,
Розрита могила...
Чого вони там шукали?
50 Що там схоронили
Старі батьки? Ех, якби то...
Якби то найшли те, що там схоронили,
Не плакали б діти, мати не журилась...

9 жовтня 1843
Березань

* * *

Чигрине, Чигрине,
Все на світі гине!
І святая твоя слава,
Як пилина, лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає...
Над землею летять літа,
Дніпро висихає,
Розсипаються могили,
10 Високі могили —
Твоя слава... І про тебе,
Старче малосилий,
Ніхто й слова не промовить,
Ніхто й не покаже,
Де ти стояв? чого стояв?
І на сміх не скаже!!

За що ж боролись ми з ляхами?
За що ж ми різались з панами?
За що скородили списами
20 Татарські ребра?.. Засівали,
І рудбю поливали...
І шаблями скородили.
Що ж на ниві уродилось?!
Уродила рута... рута...
Волі нашої отрута.

А я, юродивий, на твоїх руїнах
Марно сльози трачу; заснула Вкраїна,

Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям—надію в степу оддала.
А надію...
Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.

Нехай же вітер все розносить
На неокраєнім крилі!
Нехай же серце плаче, просить
Святої правди на землі.

Чигрине, Чигрине,
Мій друже єдиний!
Проспав єси степи, ліси
І всю Україну.
Спи ж, повитий жидовою,
Поки сонце встане,
Поки тії недолітки
Підростуть, гетьмани.
Помолившись, і я б заснув...
Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серце розірвати.
Не рвіть, думи, не паліте!
Може, верну знову
Мою правду безталанну,
Моє тихе слово.
Може, викую я з його
До старого плуга
Новий леміш і чересло,—
І в тяжкі упруги...
Може, зорю переліг той,
А на перелозі...
Я посію мої сльози,
Мої щирі сльози.
Може, зійдуть і виростуть
Ножі обоюдні,

Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне.
І вицідять сукровату
І наллють живої
Козацької тії крові,
70 Чистої, святої !!!

Може... може... А між тими
Між ножами рута
І барвінок розів'ється —
І слово забуте,
Моє слово тихо-сумне,
Богобоязливе
Згадається — і дівоче
Серце боязливе
Стрепенеться, як рибонька,
80 І мене згадає...
Слово моє, сльози мої,
Раю ти мій, раю!

Спи, Чигрине! Нехай гинуть
У ворога діти!
Спи, гетьмане, поки встане
Правда на сім світі!

19 лютого 1844
Москва

СОВА

Породила мати сина
В зеленій діброві;
Дала йому карі очі
І чорнії брови.
Китайкою повивала,
Всіх святих благала,
Та щоб йому всі святії
Талан-долю слали.
—Пошли тобі матер божа
Тії благодати,
Всьо́го то́го, чого мати
Не зуміє дати.—
До схід сонця воду брала,
В барвінку купала,
До півночі колихала,
До світа співала:

„Е... е... лю-лі...
Питала зозулі,—
Зозуля кувала,
Правдоньку казала.
Буду сто літ жити,
Тебе годувати,
В жупані ходити,
Буду панувати.
Ой виростеш, сину,
За півчварта року,
Як княжа дитина,
Як ясен високий,
Гнучкий і дебелий,

30 Щасливий, веселий
І не одинокий.
Найду тобі рівню,
Хоч за морем синім,
Або крамарівну,
Або сотниківну —
Таки панну, сину!
У червоних черевиках,
В зеленім жупані
По світлиці похожає,
40 Як пава, як пані,
Та з тобою розмовляє;
В хаті, як у раї!
А я сижу на покуті,
Тільки поглядаю.

Ой сину мій, сину,
Моя ти дитино!
Чи є кращий на всім світі,
На всій Україні!
Нема кращого й не буде —
50 Дивуйтеся, люди!
Нема кращого!. А долю...
Долю роздобуде".

Ой зозуле, зозуленько,
Нащо ти кувала?
Нащо ти їй довгі літа,
Сто літ накувала?
Чи є ж таки на сім світі
Слухняная доля!
Ох, якби то... Вміла б мати
60 З німецького поля
Своїм діточкам закликать
І долю і волю,
Та ба... А зле безталання
Зустрінеться всюди,
І на шляху і без шляху —
Усюди, де люди.

Кохалася мати сином,
Як квіткою в гаї.
Кохалася... А тим часом
70 Батько умирає.
Осталася удовою,
Хоч і молодою,
І не одна... та все ж тяжко...
З горем та нудьгою
Пішла вона до сусідів
Поради просити...
Присудили сусідоньки
У наймах служити.
Ізнищіла, ізмарніла,
80 Кинула госпо́ду,
Пішла в найми... не минула
Лихої пригоди.
І день і ніч працювала,
Подушне платила...
І синові за три копи
Жупанок купила,—
Щоб і воно, удовине,
До школи ходило.

Ой талане, талане,
90 Удовиний поганий!
Чи ти в полі, чи ти в гаї,
Обідраний цига́не,
З бурлаками гуляєш?
Тече вода і на гору
Багатому в хату,
А вбогому в яру треба
Криницю копати.
У багатих ростуть діти —
Верби при долині;
100 А у вдови одним-одно,
Та й те як билина.

Діждалася вдова долі,
Зросту того сина:

І письменний і вродливий —
Квіточка дитина!
Як у бога за дверима,
Вдова панувала,
А дівчата лицялися
І рушники дбали.
110 Полюбила багатая —
Не поцілувала,
Вишивала шовком хустку —
Не подарувала.
Крались злидні ізза моря
В удовину хату.
Та й підкрались... Стали хлопців
В кайдани кувати
Та повезли до прийому
Битими шляхами.
120 Пішла й вдова з матерями,
З дрібними сльозами.
Де на ніч ставали —
Сторожу давали,
Стару вдову до обозу
Та й не допускали.
Ой привезли до прийому
Чуприни голити;
Усе дрібні, усе малі —
Все багатих діти.
130 Той каліка недоріка,
Той не вміє стати,
Той горбатий, той багатий,
Тих чотири в хаті.
Усі невлад, усіх назад,
В усіх доля — мати.
А у вдови один син,
Та й той якраз під аршин.

Покинула знову хату,
Синову господу;
140 Пішла в найми, за хліб черствий
Жидам носить воду.

Бо хрещені не приймають:
— Стара, кажуть, стала,
Нездужає ...— І огризок
В вікно подавали
Христа ради ... Не дай, боже,
Такого дожити!
Не дай, боже, в багатого
І пить попросити.
По копійці заробляла,
Копу назбирала
Та до сина лист писала,
У військо послала —
Полегшало. Минає рік,
І другий минає,
І четвертий, і десятий,
А чутки немає.
Нема чутки; що тут робить?
Треба торбу брати
Та йти ... Іти собак дражнить
Од хати до хати.
Взяла торбу, пішла селом,
На вигоні сіла
І в село вже не верталась —
День і ніч сиділа
Коло коворот. А літо
За літом минає.
Помарніла, скалічіла —
Ніхто й не пізнає.
Та й кому там пізнавати
Каліку убогу!
Сидить собі та дивиться
В поле на дорогу.
І світає, і смеркає,
І знову смеркає,
А москаля, її сина,
Немає, немає ...

Понад ставом увечері
Хитається очерет.

180 Дожидає сина мати
До досвіта вечерять.
Понад ставом увечері
Шепочеться осока.
Дожидає в темнім [гаї]
Дівчинонька козака.
Понад ставом вітер віє,
Лози нагинає;
Плаче мати одна в хаті,
А дівчина в гаї.
190 Поплакала чорнобрива
Та й стала співати;
Поплакала стара мати
Та й стала ридати.
І молилась, і ридала,
Кляла все на світі...
Ох, тяжкі ви, безталанні
У матері діти!

Скалічені старі руки
До бога здіймала,
200 Свою долю проклинала,
Сина вимовляла.
То од жалю одходила
І мовчки журилась
Та на шлях той на далекий
Крізь сльози дивилась.
І день і ніч дивилася
Та й стала питати:
— Чи не чув хто, чи не бачив
Москаля-солдата,
210 Мого сина?..— Ніхто не чув,
Ніхто і не бачив.
Сидить вона, не йде в село,
Не пита й не плаче.
Одуріла!.. І цеглину
Муштрує, то лає,
То годує, як дитину,
Й сином називає,

І нищечком тихесенько
Крізь сльози співає:

„Змія хату запалила,
Дітям каші наварила,
Поморщила постоли,
Полетіли москалі.
Сірі гуси в ірій, ірій,
По чотири, по чотири
Полетіли — гел - гел! —
На могилі орел.
На могилі серед ночі
У козака вийма очі,
А дівчина в темнім гаї
Його з війська виглядає“.

Вдень лазила на смітниках,
Черепки збирала,
Примовляла, що синові
Гостинця ховала.
А уночі розхрістана
І простоволоса
Селом ходить — то співає,
То страшно голосить.
Люди лаяли... бо, бачте,
Спать їм не давала
Та кропиву під їх тином
І бур'ян топтала.
Діти бігали з паліччям
Удень за вдовою
По улицях та, сміючись...
Дражнили Совою.

6 травня 1844
С. П. Б.

ДІВИЧІЇ НОЧІ

Висушили карі очі
Дівичії ночі.

Черниця Мар'яна.

Розплелася густа коса
  Аж до пояса;
Розкрилися перси-гори —
  Хвилі серед моря;
Засіяли карі очі —
  Зорі серед ночі;
Білі руки простяглися —
  Так би й обвилися
Кругом стану — і в подушку
10 Холодну впилися,
Та й заклякли, та й замерли,
  З плачем рознялися.

— Нащо мені коса-краса,
Очі голубині,
Стан мій гнучий... коли нема
Вірної дружини.
Немає з ким полюбитись,
Серцем поділитись...
Серце моє! серце моє!
20 Тяжко тобі битись
Одинокому. З ким жити,
З ким, світе лукавий,
Скажи мені... Нащо мені
Тая слава... слава.
Я любить, я жити хочу
Серцем — не красою!
А мені ще й завидують,
Гордою і злою
Злії люди нарікають.

30 А того й не знають,
Що я в серці заховала...
Нехай нарікають —
Гріх їм буде... Боже милий!
Чому ти не хочеш
Укоротить свої темні,
Тяжкі мені ночі!..
Бо я вдень не одинока —
З полем розмовляю,
Розмовляю і недолю
40 В полі забуваю.
А вночі...— Та й оніміла.
Сльози полилися...
Білі руки простяглися,
В подушку впилися.

18 травня 1844
С. П. Б.

СОН

КОМЕДІЯ

Дух истины, егоже мир не может прияти, яко не видит его, ниже знает его.

Иоанна гл. 14, стих 17.

У всякого своя доля
І свій шлях широкий:
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком —
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину.
Той тузами обирає
Свата в його хаті,
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата.
А той, тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадеться,
Вижде нещасливий
У тебе час та й запустить
Пазурі в печінки,—
І не благай: не вимолять
Ні діти, ні жінка.
А той, щедрий та розкішний,
Все храми мурує;
Та отечество так любить,
Так за ним бідкує,
Так із його, сердешного,
Кров, як воду, точить!..
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі!
Як ягнята: — Нехай, каже,

30 Може, так і треба.—
Так і треба! Бо немає
Господа на небі!
А ви в ярмі па́даєте
Та якогось раю
На тім світі благаєте?
Немає! немає!
Шкода й праці. Схаменіться:
Усі на сім світі —
І царята і старчата —
40 Адамові діти.
І той... і той... А що ж то я?
Ось що, добрі люди:
Я гуляю, бенкетую
В неділю і в будень.
А вам нудно! Жалкуєте!
Їйбогу, не чую.
І не кричіть! Я свою п'ю,
А не кров людськую!

Отак, ідучи попідтинню
50 З бенкету п'яний уночі,
Я міркував собі йдучи,
Поки доплентавсь до хатини.
А в мене діти не кричать,
І жінка не лає,—
Тихо, як у раї.
Усюди божа благодать:
І в серці і в хаті.
Отож я ліг спати.
А вже підпилий як засне,
60 То хоч коти гармати —
І усом не моргне.

Та й сон же, сон, напричуд дивний,
Мені приснився:
Найтверезіший би упився,
Скупий жидюга дав би гривню,
Щоб позирнуть на ті дива.

Та чорта з два!
Дивлюся: так буцім сова
Летить лугами, берегами, та нетрями,
70 Та глибокими ярами,
Та широкими степами,
Та байраками.
А я за нею, та за нею,
Лечу й прощаюся з землею.

— Прощай, світе! Прощай, земле,
Неприязний краю!
Мої муки, мої люті
В хмарі заховаю.
А ти, моя Україно,
80 Безталанна вдово!
Я до тебе літатиму,
З хмари на розмову.
На розмову тихосумну,
На раду з тобою;
Опівночі падатиму
Рясною росою.
Порадимось, посумуєм,
Поки сонце встане,
Поки твої малі діти
90 На ворога стануть.
Прощай же ти, моя нене,
Удово-небого!
Годуй діток; жива правда
У господа бога! —

Летим... Дивлюся — аж світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
100 Степи, лани мріють;
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились;
Тополі по волі

Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
110 Дрібною росою.
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!
Ніхто його не додбає
І не розруйнує...
І все то те... Душе моя!
Чого ти сумуєш?
Душе моя убогая!
120 Чого марне плачеш?

Чого тобі шкода? Хіба ти не бачиш?
Хіба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися! А я полечу
Високо, високо за синії хмари;
Немає там власті, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чуть.
Он глянь: у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають,— бо нічим обуть
130 Княжат недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне; а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! — в військо оддають!
Бо його, бач, трохи! А онде під тином
Опухла дитина — голоднеє мре,
А мати пшеницю на панщині жне.
А он — бачиш? Очі! очі!
Нащо ви здалися?
Чом ви змалку не висохли,
140 Слізьми не злилися?
То покритка попідтинню
З байстрям шкандибає,—
Батько й мати одцурались,

Й чужі не приймають!
Старці навіть цураються!
А панич не знає:
З двадцятою, недоліток,
Душі пропиває!

Чи бог бачить ізза хмари
150 Наші сльози, горе?
Може й бачить, та помага —
Як і оті гори
Предковічні, що політі
Кровію людською!..
Душе моя убогая!
Лишенько з тобою.
Уп'ємося отрутою,
В кризі ляжем спати,
Пошлем думу аж до бога,
160 Його розпитати:
Чи довго ще на сім світі
Катам панувати??

Лети ж, моя думо, моя люта муко,
Забери з собою всі лиха, всі зла —
Своє товариство! Ти з ними росла,
Ти з ними кохалась; їх тяжкії руки
Тебе повивали. Бери ж їх, лети
Та по всьому небу орду розпусти!
Нехай чорніє, червоніє,
170 Полум'ям повіє,
Нехай знову рига змії,
Трупом землю криє.
А без тебе я денебудь
Серце заховаю
Та тим часом пошукаю
На край світа раю.

І знов лечу понад землею,
І знов прощаюся я з нею.
Тяжко матір покидати
180 У безверхій хаті,
А ще гірше дивитися
На сльози та лати.

Лечу, лечу, а вітер віє;
Передо мною сніг біліє,
Кругом бори та болота́,
Туман, туман і пустота́.
Людей не чуть, не знать і сліду
Людської страшної ноги.
І вороги й не вороги,
190 Прощайте! В гості не приїду!
Упивайтесь, бенкетуйте!
Я вже не почую,—
Один собі навік-віки
В снігу заночую.
І поки ви дознаєтесь,
Що ще є країна
Не полита слізьми, кров'ю,
То я одпочину...
Одпочину... Аж слухаю —
200 Загули кайдани
Під землею... Подивлюся...
О люде поганий!
Де ти взявся? Що ти робиш?
Чого ти шукаєш?
Під землею? Ні! Вже, мабуть,
Я не заховаюсь
І на небі!.. За що ж кара?
За що мені муки?
Кому я що заподіяв?
210 Чиї тяжкі руки
В тілі душу закували,
Серце запалили
І галичі силу —
Думи розпустили??
За що, не знаю, а караюсь,
І тяжко караюсь!
І коли я спокутую,
Коли діжду краю,—
Не бачу й не знаю!!

220 Заворушилася пустиня.
Мов із тісної домовини

На той остатній страшний суд
Мерці за правдою встають.
То не вмерлі, не убиті,
Не суда просити!
Ні, то люди, живі люди,
В кайдани забиті.
Із нор золото виносять,
Щоб пельку залити
230 Неситому!.. То каторжні!..
А за що? Те знає...
Вседержитель... А може, ще
Й він не добачає.

Онде злодій штемпований
Кайдани волочить;
Он розбойник катований
Зубами скрегоче —
Недобитка товариша
Зарізати хоче!
240 А між ними, запеклими,
В кайдани убра́ний,
Цар всесвітній! Цар волі, цар
Штемпом увінчаний!
В муці, в каторзі — не просить,
Не плаче, не стогне!
Раз добром нагріте серце
Вік не прохолоне!

А де ж твої думи, рожевії квіти?
Доглядані, смілі, викохані діти?
250 Кому ти їх, друже, кому передав?
Чи, може, навіки в серці поховав?
О, не ховай, брате! Розсип їх, розкидай!
Зійдуть, і ростимуть, і у люди вийдуть!

Чи ще митарство? чи вже буде?
Буде, буде, бо холодно,—
Мороз розум будить.

І знов лечу. Земля чорніє.
Дрімає розум, серце мліє.

Дивлюся: хати над шляхами
260 Та городи́ з стома церквами;
А в городах, мов журавлі,
Замуштрували москалі:
Нагодовані, обуті
І кайданами окуті,
Муштруються... Далі гляну,—
У долині, мов у ямі,
На багнищі город мріє;
Над ним хмарою чорніє
Туман тяжкий... Долітаю —
270 То город безкраїй.
Чи то турецький,
Чи то німецький,
А може те, що й московський.
Церкви, та палати,
Та пани пузаті,
І ні однісінької хати!

Смеркалося... Огонь... огнем
Кругом запалало,—
Аж злякавсь я...—Ура! Ура!
280 Ура!—закричали.
—Цу-цу, дурні! Схаменіться!
Чого се ви раді?
Що горите?—Экой хохол!
Не знает параду!
У нас парад! Сам изволит
Сегодни гуляти!
—Та де ж вона, тая цяця?
—Вон видишь—палаты.—
Штовхаюсь я; аж землячок,
290 Спасибі, признався,
З циновими гудзиками:
—Де ты здесь узялся?
—З України.—Так як же ты
Й говорыть не вмиешь
По-здешнему?—Ба ні, кажу,
Говорить умію,
Та не хочу.—Экой чудак!

Я вси входы знаю;
Я тут служу; коли хочешь,
300 В дворец попытаюсь
Ввести тебе. Только, знаешь,
Мы, брат, просвищены,—
Не поскупись полтинкою...—
Цур тобі, мерзенний
Каламарю... І зробився
Я знову незримий
Та й пропхався у палати.
Боже мій єдиний!!
Так от де рай! Уже нащо
310 Золотом облиті
Блюдолизи! Аж ось і сам,
Високий, сердитий,
Виступає. Обок його
Цариця небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще на лихо, сердешне,
Хита головою.
Так оце то та богиня?!
320 Лишенько з тобою!
А я, дурний, не бачивши
Тебе, цяце, й разу,
Та й повірив тупорилим
Твоїм віршомазам.
Ото дурний! А ще й битий!
На квиток повірив
Москалеві. От і читай,
І йми ти їм віри!
За богами — панства, панства
330 В серебрі та златі!
Мов кабани годовані —
Пикаті, пузаті!..
Аж потіють та товпляться,
Щоб то ближче стати
Коло самих: може, вдарять
Або дулю дати
Благоволять; хоч маленьку,

Хоч півдулі, аби тільки
Під самую пику.
340 І всі уряд поставали,
Ніби без'язикі —
Анітелень. Цар цвенькає;
А диво-цариця,
Мов та чапля між птахами,
Скаче, бадьориться.
Довгенько вдвох похожали,
Мов сичі надуті,
Та щось нишком розмовляли —
Здалека не чути —
350 О отечестві, здається,
Та нових петлицях,
Та о муштрах ще новіших!..
А потім цариця
Сіла мовчки на дзиглику.
Дивлюсь: цар підходить
До найстаршого... та в пику
Його як затопить!..
Облизався неборака
Та меншого в пузо —
360 Аж загуло!.. А той собі
Ще меншого туза
Межи плечі; той — меншого,
А менший — малого,
А той — дрібних, а дрібнота
Уже за порогом
Як кинеться по улицях
Та й давай місити
Недобитків православних;
А ті — голосити
370 Та верещать... Та як ревнуть:
— Гуля наш батюшка, гуля!
Ура!.. Ура!.. Ура! а, а, а! —

Зареготався я, та й годі;
А й мене давнули
Таки добре. Перед світом
Усе те заснуло;

Змій проходивсь у пеленах
Вона гній єдиний!!
Змій ось де рей! у нас чаго
Золотом обмити
Блюдолизи: сам осб и сам
Високій сердитий
Виступає, обок єго
Церуци небоги
Мов опенїк засушений
Тонкі довгоноги,
Тенце чемно до сердешне
Дитей головою.
Змій то тей богиня
Мышелоз то бого:
А ви дурнуй не бачивши
~~Голубко ми разу~~
Тебе цвіце и ґрозу

Уривок з поеми „Сон" — автограф Шевченка.

Тільки де-де православні
По углах стогнали
Та, стогнучи, за батюшку
380 Господа благали.
Сміх і сльози! От пішов я
Город озирати.
Там ніч, як день. Дивлюся:
Палати, палати
Понад тихою рікою,
А берег ушитий
Увесь каменем. Дивуюсь,
Мов несамовитий!
Як то воно зробилося
390 З калюжі такої
Таке диво... Отут крові
Пролито людської —
І без ножа! По тім боці
Твердиня й дзвіниця,
Мов та швайка загострена,—
Аж чудно дивиться.
І дзигарі теленькають.
От я повертаюсь —
Аж кінь летить, копитами
400 Скелю розбиває!
А на коні сидить охляп,
У свиті — не свиті,
І без шапки. Якимсь листом
Голова повита.
Кінь басує,— от-от річку,
От... от... перескочить.
А він руку простягає,
Мов світ увесь хоче
Загарбати. Хто ж це такий?
410 От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
Первому вторая
Таке диво наставила.
Тепер же я знаю:
Це той первий, що розпинав
Нашу Україну,

А вторая доканала
Вдову сиротину.
Кати! кати! людоїди!
420 Наїлись обоє,
Накралися! А що взяли
На той світ з собою?
Тяжко, тяжко мені стало.
Так, мов я читаю
Історію України!
Стою, замираю...
А тим часом тихо, тихо
Та сумно співає
Щось такеє невидиме:

430 „Із города із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію.
А мене послали
На столицю з козаками
Наказним гетьманом!
О боже наш милосердий!
О царю поганий!
Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!
440 Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями,
Поставив столицю
На їх трупах катованих!
І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах... Царю! царю!
І бог не розлучить
450 Нас з тобою. Кайданами
Скований зо мною
Навік-віки. Тяжко мені
Витать над Невою!
України далекої,
Може, вже немає.

Полетів би, подививсь,
Так бог не пускає.
Може, Москва випалила
І Дніпро спустила
460 В синє море, розкопала
Високі могили —
Нашу славу. Боже милий,
Зжалься, боже милий".

Та й замовкло; дивлюся я:
Біла хмара криє
Сіре небо. А в тій хмарі —
Мов звір в гаї виє.
То не хмара — біла пташка
Хмарою спустилась
470 Над царем тим мусянджовим
І заголосила:
„І ми сковані з тобою,
Людоїде, змію!
На страшному на судищі
Ми бога закриєм
Од очей твоїх неситих.
Ти нас з України
Загнав голих і голодних
У сніг на чужину
480 Та й порізав; а з шкур наших
Собі багряницю
Пошив жилами твердими
І заклав столицю
В новій рясі. Подивися:
Церкви та палати!
Веселися, лютий кате,
Проклятий! проклятий!"

Розлетілись, розсипались.
Сонечко вставало.
490 А я стояв, дивувався,
Та аж страшно стало.
Уже вбогі ворушились,

На труд поспішали,
І москалі на розпуттях
Уже муштрувались.
Покрай улиць поспішали
Заспані дівчата,
Та не з дому, а додому!..
Посилала мати
500 На цілу ніч працювати,
На хліб заробляти.
А я стою, похилившись,
Думаю, гадаю,
Як то тяжко той насушний
Люди заробляють.
От і братія сипнула
У сенат писати
Та підписувать — та драти
І з батька і брата.
510 А між ними і землячки
Де-де проглядають.
По-московській так і ріжуть,
Сміються та лають
Батьків своїх, що змалечку
Цвенькать не навчили
По-німецькій — а то тепер
І кисни в чорнилах!
П'явки! п'явки! Може, батько
Остатню корову
520 Жидам продав, поки вивчив
Московської мови.
Україно! Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом политі,
Московською блекотою
В німецьких теплицях
Заглушені!.. Плач, Украйно!
Бездітна вдовице!

530 Піти лишень подивиться
До царя в палати,

Що там робиться. Прихóжу —
Старшина пузата
Стоїть рядом; сопе, хропе,
Та понадувалось,
Як індики, і на двері
Косо поглядало.
Аж ось вони й одчинились —
Неначе з берлоги
540 Медвідь виліз. Ледве, ледве
Переносить ноги;
Та одутий, аж посинів:
Похмілля прокляте
Його мучило. Як крикне
На сáмих пузатих,—
Всі пузаті до óдного
В землю провалились!
Він вилупив баньки з лоба —
І все затрусилось,
550 Що осталось. Мов скажений,
На менших гукає —
І ті в землю. Він до дрібних —
І ті пропадають!
Він до челяді — і челядь,
І челядь пропала.
До москалів — москалики,
Тільки застогнало,
Пішли в землю. Диво дивне
Сталося на світі!
560 Дивлюся я, що дальш буде,
Що буде робити
Мій медведик! Стоїть собі,
Голову понурив,
Сіромаха. Де ж ділася
Медвежа натура?
Мов кошеня — такий чудний!..
Я аж засміявся.
Він і почув, та як зикне,—
Я перелякався
570 Та й прокинувсь...

Отаке то
Приснилося диво!
Чудне якесь!.. Таке тільки
Сниться юродивим
Та п'яницям. Не здивуйте,
Брати любі, милі,
Що не своє розказав вам,
А те, що приснилось.

8 липня 1844
С.-Петербург

* * *

У неділю не гуляла,
Та на шовки заробляла,
Та хустину вишивала,
Вишиваючи, співала:

„Хустиночко мережана,
Вишиваная!
Вигаптую, подарую,
А він мене поцілує...
Хустино моя
Мальованая!
Здивуються вранці люди,
Що в сироти хустка буде
Мережаная,
Мальованая.
А я косу розплітаю,
З дружиною похожаю...
Доленько моя,
Матінко моя!“

Отак вона вишивала,
У віконце поглядала:
Чи не ревуть круторогі?
Чи не йде чумак з дороги?

Іде чумак зза Лиману
З чужим добрим, безталанний,
Чужі воли поганяє,
Поганяючи, співає:

„Доле моя, доле!
Чом ти не такая,
Як інша чужая?
30 Чи я п'ю, гуляю?
Чи сили не маю?
Чи до тебе доріженьки
У степу не знаю?
Чи до тебе свої дари
Я не посилаю?
Єсть у мене дари —
Очі мої карі.
Молодую мою силу
Багаті купили;
40 Може й дівчину без мене
З іншим заручили...
Навчи ж мене, моя доле,
Гуляти навчи".

Та й заплакав, сіромаха,
Степом ідучи.
Ой застогнав сивий пугач
В степу на могилі;
Зажурились чумаченьки,
Тяжко зажурились.
50 — Благослови, отамане,
Коло села стати,
Та понесем товариша
В село причащати.—
Сповідали, причащали
Й ворожки питали,—
Не помогло... з незціле́нним
В дорогу рушали.
Чи то праця задавила
Молодую силу?
60 Чи то нудьга невсипуща
Його з ніг звалила?
Чи то люди поробили
Йому, молодому,
Що привезли його з Дону
На возі додому?

Благав бога, щоб дівчину...
Хоч село побачить.
Не доблагав... Поховали,
Ніхто й не заплаче!

70 Поставили громадою
Хрест над сиротою
Й розійшлися... Як билина,
Як лист за водою,
Пішов козак з сього світа,
Все забрав з собою.
А де ж тая мальована,
Шитая хустина?
А де ж тая веселая
Дівчина - дитина?!

80 На новому хресті хустку
Вітер розвіває,
А дівчина у черниці
Косу розплітає.

18 жовтня 1844
С.- Петербург

* * *

Чого мені тяжко, чого мені нудно?
Чого серце плаче, ридає, кричить,
Мов дитя голодне? Серце моє трудне,
Чого ти бажаєш? Що в тебе болить?
Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?
Засни, моє серце, навіки засни, —
Невкрите, розбите... А люд навісний
Нехай скаженіє... Закрий, серце, очі...

13 листопада 1844
С. П. Б.

* * *

Заворожи мені, волхве,
Друже сивоусий!
Ти вже серце запечатав,
А я ще боюся.
Боюся ще погорілу
Пустку руйнувати;
Боюся ще, мій голубе,
Серце поховати.
Може, вернеться надія
З тією водою
Зцілющою й живущою —
Дрібною сльозою.
Може, вернеться зза світа
В пустку зимувати;
Хоч всередині обілить
Горілую хату,
І витопить, і нагріє,
І світло засвітить...
Може, ще раз прокинуться
Мої думи-діти.
Може, ще раз помолюся,
З дітками заплачу.
Може, ще раз сонце правди
Хоч крізь сон побачу...
Стань же братом, хоч одури!
Скажи, що робити:
Чи молитись, чи журитись,
Чи тім'я розбити?!

13 грудня 1844
С.-Петербург

ГОГОЛЮ

За думою дума роєм вилітає;
Одна давить серце, друга роздирає,
А третяя тихо, тихесенько плаче
У самому серці — може й бог не бачить.
Кому ж її покажу я,
І хто тую мову
Привітає, угадає
Великеє слово?
Всі оглухли, похилились
В кайданах... Байдуже...
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже.
А що вродить з того плачу?
Богилова, брате...
Не заревуть в Україні
Вольнії гармати.
Не заріже батько сина,
Своєї дитини,
За честь, славу, за братерство,
За волю Вкраїни.
Не заріже: викохає
Та й продасть в різницю
Москалеві. Цебто, бачиш,
Лепта удовиці
Престолові - отечеству
Та німоті плата.
Нехай, брате.— А ми будем
Сміяться та плакать.

30 грудня 1844
С.- Петербург

* * *

Не завидуй багатому:
Багатий не знає
Ні приязні, ні любові —
Він все те наймає.
Не завидуй могучому,
Бо той заставляє.
Не завидуй і славному:
Славний добре знає,
Що не його люди люблять,
А ту тяжку славу,
Що він тяжкими сльозами
Вилив на забаву.
А молоді як зійдуться —
Та любо та тихо,
Як у раї,— а дивися:
Ворушиться лихо...

Не завидуй же нікому,
Дивись кругом себе:
Нема раю на всій землі,
Та нема й на небі.

4 жовтня 1845
Миргород

* * *

Не женися на багатій,
Бо вижене з хати.
Не женися на убогій,
Бо не будеш спати.
Оженись на вольній волі,
На козацькій долі:
Яка буде, така й буде,
Чи гола, то й гола.
Та ніхто не докучає
10 І не розважає —
Чого болить і де болить,
Ніхто не питає.
Удвох, кажуть, і плакати
Мов легше неначе.
Не потурай: легше плакать,
Як ніхто не бачить.

4 жовтня 1845
Миргород

ЄРЕТИК

Шафарикові

Запалили у сусіда
Нову добру хату
Злі сусіди: нагрілися,
Й полягали спати,
І забули сірий попіл
По вітру розвіять.
Лежить попіл на розпутті,
А в попелі тліє —
Іскра вогню великого,
Тліє, не вгасає,
Жде підпалу, як той месник,
Часу дожидає,
Злого часу. Тліла іскра,
Тліла, дожидала
На розпу́тті широкому
Та й гаснути стала.

Отак німота запалила
Велику хату. І сім'ю,
Сім'ю слав'ян роз'єдинила
І тихо, тихо упустила
Усобищ лютую змію.

Полилися ріки крові,
Пожар загасили.
А німчики пожарище
Й сиро́т розділили.
Виростали у кайданах
Слав'янськії діти,
І забули у неволі,

Що вони на світі!
30 А на давнім пожарищі
Іскра братства тліла,—
Дотлівала, дожидала
Рук твердих та смілих.
І дождалась... Прозрів єси
В попелі глибоко
Огонь добрий, смілим серцем,
Смілим орлім оком!
І засвітив, любомудре,
Світоч правди, волі...
40 І слав'ян сім'ю велику
Во тьмі і неволі
Перелічив до одного,
Перелічив трупи,
А не сла́в'ян. І став єси
На великих купах,—
На розпутті всесвітньому
Ієзекіїлем.
І — о диво! Трупи встали
І очі розкрили;
50 І брат з братом обнялися
І проговорили
Слово тихої любові
Навіки і віки!
І потекли в одно море
Слав'янськії ріки!

Слава тобі, любомудре,
Чеху-слав'янине,
Що не дав ти потонути
В німецькій пучині
60 Нашій правді! Твоє море
Слав'янськеє, но́ве,
Затого вже буде повне,
І попливе човен
З широкими вітрилами
І з добрим кормилом,
Попливе на вольнім морі,
На широких хвилях.

Слава тобі, Шафарику,
Вовіки і віки,
70 Що звів єси в одно море
Слав'янськії ріки!

Привітай же в своїй славі
І мою убогу
Лепту — думу немудрую
Про чеха святого,
Великого мученика,
Про славного Гуса!
Прийми, отче. А я тихо
Богу помолюся,
80 Щоб усі слав'яни стали
Добрими братами,
І синами сонця правди,
І єретиками
Отакими, як Констанцький
Єретик великий!
Мир мирові подарують
І славу вовіки!

22 листопада 1845
в Переяславі

Камень, егоже небрегоша зиждущии, сей бысть во главу угла: от господа бысть сей, и есть дивен во очесех наших.

Псалом 117, стих 22.

—Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить.
А на апостольськім престолі
Чернець годований сидить.
Людською кровію шинкує
І рай у найми оддає!
Небесний царю! Суд твій всує,
І всує царствіє твоє.

Розбойники, людоїди
Правду побороли,
Осміяли твою славу,
І силу, і волю.
Земля плаче у кайданах,
Як за дітьми мати.
Нема кому розкувати,
Одностайне стати
За євангеліє правди,
За темнії люди!
Нема кому! боже! боже!
Чи то ж і не буде?
Ні! Настане час великий
Небесної кари.
Розпадуться три корони
На гордій тіарі!
Розпадуться! Благослови
На месть і на муки,
Благослови мої, боже,
Нетвердії руки!—

Отак у келії правдивий
Іван Гус думав розірвать
Окови адові!.. І диво,
Святеє диво показать
Очам незрящим.

— Поборюсь...
За мене бог!.. Да совершиться!—
І в Віфлеємськую каплицю
Пішов молиться добрий Гус.

„Во ім'я господа Христа,
За нас розп'ятого на древі,
І всіх апостолів святих,
Петра і Павла особливе,
Ми розрішаємо гріхи
130 Святою буллою сією
Рабині божій...“
— Отій самій,
Що водили по улицях
В Празі позавчора.
Отій самій, що хилялась
По шинках, по станях,
По чернечих переходах,
По келіях п'яна!
Ота сама заробила
140 Та буллу купила,—
Тепер свята!.. Боже! боже!
Великая сило!
Великая славо! Зглянься на людей!
Одпочинь од кари у світлому раї!
За що пропадають? За що ти караєш
Своїх і покорних і добрих дітей?
За що закрив їх добрі очі
І вольний розум окував
Кайданами лихої ночі?..
150 Прозріте, люди,— день настав!
Розправте руки, змийте лу́ду.
Прокиньтесь, чехи, будьте люди,
А не посмішище ченцям!
Розбойники, кати в тіарах
Все потопили, все взяли,
Мов у Московії татари,
І нам, сліпим, передали
Свої догмати!.. Кров, пожари,

Всі зла на світі, войни, чвари,
160 Пекельних мук безкраїй ряд...
І повен Рим байстрят!
От їх догмати і їх слава!
То явна слава!.. А тепер
Отим положено конглавом:
Хто без святої булли вмер,—
У пекло просто! Хто ж заплатить
За буллу вдвоє, ріж хоч брата,
Окроме папи і ченця,
І в рай іди! Кінець кінцям!
170 У злодія вже злодій краде,
Та ще й у церкві. Гади! гади!
Чи напилися ви, чи ні
Людської крові?.. Не мені,
Великий господи, простому,
Судить великії діла
Твоєї волі. Люта зла
Не дієш без вини нікому.

Молюся, господи, помилуй,
Спаси ти нас, святая сило!
180 Язви язик мій за хули,
Та язви мира ізціли.
Не дай знущатися лукавим
І над твоєю вічно славой
Й над нами, простими людьми!..—

І плакав Гус, молитву дія,
І тяжко плакав... Люд мовчав
І дивувався: що він діє?
На кого руку підійма!

— Дивіться, люди! Осьде булла,
190 Що я читав! — і показав
Перед народом. Всі здригнули:
Іван Гус буллу розідрав!!
Із Віфлеємської каплиці
Аж до всесвітньої столиці

Луна, гогочучи, неслась.
Ченці ховаються... Мов кара,
Луна в конглаві оддалась,—
І похилилася тіара!

Зашипіли, мов гадюки,
Ченці в Ватікані.
Шепочеться Авіньйона
З римськими ченцями,
Шепочуться антипапи,
Аж стіни трясуться
Од шепоту. Кардинали,
Як гадюки, в'ються
Круг тіари. Та нищечком,
Мов коти, гризуться
За мишеня... Та й як паки?
Однієї шкури
Така сила... А м'ясива!!!
Аж здригнули мури,
Як згадали, що у Празі
Загелкали гуси
Та з орлами летять биться...
Конглав схаменувся,
Зібрав раду. Положили
Одностайне стати
Против Гуса. І в Констанці
Всіх ворон скликати!
Та стерегти якомога,
І зверху і здолу,
Щоб не втекла сіра птаха
На слав'янське поле.

Як та галич поле крила —
Ченці повалили
До Констанця; степи, шляхи,
Мов сарана, вкрили
Барони, герцоги і дюки,
Псарі, герольди, шинкарі,
І трубадури (кобзарі),
І шляхом військо, мов гадюки.

За герцогинями — німота;
Хто з соколами на руках,
Хто пішки, верхи на ослах —
Так аж кишить! Все на охоту,
Мов гад у ірій, поспіша!
О чеху! Де твоя душа ??
Дивись, що сили повалило,
240 Мов сарацина воювать
Або великого Аттілу!

У Празі глухо гомонять
І цесаря, і Вячеслава,
І той собор тисячоглавий
Уголос лають! Не хотять
Пускать в Констанц Івана Гуса.
— Жив бог! Жива душа моя!
Брати, я смерті не боюся!
Я докажу отим зміям!
250 Я вирву їх несите жало!..—
І чехи Гуса провожали,
Мов діти батька...

Задзвонили у Констанці
Рано в усі дзвони.
Збиралися кардинали,
Гладкі та червоні,
Мов бугаї в загороду,
І прелатів лава.
І три папи, і баронство,
260 І вінчані глави;
Зібралися, мов Іуди
На суд нечестивий
Против Христа. Свари, гомін,
То реве, то виє,
Як та орда у таборі
Або жиди в школі...
І — всім разом заціпило!..

Мов кедр серед поля
Ливанського, — у кайданах

270 Став Гус перед ними!
І окинув нечестивих
Орліми очима.
Затрусились, побіліли,
Мовчки озирали
Мученика.— Чого мене —
Чи на прю позвали?
Чи дивиться на кайдани??..
— Мовчи, чеше смілий...—
Гадюкою зашипіли,
280 Звірем заревіли.—
Ти єретик! Ти єретик!
Ти сієш розколи!
Усобища розвіваєш,
Святійшої волі —
Не приймаєш!..— Одно слово!
— Ти богом проклятий!
Ти єретик! Ти єретик!..—
Ревіли прелати.—
— Ти усобник!..— Одно слово!
290 — Ти всіми проклятий!..—
Подивився Гус на па́пи
Та й вийшов з палати!..
— Побороли! Побороли!..—
Мов обеленіли.
— Автодафе! Автодафе!..—
Гуртом заревіли.

І цілу ніч бенкетували
Ченці, барони... Всі пили
І, п'яні, Гуса проклинали,
300 Аж поки дзвони загули.
І світ настав... Ідуть молиться
Ченці за Гуса. Зза гори
Червоне сонце аж горить.
І сонце хоче подивиться,
Що будуть з праведним творить?..

Задзвонили в усі дзвони
І повели Гуса

На Голгофу у кайданах...
І не стрепенувся
310 Перед огнем; став на йому
І молитву діє.
— О господи милосердий,
Що я заподіяв
Оцим людям? Твоїм людям!
За що мене судять?
За що мене розпинають?
Люди! Добрі люди!
Молітеся!.. Неповинні —
І з вами те буде!
320 Молітеся! Люті звірі.
Прийшли в овніх шкурах
І пазурі розпустили...
Ні гори, ні мури
Не сховають. Розіллється
Червонеє море
Крові! Крові з дітей ваших...
О горе! о горе!
Он де вони! В ясних ризах
Їх лютії очі...
330 Уже крові...— Пали! Пали!
— Крові! Крові хочуть!!
Крові вашої!.. — І димом
Праведного вкрило.
— Молітеся! молітеся!
Господи, помилуй,
Прости ти їм, бо не знають!..—
Та й не чути стало!
Мов собаки, коло огню
340 Кругом ченці стали.
Боялися, щоб не виліз
Гадиною з жару
Та не повис на короні
Або на тіарі.

Погас огонь; дунув вітер
І попіл розвіяв.
І бачили на тіарі

Червоного змія
Прóсті люди. Пішли ченці
Й „Te deum“ співали.
350 Розійшлися по трапезах
І трапезували
І день і ніч, аж попухли.
Малою сім'єю
Зійшлись чехи. Взяли землі
Спід костра і з нею
Пішли в Прагу. Отак Гуса
Ченці осудили,
Запалили... Та божого
Слова не спалили,
360 Не вгадали, що вилетить
Орел ізза хмари
Замість гуся — і розклює
Високу тіару.
Байдуже їм! Розлетілись,
Мов тії ворони,
З кривавого того свята.
Ченці і барони
Розвернулись у будинках
І гадки не мають:
370 Бенкетують та інколи
„Te deum“ співають.
Все зробили... Постривайте!
Он над головою
Старий Жижка з Таборова
Махнув булавою.

10 жовтня 1845
с. Мар'їнське

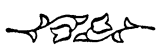

СЛІПИЙ

(НЕВОЛЬНИК)

ПОЕМА

Думи мої молодії,
Поховані діти,
Не літають з того світа
Пустку натопити.
Покинули сиротою
З тобою одною,
Моє серце, моя зоре,
Раю мій, покою!
Ніхто не зна мого раю,
І сама не знаєш,
Що витаєш надо мною,
Як зоря над гаєм.
І дивлюся я, дивлюся,
А ти, моя зоре,
Спускаєшся низесенько,
Тихо заговориш,
Усміхнешся, подивишся —
Дивлюсь і не бачу...
Прокинуся — плаче серце,
І очі заплачуть.

Спасибі, зіронько! Минає
Неясний день мій; вже смеркає.
Над головою вже трясе
Косою смерть. І поховають...
А там і слід мій занесе
Холодний вітер. Все минає!..
І ти случаєм прочитаєш
Вилиту сльозами
Мою думу. І тихими,

30 Тихими речами
Проговориш: — Я любила,
Я його любила,
І він не знав... — Зоре моя!
На мою могилу
Світи, зóре. А я буду
Зза світа літати
І про тебе, моє серце,
На небі співати.

Той блукає за морями,
40 Світ перепливає,
Шука долі — не находить:
Немає, немає! —
Мов умерла. Інший рветься
З усієї сили
За дóлею... От-от догнав...
І — бебех в могилу!
А в третього, як у старця,
Ні хати, ні поля,
Тільки торба, а з торбини
50 Виглядає доля —
Як дитинка; а він її
Лає, проклинає
І за чвертку закладає.
Ні, не покидає!
Як реп'ях той, учепиться
За латані поли
Та й збирає колосочки
На чужому полі.
А там снопи... а там скирти,
60 А там... у палатах
Сидить собі наш сирота,
Мов у своїй хаті.
Отака то тая доля —
Хоч і не шукайте.
Кого любить — сама найде,
У колисці найде.

Так коло полудня, в неділю,
Та на зелених ще й святках,
Під хатою в сорочці білій
70 Сидів з бандурою в руках
Старий козак.
— І так, і сяк...
І треба б то, і шкода...
Ні, буде треба! Хоч два года
Нехай по світу поблукає
Та сам своєї пошукає,
Як я шукав колись. Ярино!
А де Степан? — А он під тином,
Неначе вкопаний, стоїть!
80 — А я й не бачу! А ідіть
Лишень сюди; та йдіть обоє!..
А нуте, діти, отакої! —
І вдарив по струнах.
Старий грає, а Ярина
З Степаном танцює!
Старий грає, примовляє,
Ногами тупцює.

„Якби мені лиха та лиха,
Якби мені свекрівонька тиха,
90 Якби мені чоловік молодий,
Та другої не любив, не любив!
Ой гоп, чики-чики!
Та червоні черевики,
Та троїсті музики, —
Од віку до віку
Я любила б чоловіка!“
„Ой гоп, заходивсь,
Зробив хату, оженивсь,
І піч затопив,
100 І вечерять наварив“.

— Ану, діти, отак, діти! —
І старий піднявся.

Як ударить, як ушкварить —
Аж у боки взявся.

„Чи так, чи не так,
Уродив постернак,
А петрушку
Криши в юшку —
Буде смак, буде смак!
Ой так, таки так,
Оженився козак,
Кинув хату
І кімнату
Та й потяг у байрак“.

— Ні, вже не те, підтопталась
Моя стара сила;
Утомився. А все це ви
Так розворушили.
О, бодай вас! Що то літа!
Ні, вже недоладу...
Минулося! Іди лишень
Полуднувать лагодь;
Гуляючи, як той казав,
Шматок хліба з'їсти.
Іди ж, доню. А ти, сину,
Послухаєш вісти.
Сідай лишень. Як убили
Твого батька Йвана
В Шляхетчині, то ти ще був
Маленьким, Степане;
Ще й не лазив...— То я не син,
Я не син ваш, тату?..
— Та ні, не син; стривай лишень.
От умерла й мати,
Ти й зостався; а я й кажу
Покойній Марині,
Таки жінці: — А знаєш що?
Возьмім за дитину,—
Тебе б то це.— Добре, каже.

140 От ми й спарували
Вас з Яриною докупи...
А тепер осталось —
Ось бачиш що? Ти на порі,
І Ярина спіє...
Треба буде людей питать
Та щонебудь діять!
Як ти скажеш? — Я не знаю...
Бо я думав теє...
— Що Ярина сестра твоя?
150 А воно не теє...
Вона просто, як любитесь,
То й жінкою буде.
Та перш ось що! Треба буде
І на чужі люди
Подивитись, як живуть:
Чи орють,
Чи не на ораному сіють,
І просто жнуть,
І немолоченеє віють,
160 Та як і мелють, і їдять,—
Все треба знать.
Так от як, брате: треба в люди
На год, на два піти
У наймити;
Тоді й побачимо, що буде.
Бо хто не вміє заробить,
То той не вмітиме й пожить
А ти як думаєш, небоже?
А коли хочеш, сину, знать,
170 Де лучче лихом торгувать,
Іди ти в Січ. Як бог поможе,
Там наїсися всіх хлібів;
А я їх їв.
І досі нудно, як згадаю!..
Коли заробиш — принесеш,
А не заробиш — поживеш
Моє добре. Та звичáю
Козацького наберешся;
Та побачиш світа —

180 Не такого, як у Братстві,
А живі мисліте
На синьому прочитаєш;
Та по-молодечій
Будеш богу молитися,
А не по-чернечій
Харамаркать. Отак, сину!
Помолимось богу
Та сивого осідлаєм —
І гайда в дорогу!
190 Ходім лишень полуднувать.
Що ти там, Ярино,
Змайструвала? — Уже, тату!
— Отаке то, сину! —

Ні їсться, ні п'ється, і серце не б'ється,
І очі не бачать, не чуть голови —
Неначе немає. Ніби неживий,
Замість шматка хліба за кухоль береться;
Дивиться Ярина та нишком сміється:
— Що це йому стало? Ні їсти, ні пить,
200 Нічого не хоче! Чи не занедужав?
Братіку Степане! Що в тебе болить? —
Очима спитала. Старому байдуже,
Нібито й не бачить. — Чи жать, чи не жать,
А сіяти треба, — старий розмовляє,
Нібито до себе. — А нумо вставать!
Може, до вечерні ще пошкандибаю.
А ти, Степане, ляжеш спать,
Бо завтра рано треба встать
Та коня сідлать.

---

210 — Степаночку, голубчику!
Чого бо ти плачеш?
Усміхнися бо до мене.
Хіба ти не бачиш,
Що й я плачу!.. Розсердився
Бог знає на кого

Та й зо мною не говорить.
Заплáчу, їйбогу,
Та й утечу... Ось побачиш.
Скажи бо, Степане!
220 Може, справді нездужаєш?
Я зілля достану,
Я побіжу за бабою...
Може, це з пристріту?
— Ні, Ярино, моє серце,
Рожевий мій квіте!
Я не брат тобі, Ярино!
Я завтра покину...
Тебе й батька сиротами...
Денебудь загину;
230 І ти мене не згадаєш,
Забудеш, Ярино,
Свого брата...— Перехрестись!
Їйбогу, з пристріту...
Я не сестра! Хто ж я така?
О боже, мій світе,
Що тут робить?.. Батька нема,
А він занедужав,
Та ще й умре!.. О боже мій!
А йому байдуже,
240 Мов сміється надо мною!
Хіба ти не знаєш,
Що з тобою і татуся
Й мене поховають!..
— Ні, Ярино, я не умру,
А тільки поїду
Од вас завтра... А приїду...
На той рік приїду —
Вже не братом, з Запорожжя,
А за рушниками...
250 Чи подаєш?..— Та цур тобі
З тими старостами!
Ще й жартує!..— Не жартую,
Їйбогу, Ярино!
Не жартую...— То це й справді
Ти завтра покинеш

Мене й батька... Ні, жартуєш?..
Скажи бо, Степане!
Хіба й справді я не сестра?..
— Ні, моє кохане!
260 Моє серце! — Боже ти мій,
Чом же я не знала?
Була б тебе не любила
І не цілувала...
Ой-ой, сором! Геть од мене!
Пусти мої руки!
Ти не брат мій! ти не брат мій!
Муко моя! муко! —

І заплакала Ярина,
Як мала дитина,
270 І крізь сльози промовляє:
— Покине!.. покине!..—
Як той явір над водою,
Степан похилився.
Щирі сльози козацькії
В серці запеклися! —
Мов у пеклі... А Ярина
То клене, то просить,
То замовкне... Поцілує,
То знов заголосить!
280 Не зчулися, як і смеркло.
І сестру і брата,
Мов скованих, обнявшися,
Застав батько в хаті.

І світ настав, а Ярина
Ридає... ридає...
Уже Степан із криниці
Коня напуває.
Взяла відра та й побігла
Ніби за водою —
290 До криниці... А тим часом
Запорозьку зброю
Виніс батько із комори,
Розгляда, радіє,

Приміряє... Ніби знову
Старий молодіє!
Та й заплакав...— Зброє моя!
Зброє золотая!
Літа мої молодії,
Сило молодая!
300 Послужи ж, моя ти зброє,
Молодій ще силі!
Послужи йому так щиро,
Як мені служила!..—

І Ярина дає зброю,
А Степан сідлає
Коня, свого товариша,
Й жупан одягає.
І шаблюка, мов гадюка,
Й ратище-дрючина,
310 Й самопал семип'ядний
Повис за плечима.
Аж зомліла, як узріла;
І старий заплакав,
Як побачив на коневі
Такого юнака.

Веде коня за поводи
Та плаче Ярина.
Старий батько іде рядом,
Наставляє сина,
320 Як у війську пробувати,
Старших шанувати,
Товариство поважати,
В табор не ховатись.
— Нехай тебе бог заступить! —
Як за селом стали,
Сказав старий, та всі троє
Разом заридали.
Степан свиснув — і курява
Шляхом піднялася.
330 — Не барися, мій синочку,
Швидше повертайся!..—

Старий сказав та й заплакав...
Мов тая ялина
При долині, похилилась,
Замовкла Ярина;
Тільки сльози утирає,
На шлях поглядає;
Із куряви щось вигляне
І знов пропадає.
340 Ніби шапка через поле
Котиться, чорніє...
Ховається... Мошечкою —
Тільки... тільки... мріє,—
Та й пропало... Довго, довго
Стояла Ярина
Та дивилась, чи не вирне
Знову комашина.
Не вирнула; похилилась,
Заплакала знову...
350 А за нею й старий батько,
Та й пішли додому.

Минають дні, минає літо;
Настала осінь, шелестить
Пожовкле листя; мов убитий,
Старий під хатою сидить;
Дочка́ нездужає Ярина,
Його єдиная дитина
Покинуть хоче; з ким дожить?
Добити віку вікового?
360 Згадав Степана молодого,
Згадав свої благі літа́,—
Згадав та й заплакав
Багатий сивий сирота.
Мов лату на латі,
На серце печалі нашили літа́.
—В твоїх руках все на світі.
Твоя свята воля!
Нехай буде так, як буде —
Така моя доля!—

---

370 І барвінком, і рутою,
І рястом квітчає
Весна землю, мов дівчину
В зеленому гаї.
І сонечко серед неба
Опинилось — стало,
Мов жених той молодую,
Землю оглядало.
І Ярина вийшла з хати
На світ божий глянуть,—
380 Ледве вийшла... Усміхнеться,
То піде, то стане,
Розглядає, дивується,
Та любо та тихо —
Ніби вчора народилась...
А лютеє лихо
В самім серці повернулось
І світ заступило.
Як билина підкошена,
Ярина схилилась;
390 Як з квіточки роса вранці,
Сльози полилися.
Старий батько коло неї,
Як дуб, похилився.

У Києві великому
Всіх святих благала;
У Межигірського Спаса
Тричі причащалась.
У Почаєві святому
Ридала, молилась,
400 Щоб Степан той, тая доля
Їй хоча приснилась!..
Не снилася. Вернулася.
Знову забіліла
Зима біла. Знову весна
Рястом червоніла;
Знов Ярина вийшла з хати
На світ дивуватись

Та не святих вже благати —
Ворожки питати.

410 І ворожка ворожила,
Пристріт замовляла,
Талан-долю за три шаги
З воску виливала.
— Он бачиш, кінь осідланий
Маха головою.
А он їде, а онде йде
Дідусь з бородою.
Ото гроші! Бач, віскривий,
Якби догадався
420 Та втер йому; отже й утер.
Дивися — сховався
За могилу, лічить гроші.
Знову їде шляхом,
Заплющившись, з торбинками.
То, бач, ради страху,
Щоб татари або ляхи
Часом не спіткали...—
І радісінька додому
Ярина верталась.

430 Уже третій, і четвертий,
І п'ятий минає —
Не малий рік. А Степана
Немає, немає!
І стежечки, доріженьки
Яром та горою,
Що топтані до ворожки,
Поросли травою.
А Ярина у черниці
Косу розплітає;
440 Старий батько коло неї
Падає, благає —
Хоч годочок, хоч літечко,
Хоч Пе́тра діждати,
Хоч зелених... Діждалися,
Уквітчали хату

І любистком і клечанням;
У сорочках білих,
У неділю, мов сироти,
Під хатою сіли.
450 Сидять собі та сумують;
Слухають: щось грає
За ворітьми, мов на кобзі,
І тихо співає.

„У неділю вранці-рано
Синє море грало;
Товариство кошового
На раді прохало:
— Благослови, отамане,
Чайки поспускати
460 Та за Тендер погуляти,
Турка пошукати.—
Чайки і байдаки спускали
Гарматами риштували,
З широкого гирла Дніпрового випливали.
Серед ночі темної,
На морі синьому,
За островом Тендром потопали,
Пропадали...
Один потопає,
470 Другий виринає,
Козацтву-товариству із синьої хвилі
Рукою махає, гукає:
— Нехай вам, товариство, бог допомагає!—
І в синій хвилі потопає,
Пропадає.

Тільки три чайки, слава богу,
Отамана курінного,
Сироти Степана молодого,
Синє море не втопило,
480 А в турецьку землю, агарянську,
Без весл і кормиг прибило.
Тоді сироту Степана,
Козака лейстрового,

Отамана молодого,
Турки-яничари ловили,
З гармати гримали,
В кайдани кували,
В Цареградськую башту сажали,
В тяжкую роботу завдавали.
490 Ой спасе наш чудотворний,
Межигірський спасе!
І лютому ворогові
Не допусти впасти
В турецькую землю, в тяжкую неволю!
Там кайдани по три пуда,
Отаманам по чотири.
І світа божого не бачать, не знають,
Під землею камінь ламають,
Без сповіді святої умирають,
500 Пропадають.
І згадав сирота Степан в неволі
Свою матір Україну,
Нерідного батька старого,
І коника вороного,
І сестру Ярину.
Плаче, ридає,
До бога руки здіймає,
Кайдани ламає,
Утікає на вольную волю...
510 Уже на третьому полі
Турки-яничари ловили,
До стовпа в'язали,
Очі виймали,
Гарячим залізом випікали,
В кайдани забили,
В тюрму посадили
І замурували".

Отак на улиці, під тином,
Ще молодий кобзар стояв
520 І про невольника співав.
За тином слухала Ярина

І не дослухала — упала.
— Степаночку! Степаночку! —
Ридала, кричала.—
Степаночку, моє серце!
Де ти забарився?
Тату! тату! Це Степан наш!
Ідіть подивіться! —
Прийшов батько, розглядає,
530 Насилу Степана
Розпізнає; отак його
Зробили кайдани!
— Сину ти мій безталанний!
Добрая дитино!
Де ти в світі пробувався,
Сину мій єдиний? —
Плаче старий, обнімає,
І сліпий мій плаче
Невидющими очима.
540 Мов сонце побачив.
І беруть його під руки,
І ведуть у хату,
І вітає Яриночка,
Мов рідного брата.
І голову йому змила,
І ноги умила,
І в сорочці тонкій, білій
За стіл посадила.
Годувала, напувала,
550 Положила спати
На перині... І тихенько
Вийшла з батьком з хати.

— Ні, не треба, мій таточку,
Не треба, Ярино!
Подивіться: я загинув,
Навіки загинув.
За що ж свої молодії
Ти літа погубиш

З калікою?.. Ні, Ярино!
560 Насміються люди,
І бог святий покарає,
І прожене долі
З цієї хати веселої
На чужеє поле.
Ні, Ярино! Бог не кине,
Ти найдеш дружину,
А я піду в Запорожжя:
Я там не загину,—
Мене люблять...—Ні, Степане,
570 Ти моя дитино!
І бог тебе покарає,
Як мене покинеш.
—Оставайся, Степаночку!
Коли не хоч братись,
То так будем: я—сестрою,
А ти мені братом,
А дітьми йому обоє,
Батькові старому.
Не йди, серце, Степаночку,
580 Не кидай нас знову!
Не покинеш?..—Ні, Ярино!..—
І Степан остався.
Зрадів старий, мов дитина,
Аж за кобзу взявся;
Хотів вшкварить навприсідки
З усієї сили...
І на призьбі під хатою
Усі троє сіли.
—Розкажи ж тепер, Степане,
590 Про свою недолю;
Бо й я таки гуляв колись
В турецькій неволі.

—Отож мене, вже сліпого,
На світ випускали
З козаками... Товариство
На Січ прямувало,
І мене взяли з собою,

І через Балкани
Поспішали в Україну
600 Вольними ногами.
І на тихому Дунаю
Нас перебігають
Товариші-запорожці
І в Січ завертають.
І розказують і плачуть,
Як Січ руйнували,
Як москалі сребро-злато
І свічі забрали
У покрови. Як козаки
610 Вночі утікали
І на тихому Дунаї
Новим кошем стали.
Як цариця по Києву
З Нечосом ходила
І Межигірського Спаса
Вночі запалила.
І по Дніпру у золотій
Галері гуляла.
На пожар той поглядала,
620 Нишком усміхалась.
І як степи запорозькі
Німоті ділила
Та бахурям і байстрюкам
Люд закрепостила.
Як Кирило з старшинами
Пудром осипались
І в цариці, мов собаки,
Патинки лизали.
Отак, тату! Я щасливий,
630 Що очей не маю,
Що нічого того в світі
Не бачу й не знаю.
Ляхи були — усе взяли,
Кров повипивали!..
А москалі і світ божий
В путо закували!
Отаке то! Тяжко, тату,

Із своєї хати
До нехриста поганого
640 В сусіди прохатись.
Тепер, кажуть, Головатий
Останки збирає
Та на Кубань підмовляє,
Черкеса лякає.
Нехай йому бог поможе!
А що з того буде —
Святий знає. Почуємо,
Що розкажуть люди!..—
Отак вони що день божий
650 Удвох розмовляли
До півночі; а Ярина
Господарювала.
Згадували Запорожжя,
Козацькую славу
І співали удвох собі
Про Чалого Саву,
Про Богдана недомудра,
Ледачого сина,
І про Гонту мученика,
660 Й славного Максима.
А Ярина їх слухала...
Та святих благала.
Ублагала... На всеїдній
З Степаном побрались.

Оце і вся моя дума...
Не здивуйте, люди!
Те, що було — минулося
І знову не буде.
Минулися мої сльози,
670 Не рветься, не плаче
Поточене старе серце,
І очі не бачать —
Ні тихої хатиночки
В забутому краю,
Ні тихої долиночки,

Ні темного гаю.
Ні дівчини молодої
Й малої дитини
Я не бачу щасливої:
680 Все плаче, все гине!
І рад би я сховатися,
Але де — не знаю.
Скрізь неправда, де не гляну,
Скрізь господа лають.
Серце в'яне, засихає,
Замерзають сльози...
І втомивсь я, одинокий,
На самій дорозі.
Отаке то! Не здивуйте,
690 Що вороном крячу:
Хмара сонце заступила,—
Я світа не бачу.
Ледве, ледве опівночі
Серцем прозираю
І немощну мою думу
За світ посилаю —
Зцілющої й живущої
Води пошукати.
Як інколи, то й принесе,
700 І покропить в хаті,
І засвітить огонь чистий,
І сумно і тихо
Розказує про весілля,—
Звертає на лихо.
Тепер мені про сліпого
Сироту кінчає,
Але як довести краю,
І сама не знає.
Бо не було того дива,
710 Може, споконвіку,
Щоб щаслива була жінка
З сліпим чоловіком.
Отже сталось таке диво!
Год, другий минає,
Як побрались; а дивіться —

Вкупочці гуляють
По садочку. Старий батько
Сидить коло хати
Та вчить внука маленького
720 Чолом оддавати.

16 жовтня 1845
с. Мар'їнське

ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ

МІСТЕРІЯ

Положил еси нас [поношение] соседом нашим, подражнение и поругание сущим окрест нас. Положил еси нас в притчу во языцех, покиванию главы в людех.*

Псалом 43, ст. 14 и 15.

ТРИ ДУШІ

Як сніг, три пташечки летіли
Через Суботове і сіли
На похиле́нному хресті
На старій церкві.— Бог простить:
Ми пташки-душі, а не люди.
А відціля видніше буде,
Як той розкопуватимуть льох.
Коли б вже швидше розкопали,
Тоді б у рай нас повпускали;
Бо так сказав Петрові бог:
— Тоді у рай їх повпускаєш,
Як все москаль позабирає,
Як розкопа великий льох.

I

Як була я людиною,
То Прісею звалась;
Я отутечки родилась,
Тут і виростала.
Отут, було, на цвинтарі
Я з дітьми гуляю,
І з Юрусем гетьманенком

* В автографі Шевченка замість слова „подражнение“ стоїть „подражание“.

У піжмурки граєм.
А гетьманша, було, вийде
Та й кликне в будинок —
Он де клуня. А там мені
І фіг і родзинок —
Всього мені понадає
І на руках носить...
А з гетьманом як приїдуть
Із Чигрина гості,
30 То це й шлють, було, за мною.
Одягнуть, обують,
І гетьман бере на руки,
Носить і цілує.
Отак то я в Суботові
Росла, виростала!
Як квіточка; і всі мене
Любили й кохали.
І нікому я нічого,
Ніже злого слова,
40 Не сказала. Уродлива
Та ще й чорноброва.
Всі на мене залицялись
І сватати стали;
А у мене, як на теє,
Й рушники вже ткались.
От-от була б подавала,
Та лихо зустріло!
Вранці-рано, в пилипівку,
Якраз у неділю,
50 Побігла я за водою...
Вже й криниця тая
Замуліла і висохла!
А я все літаю!..
Дивлюсь — гетьман з старшиною...
Я води набрала
Та вповні шлях і перейшла;
А того й не знала,
Що він їхав в Переяслав
Москві присягати!..
60 І вже ледве я, наледве

Донесла до хати —
Оту воду... Чом я з нею
Відер не побила!
Батька, матір, себе, брата,
Собак отруїла
Тію клятою водою!
От за що караюсь,
От за що мене, сестрички,
І в рай не пускають.

II

70 А мене, мої сестрички,
За те не впустили,
Що цареві московському
Коня напоїла —
В Батурині; як він їхав
В Москву із Полтави.
Я була ще недолітком,
Як Батурин славний —
Москва вночі запалила,
Чечеля убила
80 І малого і старого
В Сейму́ потопила.
Я між трупами валялась
У самих палатах
Мазепиних... Коло мене
І сестра і мати
Зарізані, обнявшися,
Зо мною лежали;
І насилу то, насилу
Мене одірвали
90 Од матері неживої.
Що вже я просила
Московського копитана,
Щоб і мене вбили!
Ні, не вбили, а пустили
Москалям на грище!
Насилу я сховалася

На тім пожарищі.
Одна тільки й осталася
В Батурині хата!
100 І в тій хаті поставили
Царя ночувати,
Як вертавсь іспід Полтави.
А я йшла з водою
До хатини... А він мені
Махає рукою:
Каже коня напоїти.
А я й напоїла!..
Я не знала, що я тяжко,
Тяжко согрішила!
110 Ледве я дійшла до хати,
На порозі впала.
А назавтра, як цар вийшов,
Мене поховала
Та бабуся, що осталась
На тій пожарині
Та ще й мене привітала
В безверхій хатині.
А назавтра й вона вмерла
Й зотліла у хаті,
120 Бо нікому в Батурині
Було поховати.
Уже й хату розкидали
І сволок хрещатий
На угілля попалили!..
А я над ярами
І степами козацькими
І досі літаю!
І за що мене карають,
Я й сама не знаю!
130 Мабуть, за те, що всякому
Служила, годила...
Що цареві московському
Коня напоїла!..

III

А я в Каневі родилась;
Ще й не говорила,
Мене мати ще сповиту
На руках носила,
Як їхала Катерина
В Канів по Дніпрові.
140 А ми з матір'ю сиділи
На горі в діброві.
Я плакала; я не знаю,
Чи їсти хотілось,
Чи, може, що в маленької
На той час боліло?
Мене мати забавляла,
На Дніпр поглядала;
І галеру золотую
Мені показала,
150 Мов будинок. А в галері
Князі, і всі сіли
Воєводи... І між ними
Цариця сиділа.
Я глянула, усміхнулась —
Та й духу не стало!
Й мати вмерла! В одній ямі
Обох поховали!
От за що, мої сестриці,
Я тепер караюсь!
160 За що мене на митарство
Й досі не пускають.
Чи я знала ще сповита,
Що тая цариця —
Лютий ворог України,
Голодна вовчиця!..
Скажіте, сестриці?

Смеркається. Полетимо
Ночувати в Чуту.

Як що буде робитися,
170 Відтіль буде чути.—

Схопилися білесенькі,
І в ліс полетіли,
І вкупочці на дубочку
Ночувати сіли.

ТРИ ВОРО́НИ

1

Крав! Крав! Крав!
Крав Богдан крам,
Та повіз у Київ,
Та продав злодіям
Той крам, що накрав.

2

180 Я в Парижі була
Та три злота з Радзівілом
Та Потоцьким пропила.

3

Через мост идет чорт,
А коза по воде:
Быть беде! Быть беде!

Отак кричали і летіли
Воро́ни з трьох сторон, і сіли
На маяку́, що на горі
Посеред лісу — усі три.
190 Мов на мороз, понадувались,
Одна на другу позирали;
Неначе три сестри старі,
Що дівували, дівували,
Аж поки мохом поросли.

1

Оце тобі, а це тобі!
Я оце літала
Аж у Сибір та в одного
Декабриста вкрала
Трохи жовчі. От, бачите,
Й є чим розговіться!
Ну, а в твоїй Московщині
Є чим поживиться?
Чи чортма й тепер нічого?

3

Э... сестрица, много!
Три указа накаркала
На одну дорогу...

1

На яку це? На ковану?
Ну, вже наробила...

3

Да шесть тысяч в одной версте
Душ передушила...

1

Та не бреши, бо тільки п'ять.
Та й то з фоном Корфом!
Ще й чваниться, показує
На чужу роботу!
Капустниця закурена!..
А ви, мості-пані?
Бенкетуєте в Парижі,
Поганці погані!
Що розлили з річку крові
Та в Сибір загнали

Свою шляхту, то вже й годі,
Уже й запишались!
Ач, яка вельможна пава...

2 і 3

А ти що зробила?

1

А дзуськи вам питать мене!
Ви ще й не родились,
Як я отут шинкувала
Та кров розливала!
Дивись, які! Карамзіна,
230 Бачиш, прочитали!
Та й думають, що ось то ми!
А дзус, недоріки!
В колодочки ще не вбились,
Безпері каліки!..

2

Ото, яка недотика!
Не та рано встала,
Що до світа упилася...
А та, що й проспалась!

1

Упилася б ти без мене
240 З своїми ксьондзами?
Чортма хисту! Я спалила
Польщу з королями;
А про тебе, щебетухо,
І досі б стояла.
А з вольними козаками
Що я виробляла?
Кому я їх не наймала,
Не запродавала?

Та й живущі ж, проклятущі!
250 Думала, з Богданом
От-от уже поховала...
Ні! Встали, погані,
З Мазепою-приблудою...
Та й тоді ж творилось!
Аж злішаю, як згадаю...
Батурин спалила,
Сулу в Ромні загатила
Тільки старшинами
Козацькими... А такими,
260 Просто козаками,
Фінляндію засіяла;
Насипала бурта
На Орелі... На Ладогу
Так гурти за гуртом
Виганяла та цареві
Болота гатила.
І славного Полуботка
В тюрмі задушила.
Отоді то було свято!
270 Аж пекло злякалось.
Матер божа у Ржавиці
Вночі заридала.

3

И я таки пожила:
С татарами помутила,
С Мучителем покутила,
С Петрухою попила
Да немцáм запродалá.

1

Та ти добре натворила:
Так козаків закрепила
280 У німецькі кайдани —
Хоч лягай та й засни.
А в мене ще, враг їх знає,

Кого вони виглядають?
Вже ж і в крепость завдала,
І дворянства страшну силу
У мундирах розплодила,
Як тих вошей розвела;
Все вельможнії байстрята!
Вже ж і Січ їх біснувата
290 Німотою поросла.
Та й москаль незгірша штука:
Добре вміє гріти руки!
І я люта, а все таки
Того не зумію,
Що москалі в Україні
З козаками діють.
Ото указ надрукують:
„По милості божій
І ви — наші, і все — наше,
300 І гоже й негоже!“
Тепер уже заходились
Древности шукати
У могилах... бо нічого
Уже в хаті взяти —
Все забрали любісінько;
Та лихий їх знає,
Чого вони з тим поганим
Льохом поспішають?
Трошки, трошки б підождали,
310 І церква б упала...
Тоді б разом дві руїни
В Пчеле описали...

2 і 3

Чого ж ти нас закликала?
Щоб на льох дивиться?

1

Таки й на льох. Та ще буде
Два дива твориться.

Сю ніч будуть в Україні
Родиться близнята.
Один буде, як той Гонта,
320 Катів катувати!
Другий буде... оце вже наш!
Катам помагати.
Наш вже в череві щипає...
А я начитала,
Що, як виросте той Гонта,
Все наше пропало!
Усе добре поплюндрує
Й брата не покине!
І розпустить правду й волю
330 По всій Україні!
Так от бачите, сестриці,
Що тут компонують!
На катів та на все добре
Кайдани готують!

3

Я золотом розтопленим
Заллю йому очі!..

1

А він, клятий недолюдок,
Золота не схоче.

3

Я царевыми чинами
340 Скручу ему руки!..

2

А я зберу з всього світа
Всі зла і всі муки!..

1

Ні, сестриці! Не так треба.
Поки сліпі люди,
Треба його поховати,
А то лихо буде!
Он бачите: над Києвом
Мітла простяглася,
І над Дніпром і Тясмином
350 Земля затряслася.
Чи чуєте? Застогнала
Гора над Чигрином.
О!.. Сміється і ридає
Уся Україна!
То близнята народились,
А навісна мати
Регочеться, що Йванами
Обох буде звати!
Полетімо!..—
360 Полетіли
Й летячи співали.

1

Попливе наш Іван
По Дніпру у Лиман
З кумою.

2

Побіжить наш ярчук
В ірій їсти гадюк
Зо мною.

3

Как хвачу, да помчу,
В самый ад полечу
370 Стрелою.

Один сліпий, другий кривий,
А третій горбатий.
Йшли в Суботів про Богдана
Мирянам співати.

1

Що то, сказано, ворони.
Уже й помостили,
Мов би для їх те сідало
Москалі зробили.

2

А для кого ж? Чоловіка,
380 Певне, не посадять
Лічить зорі...

1

Ти то кажеш!
А може й посадять
Москалика або німця;
А москаль та німець
І там знайдуть хлібець.

3

Що це таке верзете ви?
Які там ворони?
Та москалі, та сідала?
390 Нехай бог боронить!
Може, ще нестись заставлять,
Москаля плодити.
Бо чутка є, що цар хоче
Весь світ полонити.

2

А може й так! Так на чорта ж
Їх на горах ставить?
Та ще такі височенні,
Що й хмари достанеш,
Як вилізти...

3

400 Так от же що!
Ото потоп буде.
Пани туда повилазять
Та дивиться будуть,
Як мужики тонутимуть.

1

Розумні ви люди,
А нічого не знаєте!
То понаставляли
Ті фігури он для чого:
Щоб люди не крали
410 Води з річки та щоб нишком
Піску не орали,
Що скрізь отам за Тясмою.

2

Чорт-зна що провадить!
Нема хисту, то й не бреши.
А що, як присядем
Отутечки під берестом
Та трохи спочинем!
Та в мене ще шматків зо два
Є хліба в торбині,
420 То поснідаєм в пригоді,
Поки сонце встане...—
Посідали.— А хто, братця,
Співа про Богдана?

3

Я співаю. І про Ясси,
І про Жовті Води,
І містечко Берестечко...

2

В великій пригоді
Нам сьогодні вони стануть!
Бо там, коло льоху,
430 Базар люду насходилось,
Та й панства не трохи.
От де нам пожива буде!
Ану, заспіваєм!
Проби ради...

1

Та цур йому!
Лучче полягаєм
Та виспимось. День великий:
Ще будем співати.

3

І я кажу. Помолимось
440 Та будемо спати.

Старці під берестом заснули;
Ще сонце спить, пташки мовчать,
А коло льоху вже проснулись
І заходилися копать.

Копають день, копають два,
На третій насилу
Докопалися до муру
Та трохи спочили.
Поставили караули.

450 Ісправник аж просить,
Щоб нікого не пускали,
І в Чигрин доносить
По начальству. Приїхало
Начальство мордате,
Подивилось:—Треба, каже,
Своди розламати,
Вернеї дело...—Розламали,
Та й перелякались!
Костяки в льоху лежали
460 І мов усміхались,
Що сонечко побачили.
От добро Богдана!
Черепок, гниле корито
Й костяки в кайданах!
Якби в форменних, то добре:
Вони б ще здалися...
Засміялись... А ісправник
Трохи не сказився!—
Що нічого, бачиш, взяти,
470 А він же трудився!
І день і ніч побивався,
Та в дурні й убрався.
Якби йому Богдан оце
У руки попався,—
У москалі заголив би,
Щоб знав, як дурити
Правительство!! Кричить, біга,
Мов несамовитий.
Яременка* в пику пише,
480 По-московській лає
Увесь народ. І на старців
Моїх налітає.
—Вы што делаете, плуты?!
—Та ми, бачте, пане,
Співаємо про Богдана...
—Я вам дам Богдана!..

* Козака Яременка клуня на тім місці, де стояли Богданові палати. (Прим. Шевченка).

Мошенники, дармоеды!
И песню сложили
Про такого ж мошенника...
490 — Нас, пане, навчили...
— Я вас навчу! Завалить им! —
Взяли й завалили —
Випарили у московській
Бані - прохолоді.
Отак пісні Богданові
Стали їм в пригоді!!
Так малий льох в Суботові
Москва розкопала!
Великого ж того льоху
500 Ще й не дошукалась.

[Миргород 1845]

* * *

Стоїть в селі Суботові
На горі високій
Домовина України —
Широка, глибока.
Ото церков Богданова.
Там то він молився,
Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився.
Мир душі твоїй, Богдане!
Не так воно стало:
Москалики, що заздріли,
То все очухрали.
Могили вже розривають
Та грошей шукають,
Льохи твої розкопують
Та тебе ж і лають,
Що й за труди не находять!
Отак то, Богдане!
Занапастив єси вбогу
Сироту Украйну!
За те ж тобі така й дяка.
Церков-домовину
Нема кому полагодить!
На тій Україні,
На тій самій, що з тобою
Ляха задавила,
Байстрюки Єкатерини
Сараною сіли.

Отаке то, Зиновію,
Олексіїв друже!

Ти все оддав приятелям,
А їм і байдуже.
Кажуть, бачиш, що все то те
Таки й було наше,
Що вони тільки наймали
Татарам на пашу
Та полякам... Може й справді!
Нехай і так буде!
Так сміються ж з України
40 Сторонніі люди!
Не смійтеся, чужі люди!
Церков-домовина
Розвалиться... і спід неї
Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..

21 жовтня 1845
Мар'їнське

НАЙМИЧКА

ПРОЛОГ

У неділю вранці-рано
Поле крилося туманом.
У тумані на могилі,
Як тополя, похилилась
Молодиця молодая.
Щось до лона пригортає
Та з туманом розмовляє:

— Ой тумане, тумане,
Мій латаний талане!
Чому мене не сховаєш
Отут серед лану?
Чому мене не задавиш,
У землю не вдавиш?
Чому мені злої долі,
Чом віку не збавиш?
Ні, не дави, туманочку!
Сховай тільки в полі,
Щоб ніхто не знав, не бачив
Моєї недолі!..
Я не одна: єсть у мене
І батько і мати...
Єсть у мене... туманочку,
Туманочку, брате!!..
Дитя моє, мій синочку,
Нехрещений сину!
Не я тебе хреститиму
На лиху годину.
Чужі люди хреститимуть,
Я не буду й знати,

30 Як і зовуть... Дитя моє!
Я була багата...
Не лай мене! Молитимусь,
Із самого неба
Долю виплачу сльозами
І пошлю до тебе!—

Пішла полем, ридаючи,
В тумані ховалась
Та крізь сльози тихесенько
Про вдову співала,
40 Як удова в Дунаєві
Синів поховала:

„Ой у полі могила;
Там удова ходила,—
Там ходила, гуляла,
Трути-зілля шукала.
Трути-зілля не найшла,
Та синів двох привела,
В китаєчку повила
І на Дунай однесла:
50 —Тихий, тихий Дунай!
Моїх діток забавляй.
Ти, жовтесенький пісок,
Нагодуй моїх діток!
Нагодуй, і сповий,
І собою укрий!“

I

Був собі дід та баба.
З давнього давна, у гаї над ставом,
Удвох собі на хуторі жили,
Як діточок двоє,
60 Усюди обоє.
Ще змалечку удвох ягнята пасли,
А потім побралися,
Худоби діждалися,—

Придбали хутір, став і млин,
Садок у гаї розвели
І пасіку чималу —
Всього надбали.
Та діточок бігма,
А смерть з косою за плечима.

Хто ж їх старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає,
Хто душу спом'яне?
Хто поживе добро чесно
В добрую годину,
І згадає дякуючи,
Як своя дитина?..
Тяжко дітей годувати
У безверхій хаті.
А ще гірше старітися
У білих палатах,
Старітися, умирати,
Добро покидати
Чужим людям, чужим дітям
На сміх, на розтрату.

II

І дід і баба у неділю
На призьбі вдвох собі сиділи
Гарненько, в білих сорочках.
Сіяло сонце; в небесах
Ані хмариночки; та тихо,
Та любо, як у раї.
Сховалося у серці лихо,
Як звір у темнім гаї.

В такім раї чого б, бачся,
Старим сумувати?
Чи то давнє яке лихо
Прокинулось в хаті?

Чи вчорашнє, задавлене
Знов поворушилось?
100 Чи ще тільки заклюнулось
І рай запалило?

Не знаю, що і після чого
Старі сумують. Може, вже
Оце збираються до бога,
Та хто в далекую дорогу
Їм добре коней запряже?
— А хто нас, Насте, поховає,
Як помремо́?
— Сама не знаю!
110 Я все оце міркувала,
Та аж сумно стало:
Одинокі зостарілись...
Кому понадбали
Добра сього?..
— Стривай лишень!
Чи чуєш? Щось плаче
За ворітьми, мов дитина!
Побіжім лиш... Бачиш —
Я вгадував, що щось буде! —

120 І разом схопились,
Та до воріт... Прибігають —
Мовчки зупинились.
Перед са́мим перелазом
Дитина сповита —
Та не туго; й новенькою
Свитиною вкрита.
Бо то мати сповивала —
І літом укрила
Останньою свитиною!..
130 Дивились, молились
Старі мої. А сердешне
Неначе благає:
Випручало рученята
Й до їх простягає
Манюсінькі... і замовкло,

Неначе не плаче,
Тільки пхика.
— А що, Насте?
Я й казав! От бачиш!
140 От і талан, от і доля,
І не одинокі!
Бери ж лишень та сповивай!..
Ач яке, нівроку!
Неси ж в хату, а я верхи
Кинусь за кумами
В Городище...—

Чудно якось
Діється між нами!
Один сина проклинає,
150 З хати виганяє.
Другий свічечку, сердешний,
Потом заробляє
Та, ридаючи, становить
Перед образами —
Нема дітей!.. Чудно якось
Діється між нами!!

III

Аж три пари на радощах
Кумів назбирали,
Та ввечері й охрестили,
160 І Марком назвали.
Росте Марко; старі мої
Не знають, де діти,
Де посадить, де положить
І що з ним робити.
Минає рік. Росте Марко —
І дійна корова
У розкоші купається.
Аж ось чорноброва
Та молода, білолиця
170 Прийшла молодиця

На той хутір благодатний
У найми проситься.

— А що ж? каже, возьмем, Насте!
— Возьмімо, Трохиме,
Бо ми старі, нездужаєм,
Та таки й дитина.
Хоча воно вже й підросло,
Та все ж таки треба
Коло його піклуватись.
— Та воно то треба,
Бо й я свою вже часточку
Прожив, слава богу,—
Підтоптався. Так що ж тепер,
Що візьмеш, небого?
За рік, чи як?
— А що дасте...
— Е, ні! Треба знати,
Треба, дочко, лічить плату,
Зароблену плату.
Бо сказано: хто не лічить,
То той і не має.
Так отак хіба, небого:
І ти нас не знаєш,
Ні ми тебе; а поживеш,
Роздивишся в хаті,
Та й ми тебе побачимо —
Отоді й за плату.
Чи так, дочко?
— Добре, дядьку!
— Просимо ж у хату.—

Поєднались. Молодиця
Рада та весела;
Ніби з паном повінчалась,
Закупила се́ла!
І у хаті, і надворі,
І коло скотини —
Увечері і вдосвіта;
А коло дитини —

Так і пада; ніби мати,
210 В будень і в неділю
Й головоньку йому змиє,
Й сорочечку білу
Що день божий надіває;
Грається, співає,
Робить возики; а в свято —
То й з рук не спускає.
Дивуються старі мої
Та моляться богу...
А наймичка невсипуща
220 Щовечір, небога,
Свою долю проклинає,
Тяжко, важко плаче;
І ніхто того не чує,
Не знає й не бачить,
Опріч Марка маленького.
Так воно не знає,
Чого наймичка сльозами
Його умиває.
Не зна Марко, чого вона
230 Так його цілує,
Сама не з'їсть і не доп'є —
Його нагодує.
Не зна Марко. Як в колисці
Часом серед ночі
Прокинеться, ворухнеться —
То вона вже скочить,
І укриє, й перехрестить,
Тихо заколише —
Вона чує з тії хати,
240 Як дитина дише.
Вранці Марко до наймички
Ручки простягає
І мамою невсипущу
Ганну величає...
Не зна Марко. Росте собі,
Росте, виростає.

IV

Чимало літ перевернулось,
Води чимало утекло.
І в хутір лихо завернуло,
І сльоз чимало принесло.
Бабусю Настю поховали
І ледве, ледве одволали
Трохима діда. Прогуло
Прокляте лихо та й заснуло —
На хутір знову благодать
Зза гаю темного вернулась
До діда в хату спочивать.

Уже Марко чумакує
І восени не ночує
Ні під хатою, ні в хаті,—
Когонебудь треба сватать!
—Кого ж би тут?—старий ду́ма
І просить поради
У наймички. А наймичка
До царівни б рада
Слать старости:—Треба Марка
Самого спитати.
—Добре, дочко, спитаємо,
Та й будемо сватать.—

Розпитали, порадились,
Та й за старостами
Пішов Марко. Вернулися
Люди з рушниками,
З святим хлібом обміненим.
Панну у жупані,
Таку кралю висватали,
Що хоч за гетьмана,
То не сором. Отаке то
Диво запопали.

—Спасибі вам!—старий каже.—
Тепер, щоб ви знали,

Треба краю доводити,
Коли й де вінчати,
Та й весілля. Та ще ось що:
Хто в нас буде мати?
Не дожила моя Настя!..—
Та й заливсь сльозами.
А наймичка у порогу
Вхопилась руками
290 За одвірок — та й зомліла.
Тихо стало в хаті;
Тільки наймичка шептала:
— Мати... мати... мати...

V

Через тиждень молодиці
Коровай місили
На хуторі. Старий батько
З усієї сили
З молодицями танцює,
Та двір вимітає,
300 Та прохожих, проїжджачих
На двір закликає,
Та вареною частує,
На весілля просить.
Знай, бігає — а самого
Ледве ноги носять.
Скрізь гармидер та реготня —
В хаті і надворі.
І жолоби викотили
З нової комори.
310 Скрізь порання: печуть, варять,
Вимітають, миють...
Та все чужі. Де ж наймичка?
На прощу у Київ
Пішла Ганна. Благав старий,
А Марко аж плакав,
Щоб була вона за матір.
— Ні, Марку! Ніяко

Мені матір'ю сидіти:
То багаті люди,
А я наймичка... Ще й з тебе
Сміятися будуть.
Нехай бог вам помагає!
Піду помолюся
Усім святим у Києві
Та й знову вернуся
В вашу хату, як приймете.
Поки маю сили,
Трудитимусь...—
Чистим серцем
Поблагословила
Свого Марка... Заплакала
Й пішла за ворота.

Розвернулося весілля,
Музикам робота —
І підковам. Вареною
Столи й лави миють.
А наймичка шкандибає,
Поспішає в Київ.
Прийшла в Київ — не спочила,
У міщанки стала,
Найнялася носить воду,
Бо грошей нестало
На молебствіє Варварі.
Носила, носила,
Кіп із вісім заробила
Й Маркові купила
Святу шапочку в пещерах
У Йвана святого,
Щоб голова не боліла
В Марка молодого.
І перстеник у Варвари
Невістці достала
І, всім святим поклонившись,
Додому верталась.

Вернулася. Катерина
І Марко зустріли

За ворітьми, ввели в хату
Й за стіл посадили;
Напували й годували,
360 Про Київ питали,
І в кімнаті Катерина
Одпочить послала.
— За що вони мене люблять?
За що поважають?
О боже мій милосердний,
Може, вони знають...
Може, вони догадались...
Ні, не догадались —
Вони добрі...—
370 І наймичка
Тяжко заридала.

VI

Тричі крига замерзала,
Тричі розтавала;
Тричі наймичку у Київ
Катря провожала,
Так, як матір. І в четвертий
Провела небогу
Аж у поле, до могили,
І молила бога,
380 Щоб швидшенько верталася,
Бо без неї в хаті
Якось сумно — ніби мати
Покинула хату.

Після пречистої в неділю,
Та після першої, Трохим
Старий сидів в сорочці білій,
В брилі, на призьбі. Перед ним
З собакою онучок грався,
А внучка в юпку одяглась
390 У Катрину і ніби йшла
До діда в гості. Засміявсь

Старий і внучку привітав,
Неначе справді молодицю:
— А де ж ти діла паляницю?
Чи, може, в лісі хто одняв?
Чи попросту — забула взяти?
Чи, може, ще й не напекла?
Е, сором, сором! Лепська мати! —
Аж зирк! — і наймичка ввійшла
На двір. Старий побіг стрічати
З онуками свою Ганну...
— А Марко в дорозі? —
Ганна діда питалася.
— В дорозі ще й досі.
— А я ледве додибала
До вашої хати.
Не хотілось на чужині
Одній умирати.
Коли б Марка діждатися...
Так щось тяжко стало...—
І внучатам із клуночка
Гостинці виймала —
І хрестики, й дукачики,
Й намиста разочок
Яриночці, і червоний
З фольги образочок;
А Карпові соловейка
Та коників пару,
І четвертий уже перстень
Святої Варвари
Катерині. А дідові
Із воску святого
Три свічечки; а Маркові
І собі нічого
Не принесла: не купила,
Бо грошей нестало,
А заробить нездужала.
— А ось ще осталось
Півбубличка! — й по шматочку
Дітям розділила.

VII

Ввійшли в хату. Катерина
Їй ноги умила
Й полуднувать посадила.
Не пила й не їла
Стара Ганна.
— Катерино!
Коли в нас неділя?
— Післязавтра.— Треба буде
Акафіст найняти
Миколаєві святому
Й на часточку дати,—
Бо щось Марко забарився...
Може, де в дорозі
Занедужав, сохрань боже! —
Й покапали сльози
З старих очей замучених.
Ледве, ледве встала
Ізза стола.
— Катерино!
Не та вже я стала:
Зледащіла, нездужаю
І на ноги встати.
Тяжко, Катре, умирати
В чужій теплій хаті.

Занедужала небога.
Уже й причащали,
Й маслосвятіє служили,—
Ні, не помагало!
Старий Трохим по надвір'ю,
Мов убитий, ходить.
Катерина ж з болящої
І очей не зводить.
Катерина коло неї
І днює й ночує.
А тим чисом сичі вночі
Недобре віщують —

На коморі. Болящая
Щодень, щогодина
Ледве чути питається:
470 — Доню, Катерино!
Чи ще Марко не приїхав?
Ох, якби я знала,
Що діждуся, що побачу,
То ще б підождала.

VIII

Іде Марко з чумаками;
Ідучи співає,
Не поспіша до господи —
Воли попасає.
Везе Марко Катерині
480 Сукна дорогого.
А батькові шитий пояс
Шовку червоного.
А наймичці на очіпок
Парчі золотої
І червону добру хустку
З білою габою.
А діточкам черевички,
Фіг та винограду.
А всім вкупі — червоного
490 Вина з Цареграду,
Відер з троє у барилі,
І кав'яру з Дону, —
Всього везе, та не знає,
Що діється дома.

Іде Марко, не журиться.
Прийшов — слава богу!
І ворота одчиняє,
І молиться богу.
— Чи чуєш ти, Катерино?
500 Біжи зустрічати!
Уже прийшов! Біжи швидше,

Швидше веди в хату!..
Слава тобі, Христе боже!
Насилу діждала!—
І „отче наш“ тихо... тихо,
Мов крізь сон, читала.

Старий воли випрягає,
Занози ховає
Мережані. А Катруся
Марка оглядає.
— А де ж Ганна, Катерино?
Я пак і байдуже.
Чи не вмерла?
— Ні, не вмерла,
А дуже нездужа.
Ходім лишень в малу хату,
Поки випрягає
Воли батько; вона тебе,
Марку, дожидає.—

Ввійшов Марко в малу хату
І став у порогу...
Аж злякався. Ганна шепче:
— Слава... слава богу!
Ходи сюди, не лякайся...
Вийди, Катре, з хати:
Я щось маю розпитати,
Дещо розказати.—

Вийшла з хати Катерина,
А Марко схилився
До наймички у голови.
— Марку! Подивися,
Подивися ти на мене!
Бач, як я змарніла.
Я не Ганна, не наймичка,
Я...— та й оніміла.
Марко плакав, дивувався.
Знов очі одкрила,
Пильно, пильно подивилась —

Сльози покотились.
540 —Прости мене. Я каралась
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати.—
Та й замовкла...
Зомлів Марко,
Й земля задрижала.
Прокинувся... до матері —
А мати вже спала.

[13 листопада 1845
в Переяславі]

КАВКАЗ

Искреннему моему Якову де Бальмену

Кто даст главе моей воду,
И очесем моим источник слез,
И плачуся и день и нощь о побиенных...

Иеремии. Глава 9, стих 1.

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію политі.
Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Що день божий довбе ребра
Й серце розбиває.
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові,—
Воно знову оживає
І сміється знову.
Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.
І неситий не виоре
На дні моря поле.
Не скує душі живої
І слова живого.
Не понесе слави бога,
Великого бога.

Не нам на прю з тобою стати!.
Не нам діла твої судить!
Нам тільки плакать, плакать, плакать
І хліб насушний замісить
Кривавим потом і сльозами.
Кати знущаються над нами,
А правда наша п'яна спить.
Коли вона прокинеться?
Коли одпочити

Ляжеш, боже, утомлений?
І нам даси жити!
Ми віруєм твоїй силі
І духу живому.
Встане правда! Встане воля!
І тобі одно́му
Помоляться всі язики
Вовіки і віки.
А покищо течуть ріки,
Кривавії ріки!..

За го́рами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію политі.
Отам то милостивії ми
Ненагодовану і голу
Застукали сердешну волю
Та й цькуємо. Лягло костьми
Людей муштрованих чимало.
А сльоз, а крові! напоїть
Всіх імператорів би стало
З дітьми і внуками, втопить
В сльозах удов'їх. А дівочих,
Пролитих тайно серед ночі!
А матерніх гарячих сльоз!
А батькових старих, кривавих!
Не ріки — море розлилось,
Огне́нне море! Слава! Слава!
Хо́ртам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам-царям
Слава!
І вам слава, сині гори,
Кригою окуті!
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті.
Борітеся — поборете!
Вам бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

Чурек і сакля — все твоє,
Воно не прошене, не дане,
Ніхто й не возьме за своє,
Не поведе тебе в кайданах.
А в нас!.. На те письменні ми,
70 Читаєм божії глаголи!..
І од глибокої тюрми
Та до високого престола —
Усі ми в золоті і голі.
До нас в науку! Ми навчим,
По чому хліб і сіль по чім!
Ми християни: храми, школи,
Усе добро, сам бог у нас!
Нам тільки сакля очі коле:
Чого вона стоїть у вас,
80 Не нами дана; чом ми вам
Чурек же ваш та вам не кинем,
Як тій собаці! Чом ви нам
Платить за сонце не повинні! —
Та й тільки ж то! Ми не погани,
Ми настоящі християни —
Ми малим ситі!.. А зате!
Якби ви з нами подружили,
Багато б дечому навчились!
У нас же й світа, як на те —
90 Одна Сибір неісходима!
А тюрм! а люду!.. Що й лічить!
Од молдаванина до фіна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує! У нас
Святую біблію читає
Святий чернець і научає,
Що цар якийсь то свині пас
Та дружню жінку взяв до себе,
А друга вбив. Тепер на небі!
100 От бачите, які у нас
Сидять на небі! Ви ще темні,
Святим хрестом не просвіщенні!
У нас навчіться!.. В нас дери,
Дери та дай,

І просто в рай,
Хоч і рідню всю забери!
У нас! Чого то ми не вміем?
І зорі лічим, гречку сієм,
Французів лаєм. Продаєм
Або у карти програєм
Людей... не негрів... а таких,
Таки хрещених... но простих.
Ми не гішпани! Крий нас, боже,
Щоб крадене перекупать,
Як ті жиди. Ми по закону!..

По закону апостола
Ви любите брата!
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу!
Та й лупите по закону:
Дочці на кожушок,
Байстрюкові на придане,
Жінці на патинки.
Собі ж на те, що не знають
Ні діти, ні жінка!

За кого ж ти розіп'явся,
Христе, сине божий?
За нас добрих, чи за слово
Істини... Чи, може,
Щоб ми з тебе насміялись?
Воно ж так і сталось!

Храми, каплиці, і ікони,
І ставники, і мірри дим,
І перед образом твоїм
Неутомленнії поклони
За кражу, за войну, за кров,—
Щоб братню кров пролити просять,
І потім в дар тобі приносять
З пожару вкрадений покров!!..

Просвітились! Та ще й хочем
Других просвітити,
Сонце правди показати...
Сліпим, бачиш, дітям!!
Все покажем! Тільки дайте
Себе в руки взяти.
Як і тюрми мурувати,
Кайдани кувати —
Як і носить!.. І як плести
Кнути узлуваті,—
Всьому навчим! Тільки дайте
Свої сині гори
Остатнії... бо вже взяли
І поле і море!

І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове добрий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролить
Кров добру, не чорну. Довелось запить
З московської чаші московську отруту!
О друже мій добрий! друже незабутий!
Живою душею в Украйні витай;
Літай з козаками понад берегами
Розриті могили в степу назирай.
Заплач з козаками дрібними сльозами
І мене з неволі в степу виглядай.

А поки що — мої думи,
Моє люте горе
Сіятиму. Нехай ростуть
Та з вітром говорять.
Вітер тихий з України
Понесе з росою
Мої думи аж до тебе!..
Братньою сльозою
Ти їх, друже, привітаєш,
Тихо прочитаєш...
І могили, степи, море
І мене згадаєш.

18 листопада 1845
в Переяславі

І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ, І НЕНАРОЖДЕНИМ

ЗЕМЛЯКАМ МОЇМ В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ МОЄ ДРУЖНЄЄ ПОСЛАНІЄ

Аще кто речет, яко люблю бога, а брата своего ненавидит, ложь есть.

Соборн. послание Иоанна
Глава 4, с. 20.

І смеркає, і світає,
День божий минає,
І знову люд потомлений
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпуттях велелюдних.
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає —
Оглухли, не чують;
Кайданами міняються,
Правдою торгують.
І гóспода зневажають,—
Людей запрягають
В тяжкі ярма. Орють лихо,
Лихом засівають...
А що вродить? Побачите,
Які будуть жнива!
Схаменіться, недолюди,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою країну!
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну!

Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті — своя й правда,
І сила і воля.

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра;
А ви претеся на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого. Волі! волі!
Братерства братнього! Найшли,
Несли... несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слов велику силу,
Та й більш нічого. Кричите,
Що бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонились!..
І хилитесь, як і хилились!
І знову шкуру дерете
З братів незрящих, гречкосіїв;
І сонця правди дозрівать
В німецькі землі, не чужії,
Претеся знову!.. Якби взять
І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тоді остався би сиротою
З святими горами Дніпро!

Ох, якби те сталось щоб ви не вертались!
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не чули б у бога вашої хули.
І сонце не гріло б смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі.
І люди б не знали, що ви за орли,
І не покивали б на вас головою.

Схаменіться! Будьте люди,
Бо лихо вам буде!
Розкуються незабаром
Заковані люди.
Настане суд, заговорять
І Дніпро і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших... І не буде
Кому помагати:
Одцурається брат брата
І дитини мати.
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І навіки прокленетесь
Своїми синами!
Умийтеся! Образ божий
Багном не скверніте.
Не дуріте дітей ваших,
Що вони на світі
На те тільки, щоб панувать...
Бо невчене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко! глибоко!
Дознаються небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засудять,— і премудрих
Немудрі одурять!

Якби ви вчились так, як треба,
То й мудрість би була своя.
А то залізете на небо:
— І ми — не ми, і я — не я!
І все те бачив, і все знаю:
Нема ні пекла, ані раю,
Немає й бога, тільки я!
Та куций німець узлуватий,
А більш нікого!..— Добре, брате!
Що ж ти такеє?

—Нехай скаже
Німець. Ми не знаєм.—

Отак то ви навчаєтесь
У чужому краю!
Німець скаже:—Ви моголи.
—Моголи! моголи!—
Золотого Тамерлана
Онучата голі.
Німець скаже:—Ви слав'яни.
—Слав'яни! слав'яни!—
Славних прадідів великих
Правнуки погані!
І Коллара читаєте
З усієї сили,
І Шафарика, і Ганка,
І в слав'янофіли
Так і претесь... І всі мови
Слав'янського люду—
Всі знаєте. А своєї
Дастьбі... Колись будем
І по-своєму глаголать,
Як німець покаже
Та до того й історію
Нашу нам розкаже.
Отоді ми заходимось!
Добре заходились
По німецькому показу
І заговорили
Так, що й німець не второпа,
Учитель великий,
А не те, щоб прості люди.
А гвалту! а крику!
—І гармонія, і сила:
Мýзика та й годі!
А історія! Поема
Вольного народа!
Що ті римляни убогі!
Чорт-зна що—не Брути!
У нас Брути! і Коклеси!

Славні, незабуті!
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори слала,
Степом укривалась!—
Кров'ю вона умивалась,
А спала на купах,
На козацьких вольних трупах,
Окрадених трупах!
Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу. Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми—
Все розберіть... Та й спитайте
Тоді себе: що ми?..
Чиї сини? Яких батьків?
Ким? За що закуті?..
То й побачите, що ось що
Ваші славні Брути:

Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття—ваші пáни,
Ясновельможнії гетьмани.
Чого ж ви чванитеся,—ви!
Сини сердешної Украйни!
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучче, як батьки ходили?!
Не чваньтесь, з вас деруть ремінь,
А з їх, бувало, й лій топили.

Може, чванитесь, що братство
Віру заступило?
Що Синопом, Трапезонтом
Галушки варило?
Правда!.. Правда, наїдались,
А вам тепер вадить.
І на Січі мудрий німець
Картопельку садить.

А ви її купуєте,
Їсте на здоров'я
Та славите Запорожжя.
А чиєю кров'ю
Ота земля напоєна,
Що картопля родить?
Вам байдуже. Аби добра
Була для горо́ду!
А чванитесь, що ми Польщу
Колись завалили!..
Правда ваша: Польща впала,
Та й вас роздавила!

Так от як кров свою лили
Батьки за Мо́скву і Варшаву!
І вам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!

Доборолась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають.
Замість пива праведную
Кров із ребер точать.
Просвітити, кажуть, хочуть
Материні очі
Современними огнями.
Повести за віком,
За німцями, недоріку,
Сліпую каліку.
Добре! Ведіть, показуйте!
Нехай стара мати
Навчається, як дітей тих
Нових доглядати.
Показуйте!.. За науку
Не турбуйтесь! Буде
Материна добра плата:
Розпадеться лу́да
На очах ваших неситих;
Побачите славу,

Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих.
Не дуріте самі себе!
Учітесь, читайте,
220 І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють,
І немає злому
На всій землі безконечній
Веселого дому.
230 Я ридаю, як згадаю
Діла́ незабуті
Дідів наших. Тяжкі діла!
Якби їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину.
Отака то наша слава,
Слава України.
Отак і ви прочитайте,
Щоб не сонним снились
240 Всі неправди, щоб розкрились
Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли,
За що розпинали?
Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата,—
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати.
250 Благословить дітей своїх
Твердими руками
І діточок поцілує
Вольними устами.
І забудеться срамотна
Давняя година,

І оживе добра слава,
Слава України.
І світ ясний, невечерній
Тихо засіяє . . . . .
260 Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

14 грудня 1845
В'юнища

ХОЛОДНИЙ ЯР

У всякого своє лихо,
І в мене не тихо;
Хоч не своє — позичене,
А все таки лихо.
Нащо б, бачся, те згадувать,
Що давно минуло,
Будить бознає колишнє?
Добре, що заснуло!..
Хоч і Яр той! Вже до його
І стежки малої
Не осталось, і здається,
Що ніхто й ногою
Не ступив там. А згадаєш —
То була й дорога
З монастиря Мотриного
До Яру страшного.
В Яру колись гайдамаки
Табором стояли,
Лагодили самопали,
Ратища́ стругали.
У Яр тоді сходилися,
Мов із хреста зняті,
Батько з сином і брат з братом
Одностайне стати
На ворога лукавого,
На лютого ляха.

Де ж ти дівся, в Яр глибокий
Протоптаний шляху?
Чи сам заріс темним лісом,

30 Чи то засадили
Нові кати? Щоб до тебе
Люди не ходили
На пораду: що їм діять
З добрими панами,
Людоїдами лихими,
З новими ляхами?
Не сховаєте! Над Яром
Залізняк витає
І на Умань позирає,
40 Гонту виглядає.
Не ховайте, не топчіте
Святого закона,
Не зовіте преподобним
Лютого Нерона!*
Не славтеся царевою
Святою войною,
Бо ви й самі не знаєте,
Що царики коять,
А кричите, що несете
50 І душу і шкуру
За отечество!.. Їйбогу,
Овеча натура;
Дурний шию підставляє
І не знає за що!
Та ще й Гонту зневажає,
Ледаче ледащо!
„Гайдамаки не воїни,—
Розбойники, вори.
П'ятно в нашій історії...“
60 Брешеш, людоморе!
За святую правду-волю
Розбойник не стане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний. Не заріже
Лукавого сина,

* В рукописній копії з поправками Шевченка тут написано: Миколу-Нерона.

Не розіб'є живе серце
За свою країну.
Ви — розбойники неситі,
70 Голодні ворони!
По якому правдивому,
Святому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуєте? Стережіться ж,
Бо лихо вам буде,
Тяжке лихо!.. Дуріть дітей
І брата сліпого,
Дуріть себе, чужих людей,
80 Та не дуріть бога.
Бо в день радості над вами
Розпадеться кара,
І повіє огонь новий
З Холодного Яру.

В'юнища
17 грудня 1845

ДАВИДОВІ ПСАЛМИ

1

Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде.
А в законі господньому
Серце його й воля
Навчається. І стане він —
Як на добрім полі,
Над водою посажене,
10 Древо зеленіє,
Плодом вкрите. Так і муж той
В добрі своїм спіє.
А лукавих, нечестивих
І слід пропадає,—
Як той попіл, над землею
Вітер розмахає.
І не встануть з праведними
Злії з домовини;
Діла́ добрих оновляться,
20 Діла́ злих загинуть.

12

Чи ти мене, боже милий,
Навік забуваєш?
Одвертаєш лице своє,
Мене покидаєш?
Доки буду мучить душу

І серцем боліти?
Доки буде ворог лютий
На мене дивитись
І сміятись?.. Спаси мене,
30 Спаси мою душу,
Да не скаже хитрий ворог:
— Я його подужав.—
І всі злії посміються,
Як упаду в руки,
В руки вражі. Спаси мене
Од лютої муки!
Спаси мене! Помолюся
І воспою знову
Твої блага чистим серцем,
40 Псалмом тихим, новим.

43

Боже, нашими ушима
Чули твою славу,
І діди нам розказують
Про давні криваві
Тії літа, як рукою
Твердою своєю
Розв'язав ти наші руки
І покрив землею
Трупи ворожі. І силу
50 Твою восхвалили
Твої люди і в покої,
В добрі одпочили,
Славя господа... А нині!..
Покрив єси знову
Срамотою свої люди,—
І вороги нові
Розкрадають, як овець, нас
І жеруть!.. Без плати
І без ціни оддав єси
60 Ворогам проклятим.

Покинув нас на сміх людям,
В наругу сусідям,—
Покинув нас, яко в притчу
Нерозумним людям.
І кивають, сміючися,
На нас головами:
І всякий день перед нами—
Стид наш перед нами.
Окрадені, замучені,
70 В путах умираєм.
Не молимось чужим богам,
А тебе благаєм:
Поможи нам, ізбави нас
Вражої наруги!
Поборов ти першу силу,
Побори ж і другу,
Ще лютішу!.. Встань же, боже,
Вскую будеш спати,
Од сльоз наших одвертатись,
80 Скорбі забувати?
Смирилася душа наша,
Жить тяжко в оковах!
Встань же, боже, поможи нам
Встать на ката знову.

52

Пребезумний в серці скаже,
Що бога немає,
В беззаконії мерзіє,
Не творить благая.
А бог дивиться: чи є ще
90 Взискающий бога?
Нема добре творящого,
Нема ні одного!
Коли вони, неситії
Гріхами, дознають?
Їдять люди замість хліба,

Бога не згадають.
Там бояться, лякаються,
Де страху й не буде.
Так самі себе бояться
100 Лукавії люди.
Хто ж пошле нам спасеніе,
Верне добру долю?
Колись бог нам верне волю,
Розіб'є неволю.
Восхвалимо тебе, боже,
Хваленієм всяким;
Возрадується Ізраїль
І святий Іаков.

53

Боже, спаси, суди мене
110 Ти по своїй волі.
Молюсь, господи, внуши їм
Уст моїх глаголи.
Бо на душу мою встали
Сильнії чужії,
Не зрять бога над собою,
Не знають, що діють.
А бог мені помагає,
Мене заступає
І їм правдою своєю
120 Вертає їх злая.
Помолюся господеві
Серцем одиноким
І на злих моїх погляну
Незлим моїм оком...

81

Між царями-судіями
На раді великій
Став земних владик судити
Небесний владика.

— Доколі будете стяжати
І кров невинну розливать
Людей убогих? А багатим
Судом лукавим помагать?
Вдові убогій поможіте,
Не осудіте сироти
І виведіть із тісноти
На волю тихих, заступіте
Од рук неситих! — Не хотять
Познать, розбити тьму неволі, —
І всує господа глаголи,
І всує плачеться земля.
Царі, раби — однакові
Сини перед богом;
І ви вмрете, як і князь ваш
І ваш раб убогий.
Встань же, боже, суди землю
І судей лукавих!
На всім світі твоя правда,
І воля, і слава.

93

Господь бог лихих карає —
Душа моя знає;
Встань же, боже, — твою славу
Гордий зневажає.
Вознесися над землею
Високо, високо,
Закрий славою своєю
Сліпе, горде око.

Доки, господи, лукаві
Хваляться, доколі —
Неправдою? Твої люди
160 Во тьмі і неволі
Закували... Добро твоє
Кров'ю потопили,
Зарізали прохожого,
Вдову задавили
І сказали: — Не зрить господь,
Ніже теє знає. —
Умудрітесь, немудрії:
Хто світ оглядає,
Той і серце ваше знає
170 І думи лукаві.
Дивітеся ділам його,
Його вічній славі.
Благо тому, кого господь
Карає між нами,
Не допуска, поки злому
Ізриється яма.
Господь любить свої люди,
Любить, не оставить,
Дожидає, поки правда
180 Перед ними стане.
Хто б спас мене од лукавих
І діющих злая?
Якби не бог поміг мені,
То душа б живая
Во тьмі ада потонула,
Проклялась на світі.
Ти, господи, помагаєш
По землі ходити,
Ти радуєш мою душу
190 І серце врачуєш;
І пребудет твоя воля,
І труд твій не всує.
Вловлять душу праведничу,
Кров добру осудять.
Мені господь пристанище,
Заступником буде

І воздасть їм за діла їх
Криваві, лукаві,
Погубить їх, і їх слава
200 Стане їм в неславу.

132

Чи є що краще, лучче в світі,
Як укупі жити,
Братам добрим добро певне
Пожить, не ділити?
Яко миро добровонне
З голови честної
На бороду Ааронію
Спадає росою
І на шитії омети
210 Ризи дорогої;
Або роси єрмонськії
На святії гори
Високії сіонськії
Спадають і творять
Добро тварям земнородним,
І землі, і людям,—
Отак братів благих своїх
Господь не забуде,
Воцариться в дому тихім,
220 В сім'ї тій великій,
І пошле їм добру долю
Од віка до віка.

136

На ріках круг Вавілона,
Під вербами в полі,
Сиділи ми і плакали
В далекій неволі,

І на вербах повішали
Органи глухії,
І нам стали сміятися
230 Едомляни злії:
— Розкажіть нам пісню вашу,
Може й ми заплачем,
Або нашу заспівайте,
Невольники наші.
— Якої ж ми заспіваєм?..
На чужому полі
Не співають веселої
В далекій неволі.
І коли тебе забуду,
240 Ієрусалиме,
Забвен буду, покинутий,
Рабом на чужині.
І язик мій оніміє,
Висохне, лукавий,
Як забуду пом'янути
Тебе, наша славо.
І господь наш вас пом'яне,
Едомськії діти,
Як кричали ви: — Руйнуйте,
250 Руйнуйте, паліте
Сіон святий! — Вавілоня
Дщере окаянна!
Блаженний той, хто заплатить
За твої кайдани.
Блажен! блажен! Тебе, злая,
В радості застане
І розіб'є дітей твоїх
О холодний камінь.

149

Псалом новий господеві
260 І новую славу
Воспоєм честним собором,

Серцем нелукавим.
Во псалтирі і тимпані
Воспоєм благая,
Яко бог кара неправих,
Правим помагає.
Преподобнії во славі
І на тихих ложах
Радуються, славословять,
270 Хвалять ім'я боже.
І мечі в руках їх добрі,
Острі обоюду,
На отмщеніє язикам
І в науку людям.
Окують царей неситих
В залізнії пута
І їх, славних, оковами
Ручними окрутять.
І осудять губителей
280 Судом своїм правим,
І вовіки стане слава,
Преподобним слава.

19 грудня 1845
В'юнища

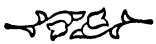

МАЛЕНЬКІЙ МАР'ЯНІ

Рости, рости, моя пташко,
Мій маковий цвіте,
Розвивайся, поки твоє
Серце не розбите,
Поки люди не дознали
Тихої долини.
Дознаються — пограються,
Засушать та й кинуть.
Ані літа молодії,
10 Повиті красою,
Ні карії оченята,
Умиті сльозою,
Ані серце твоє тихе,
Добреє дівоче —
Не заступить, не закрие
Неситії очі.
Найдуть злії та й окрадуть...
І тебе убогу
Кинуть в пекло... Замучишся —
20 І прокленеш бога.
Не цвіти ж, мій цвіте новий,
Нерозвитий цвіте!
Зов'янь тихо, поки твоє
Серце не розбите.

20 грудня 1845
В'юнища

* *
*

Минають дні, минають ночі,
Минає літо; шелестить
Пожовкле листя; гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить.
І все заснуло... І не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже не плачу й не сміюсь...

Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, боже,
То дай злої, злої!
Не дай спати ходячому,
Серцем замирати
І гнилою колодою
По світу валятись.
А дай жити, серцем жити
І людей любити,
А коли ні... то проклинать
І світ запалити!
Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі,
А ще гірше — спати, спати,
І спати на волі —
І заснути навік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого: однаково —
Чи жив, чи загинув!..

Доле, де ти? Доле, де ти?
30 Нема ніякої!
Коли доброї жаль, боже,
То дай злої! злої!

21 грудня 1845
В'юнища

ТРИ ЛІТА

І день не день, і йде не йде,
А літа стрілою
Пролітають, забирають
Все добре з собою.
Окрадають добрі думи,
О холодний камінь
Розбивають серце наше
І співають амінь,
Амінь всьому веселому
Од нині до віка,
І кидають на розпутті
Сліпого каліку.
Невеликії три літа
Марно пролетіли...
А багато в моїй хаті
Лиха наробили.
Опустошили убоге
Моє серце тихе,
Погасили усе добре,
Запалили лихо.
Висушили чадом-димом
Тії добрі сльози,
Що лилися з Катрусею
В московській дорозі;
Що молились з козаками
В турецькій неволі;
І Оксану, мою зорю,
Мою добру долю,
Що день божий умивали...
Поки не підкрались

Злії літа та все теє
Заразом украли.
Жаль і батька, жаль і матір,
І вірну дружину,
Молодую, веселую,
Класти в домовину,—
Жаль великий, брати мої!
Тяжко годувати
Малих діток неумитих
В нетопленій хаті!
Тяжке лихо, та не таке,
Як тому дурному,
Що полюбить, побереться,
А вона другому
За три шаги продається
Та з його й сміється.
От де лихо! От де серце
Разом розірветься!
Отаке то злеє лихо
Й зо мною спіткалось:
Серце люди полюбило
І в людях кохалось,
І вони його вітали,
Гралися, хвалили...
А літа тихенько крались
І сльози сушили,
Сльози щирої любові,
І я прозрівати
Став потроху... Доглядаюсь,—
Бодай не казати!
Кругом мене, де не гляну,
Не люди, а змії...
І засохли мої сльози,
Сльози молодії.
І тепер я розбитеє
Серце ядом гою —
І не плачу й не співаю,
А вию совою.
Отаке то! Що хочете,
То те і робіте:

Чи голосно зневажайте,
Чи нишком хваліте
Мої думи,— однаково
Не вернуться знову
Літа мої молодії,
Веселеє слово.
Не вернеться... І я серцем
До вас не вернуся.
І не знаю, де дінуся,
Де я пригорнуся,
І з ким буду розмовляти,
Кого розважати,
І перед ким мої думи
Буду сповідати?
Думи мої! Літа мої,
Тяжкії три літа!
До кого ви прихилитесь,
Мої злії діти?
Не хилітесь ні до кого,
Ляжте дома спати...
А я піду четвертий год
Новий зустрічати.
Добридень же, новий годе,
В торішній свитині!
Що ти несеш в Україну
В латаній торбині?
„Благоденствіє, указом
Новеньким повите“,
Іди ж здоров, та не забудь
Злидням поклонитись.

22 грудня 1845
В'юнища

ЗАПОВІТ*

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.

Як понесе з України
У синєє море
Кров вóрожу... отоді я
І лани і гори —
Все покину і полину
До самого бога
Молитися... А до того —
Я не знаю бога.

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

25 грудня 1845
в Переяславі

* В автографі Шевченка заголовка нема.

Поховайте, та вставайте,
Кайдани порвите,
И вражою злою кровью —
Волю окропите.
И мене въ семьи великій,
Въ семьи вольній, новій
Незабудьте помянуть
Недобрымъ тихимъ словомъ.

25
декабря
1845
въ переяславѣ

Закінчення вірша „Заповіт“ — автограф Шевченка.

ЛІЛЕЯ

— За що мене, як росла я,
Люди не любили?
За що мене, як виросла,
Молодую вбили?
За що вони тепер мене
В палатах вітають,
Царівною називають,
Очей не спускають
З мого цвіту? Дивуються,
Не знають, де діти!
Скажи мені, мій братіку,
Королевий цвіте!
— Я не знаю, моя сестро.—
І цвіт королевий
Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
До білого пониклого
Личенька лілеї.
І заплакала лілея
Росою-сльозою...
Заплакала і сказала:

— Брате мій! З тобою
Ми давно вже кохаємось,
А я й не сказала,
Як була я людиною,
Як я мордувалась...

Моя мати... Чого вона,
Вона все журилась,

І на мене, на дитину,
30 Дивилась, дивилась,
І плакала. Я не знаю,
Мій брате єдиний!
Хто їй лихо заподіяв?
Я була дитина,
Я гралася, забавлялась,
А вона все в'яла
Та нашого злого пана
Кляла-проклинала.
Та й умерла. А мене пан
40 Взяв догодувати.
Я виросла, викохалась
У білих палатах.
Я не знала, що байстря я,
Що його дитина.
Пан поїхав десь далеко,
А мене покинув.
І прокляли його люди,
Будинок спалили...
А мене, не знаю за що,
50 Убити — не вбили,
Тільки мої довгі коси
Остригли, накрили
Острижену ганчіркою.
Та ще й реготались.
Жиди навіть нечистії
На мене плювали.
Отаке то, мій братіку,
Було мені в світі.
Молодого, короткого
60 Не дали дожити
Люди віку. Я умерла
Зимою під тином,
А весною процвіла я
Цвітом при долині —
Цвітом білим, як сніг білим!
Аж гай звеселила.
Зимою люди... боже мій!
В хату не пустили.

А весною, мов на диво,
70 На мене дивились.
А дівчата заквітчались
І почали звати
Лілеєю — снігоцвітом;
І я процвітати
Стала в гаї, і в теплиці,
І в білих палатах.
Скажи ж мені, мій братіку,
Королевий цвіте:
Нащо мене бог поставив
80 Цвітом на сім світі?
Щоб людей я веселила,
Тих самих, що вбили
Мене й матір?.. Милосердий,
Святий боже, милий! —
І заплакала лілея.
А цвіт королевий
Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
На білеє пониклеє
90 Личенько лілеї.

[Київ
1846 липня 25]

РУСАЛКА

— Породила мене мати
В високих палатах.
Та й понесла серед ночі
У Дніпрі скупати.
Купаючи, розмовляла
Зо мною, малою:
— Пливи, пливи, моя доню,
Дніпром за водою.
Та випливи русалкою
Завтра серед ночі;
Я виведу гулять пана,
А ти й залоскочеш.
Залоскочи, моє серце:
Нехай не сміється
Надо мною, молодою,
Нехай п'є-уп'ється,
Не моїми кров-сльозами —
Синьою водою
Дніпровою... Нехай собі
Гуляє з дочкою.
Пливи ж, моя єдиная!
Хвилі! мої хвилі!
Привітайте русалоньку...—
Та й заголосила,
Та й побігла. А я собі
Плила за водою,
Поки сестри не зустріли,
Не взяли з собою.
Уже з тиждень, як росту я,
З сестрами гуляю

Опівночі та з будинку
Батька виглядаю.
А може, вже поєдналась
З паном у палатах?
Може, знову розкошує
Моя грішна мати? —
Та й замовкла русалочка,
В Дніпро поринула,
Мов пліточка. А лозина
Тихо похитнулась.

Вийшла мати погуляти —
Не спиться в палатах.
Пана Яна нема дома,
Ні з ким розмовляти.
А як прийшла до берега,
То й дочку згадала,
І згадала, як купала
І як примовляла.
Та й байдуже. Пішла собі
У палати спати.
Та не дійшла,— довелося
В Дніпрі ночувати.
І не зчулась, як зуспіли
Дніпрові дівчата —
Та до неї. Ухопили,
Та й ну з нею гратись.
Радісінькі, що піймали,
Грались, лоскотали,
Поки в вершу не запхали...
Та й зареготались.
Одна тільки русалонька
Не зареготалась.

Київ
1846 9 серпня

ВІДЬМА

ПОЕМА

Молюся, знову уповаю,
І знову сльози виливаю,
І думу тяжкую мою
Німим стінам передаю.
Озовітеся ж, заплачте,
Німії, зо мною
Над неправдою людською,
Над долею злою.
Озовітесь! А за вами,
Може, озоветься
Безталання невсипуще
І нам усміхнеться.
Поєднає з недолею
І з людьми і скаже
Спасибі нам. Помолиться
Й тихо спати ляже.
І примиренному присняться
І люди добрі, і любов,
І все добро. І встане вранці
Веселий і забуде знов
Свою недолю. І в неволі
Познає рай, познає волю
І всетворящую любов.

Коло осіннього Миколи,
Обідрані, трохи не голі,
Бендерським шляхом уночі
Ішли цигани. А йдучи —
Звичайне, вольниє — співали.
Ішли, ішли, а потім стали.

30 Шатро край шляху розп'яли,
Огонь чималий розвели
І кругом його посідали.
Хто з шашликом, а хто і так —
Зате він вольний, як козак
Колись то був. Сидять, куняють,
А за шатром в степу співає,
Неначе п'яна, з приданóк
Додому йдучи, молодиця:

„Ой у новій хаті
40 Полягали спати,
Молодій приснилось,
Що мати сказилась,
Свекор оженився,
Батько утопився.
І... гу..."

Цигани слухають, сміються:
— І де ті люди тут возьмуться?
Оце, мабуть, ізза Дністра,
Бо тут все степ... Мара! Мара! —
50 Цигани крикнули, схопились.
А перед ними опинилось
Те, що співало. Жаль і страх!
В свитині латаній дрижала
Якась людина. На ногах
І на руках повиступала
Од стужі кров; аж струпом стала.
І довгі коси в реп'яхах
О поли бились в ковтунах.
Постояла, а потім сіла
60 Коло огню і руки ґріла
На самім полум'ї. — Ну, так!
Оженився неборак! —
Сама собі вона шептала
І тяжко, страшно усміхалась.
Що ж се таке? Се не мара.
Моя се мати і сестра,
Моя се відьма, щоб ви знали.

ЦИГАНИ

А відкіля ти, молодице?

ВІДЬМА

Хто, я? *(співає)*
70 „Як була я молодиця,
Цілували мене в лице,
А як стала стара баба,
Цілували б, була б рада“.

ЦИГАН

Співуча, нічого сказать.
Якби собі таку достать,
Та ще й з медведем...

ВІДЬМА

Я співаю.
Чи то сижу, чи то гуляю,
Все співаю, все співаю,
80 Уже забула говорить...
А перше добре говорила.

ЦИГАН

Де ж ти була, що заблудила?

ВІДЬМА

Хто, я? чи ти? *(шепче)*
Цить лишень, цить.
Он, бач, зо мною пан лежить.
Огонь погас, а місяць сходить,
В яру пасеться вовкулак...

(усміхнувшись)

Я в приданках була, впилася,
І молода не придалася...
90 А все то прокляті пани
З дівчатами такеє діють...
Ще треба другу одружить.
Піду, без мене не зуміють
І в домовину положить...

ЦИГАНИ

Не йди, небого, будь ти з нами!
У нас, їйбогу, добре жить.

ВІДЬМА

А діти єсть у вас?

ЦИГАНИ

Немає.

ВІДЬМА

Кого ж годуєте єсте?
Кого ви спати кладете?
Кого колишете вночі?
Лягаючи і встаючи,
За кого молитесь? Ох, діти!
І все діти! І все діти!
Не знаю, де од їх подітись,
Де не піду, й вони за мною,
Вони з'їдять мене колись...

ЦИГАНИ

Не плач, небого, не журись.
У нас дітей нема й заводу.

ВІДЬМА

Хоч з гори та в воду.

І відьма тяжко заридала.
Цигани мовчки дивувались,
Поки поснули, де хто впав.
Вона ж не спала, не журилась,
Сиділа, ноги устромила
В гарячий попіл. Виступав
Щербатий місяць зза могили
І на шатро мов позирав,
Аж поки хмари заступили.

Чом не спиться багатому
Сивому, гладкому?

Чом не спиться убогому
Сироті старому?
Один дума, як би його
Достроїть палати,
Другий дума, як би його
На подзвін придбати.
Один старий одпочине
В пишній домовині.
130 Другий старий і так собі
Денебудь під тином.
І обидва спочивають
І гадки не мають.
Убогого не згадують,
А того ще й лають.

Коло огню старий циган
З люлькою куняє.
Позирає на приблуду
Й на подзвін не дбає.

ЦИГАН

140 Чому не ляжеш, не спочинеш?
Зірниця сходить, подивись.

ВІДЬМА

Дивилась я — вже ти дивись!

ЦИГАН

Ми рано рушимо, покинем,
Як не проспишся.

ВІДЬМА

Не просплюсь.
Я вже ніколи не просплюсь.
Отак денебудь і загину
У бур'яні...

(співає тихо)

„Гаю, гаю, темний гаю,
150 Тихенький Дунаю!

Ой у гаї погуляю,
В Дунаї скупаюсь.
В зеленому баговинні
Трохи одпочину...
Та, може, ще хоч каліку
Приведу дитину...“

Дарма! аби собі ходило
Та вміло матір проклинать.
А он, чи бачиш, на могилі
160 Очима лупа кошеня?
Іди до мене. Кицю, кицю...
Не йде прокляте бісеня!
А то дала б тобі напиться
З моєї чистої криниці...

(приспівує)

„Стоїть кутя на покуті,
А в запічку діти.
Наплодила, наводила,
Та нема де діти:
Чи то потопити?
170 Чи то подушити?
Чи жидові на кров продать
А гроші пропити?“

Що, добре наші завдають?
Сідай лиш ближченько, отут.
Ото то й то! А ти не знаєш...
Що я в Волощині була.
Я розкажу, як нагадаю.
Близнят в Бендерах привела,
У білих Яссах колихала,
180 У Дунаєві купала,
В Туреччині сповила
Та додому однесла —
Аж у Київ. Та вже дома,
Без кадила, без кропила,
За три шаги охрестила,
А три шаги пропила.

Упилася, упилась!
І досі п'яна!..
І вже ніколи не просплюся,
190 Бо я вже й бога не боюся
І не соромлюся людей.
Коли б мені отих дітей
Найти денебудь! Ти не знаєш,
Чи є в Туреччині война?

ЦИГАН

Була колись — тепер нема.
Умер найстарший старшина.

ВІДЬМА

А я думала, що й досі...
Аж уже немає.
Слухай лишень, скажу тобі,
200 Кого я шукаю.
Я шукаю Наталочку
Та сина Івана.
Дочку свою Наталоньку...
Та шукаю пана,
Того Ірода, що — знаєш?..
Стривай, нагадала.
Як була я молодою —
І гадки не мала,
По садочку похожала,
210 Квітчалась, пишалась.
А він мене і набачив,
Ірод!.. І не снилось,
Що я була крепачкою,
А то б утопилась, —
Було б легше. От набачив,
Та й бере в покої,
І стриже, неначе хлопця,
І в поход з собою
Бере мене. У Бендери
220 Прийшли ми, стояли
З москалями на кватирях,

А москалі за Дунаєм
Турка воювали.
Тут дав бог мені близнята
Якраз против спаса.
А він мене і покинув.
Не вступив і в хату,
На дітей своїх не глянув,
Луципер проклятий!
230 Пішов собі з москалями,
А я з байстрюками
Повертала в Україну
Степами, тернами,
Острижена. Та й байдуже.
У селах питала
Шлях у Київ. І що з мене
Люди насміялись...
Трохи була не втопилась,
Та жаль було кинуть
240 Близняточок. То сяк, то так
На свою країну
Придибала. Одпочила,
Вечора діждалась,
Та й у село. Хотілось, бач,
Щоб люди не знали.
От я крадусь попідтинню
До своєї хати.
В хаті темно, нема дома,
Або вже ліг спати
250 Мій батечко одинокий.
Я ледве ступаю;
Вхожу в хату. Аж щось стогне,
Ніби умирає,—
То мій батько. І нікому
Ні перехрестити,
Ні рук скласти. О прокляті,
Лукавії діти,
Що ви дієте на світі!..
Я перелякалась,
260 Хата пусткою смерділа...
От я заховала

Близнят своїх у коморі,
Вбігаю у хату,
А він уже ледве дише.
Я до його: — Тату!
Мій таточку! це я прийшла.—
За руки хватаю.
— Це я,— кажу. А він мені
Шепче: — Я прощаю.
270 Я прощаю.— Тільки й чула.
Здається, я впала.
І заснула. Якби була
Довіку проспала!
Опівночі прокинулась:
Як у ямі в хаті.
А за руку батько давить.
— Тату! кричу. Тату! —
А він уже так як крига...
Насилу я руку
280 Випручала. Що, цигане,
Якби таку суку
Тобі дочку? Що б зробив?

ЦИГАН

Їйбогу, не знаю.

ВІДЬМА

Та мовчи вже, бо забуду,
Потім не згадаю.
Дітей, бачся, годувала
Та в засік ховала.
Та очіпок — се вже вранці —
Клоччям вимощала,
290 Щоб не знать було, що стрига.
Прибралась, ходила,
Поки люди домовину
Надворі робили.
Доробили, положили,
Понесли, сховали...
І одна я, як билина
На полі, осталась

На сім світі... Були діти —
І тих не осталось.

300 „Через яр ходила,
Та воду носила,
Коровай сама бгала,
Дочку оддавала,
Сина оженила...
І... гу...“

ЦИГАН

Не скигли, бо ти всіх побудиш.

ВІДЬМА

Хіба я скиглю, навісний?

ЦИГАН

Та добре, добре. Що дальш буде?
Розказуй дальше.

ВІДЬМА

310 Що даси?
Навариш завтра мамалиги?
Я кукурузи принесу.

Нагадала! Нагадала!
З дочкою ліг спати...
Завдав сина у лакеї...
Громадою з хати
Виганяли... Нагадала.
Я собак дражнила
Попід вікнами з старцями.
320 І байстрят носила
За плечима. Щоб привчались...
Аж і сам приїхав.
Я до його кинулася,
Забудучи лихо.
Привітав мене, луципер,
Благословив діток
Та й забрав їх у покої...

Ростуть мої квіти!
Та й виросли. Сина Йвана
330 Оддав якійсь пані
У лакеї. А Наталю...
Чи твої цигани
Всі поснули?

ЦИГАН

Всі поснули.

ВІДЬМА

Бо щоб не почули
Мого слова. Страшно буде.
І ти, старий друже,
Злякаєшся, як вимовлю...
Чи тобі байдуже?
340 Наталоньку! Дитя своє!
Ірод нечестивий!..
Занапастив... А до того
Посилає в Київ
Мене, бачиш, молитися.
Я, дурна, й ходила.
І молилась... Ні, цигане,
Я марне молилась.
Чи в вас єсть бог якийнебудь?
В нас його немає...
350 Пани вкрали та в шкатулі
У себе й ховають.

Вертаюся із Києва,
Замкнуті покої.
Він узяв її з собою
Та й поїхав з нею,
З Наталею... Чи чуєш ти?
І остриг, проклятий,
Дитя своє. Полетіла
Я його шукати
360 В Волощину. Та й шукаю,
Совою літаю
Над байраками. Та діток,

Діточок шукаю,
Наталоньку!.. Ні, ні, ні, ні!
Я шукаю пана.
Розірву!.. Возьміть до себе
І мене, цигани,
Я медведя водитиму,
А як найду ката,
370 То й спущу його на його.
Отоді, проклятий!..
Ні, не спущу. Сама його
Загризу... Чи чуєш?
Одружимось, моє серце,
Я й досі дівую.
А сина вже оженила,
А дочка й так буде.
Лазитиме попідтинню,
Поки найдуть люди
380 Неживою. Чи ти бачив?
Там такий хороший
Мій син Іван... Ух, холодно!
Позич мені грошей,
Намиста доброго куплю
Та й тебе повішу,
А сама піду додому...
Дивись, миша, миша
Несе у Київ мишенят.
Не донесеш, утопиш десь,
390 Або пан одніме.
Чи я найду моїх діток,
Чи так і загину? —

Та й замовкла, мов заснула.
Цигани вставали,
Розбирали шатро своє,
В дорогу рушали.
Та й рушили. Пішли степом.
І вона, небога
Безталанна, встала мовчки,
400 І нібито богу
Нишком собі помолилась,

Та й пошкандибала
За циганами. І тихо,
Тихенько співала:

„Кажуть люди, що суд буде,
А суду не буде.
Бо вже мене осудили
На сім світі люди“.

Ізза Дністра пішли цигани
І на Волинь і на Украйну.

За селом село минали,
В городи́ ходили,
І марою за собою
Приблуду водили.
І співала й танцювала,
Не пила й не їла...
Неначе смерть, з циганами
По селах ходила.
Потім разом схаменулась,
Стала їсти й пити,
І ховатись за шатрами,
І богу молитись.
Щось таке їй поробила
Стара Маріула.
Якимсь зіллям напувала,
То воно й минулось.
Потім її стала вчити
І лікарювати:
Які трави, що од чого,
І де їх шукати,
Як сушити, як варити...
Всьому, всьому вчила
Маріула, а та вчилась
Та богу молилась.
Минуло літо, уже й друге
І трете настало.
Уже прийшли в Україну...

Жаль їй чогось стало.
Поклонилась Маріулі
440 За науку в ноги,
Попрощалась з циганами,
Помолилась богу;
Та й пішла собі, небога,
На свою країну.
— Вернусь, каже, хоч погляну
На дочку́, на сина.—
Не довелось. Пан вернувся,
Покинув Наталю
В Московщині. А ти її
450 За Дністром шукала.
Сина Йвана молодого
Оддали в солдати,
За те, що ти не навчила
Панів шанувати.
До кого ж ти прихилишся?
Нікого немає!..
До людей хились, небого,
Люди привітають.

Пан, вернувшись, занедужав,
460 Стогне, пропадає.
А вона набрала зілля
Та пішла в палати
Лічить його, помагати,
А не проклинати.
Не помогла болящому,
Бо не допустили...
А як умер, то за його
Богу помолилась.
І жила собі святою,
470 Дівчат научала,
Щоб з панами не кохались,
Людей не цурались.
— А то бог вас покарає,
А ще гірше люди;
Люди горді, неправедні,
Своїм судом судять.—

Отак вона научала,
Болящих лічила,
А з убогим остатньою
480 Крихтою ділилась.
Люди добрі і розумні
Добре її знали,
А все таки покриткою
І Відьмою звали.

[Седнев 1847. Березня 7]—
1858. Березня 6 [Нижній - Новгород].

Въ казематі.

Моімъ соузникамъ

посвящяю.

Титульна сторінка з автографа Т. Г. Шевченка.

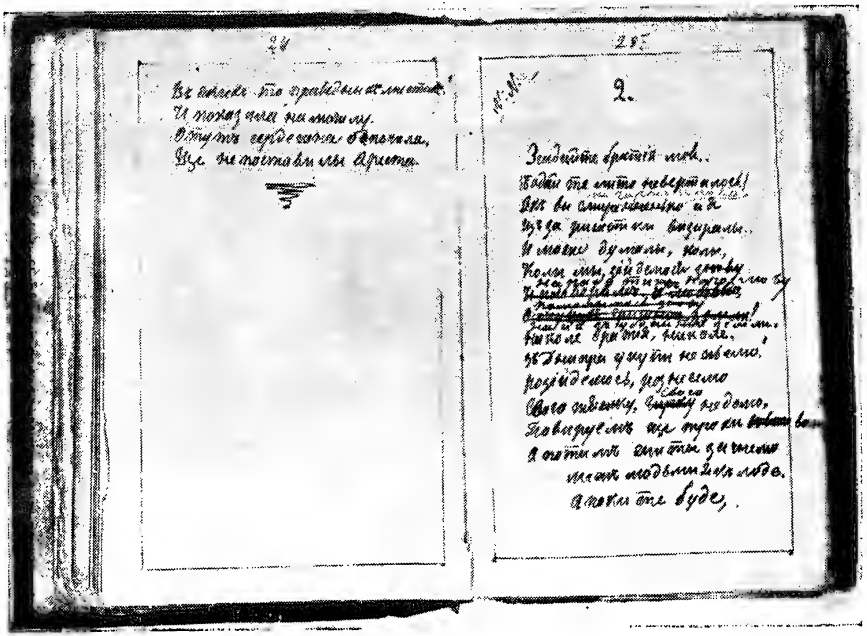

Автограф вірша „Згадайте, братія моя ...“
з „Малої книжки“.

* * *

Згадайте, братія моя...
Бодай те лихо не верталось!
Як ви гарнесенько і я
Ізза решотки визирали
І, певне, думали: — Коли
На раду тиху, на розмову,
Коли ми зійдемося знову
На сій зубоженій землі? —
Ніколи, братія, ніколи
З Дніпра укупі не п'ємо!
Розійдемось, рознесемо
В степи, в ліси свою недолю,
Повіруєм ще трохи в волю
А потім жити почнемо
Між людьми, як люди.
А поки те буде,
Любітеся, брати мої,
Украйну любіте
І за неї, безталанну,
Господа моліте.
І його забудьте, други,
І не проклинайте.
І мене в неволі лютій
Інколи згадайте.

[Орська кріпость
1847]

I

Ой одна я, одна,
Як билиночка в полі,
Та не дав мені бог
Ані щастя, ні долі.
Тільки дав мені бог
Красу — карії очі,
Та й ті виплакала
В самотині дівочій.
Ані братіка я,
Ні сестрички не знала,
Між чужими зросла,
І зросла — не кохалась!
Де ж дружина моя,
Де ви, добрії люди?
Їх нема... Я сама,
А дружини й не буде!

[В казематі
1847]

II

За байраком байрак,
А там степ та могила.
Із могили козак
Встає сивий, похилий.
Встає сам уночі,
Іде в степ, а йдучи
Співа, сумно співає:
„Наносили землі
Та й додому пішли,
І ніхто не згадає.
Нас тут триста, як скло,
Товариства лягло!
І земля не приймає.
Як запродав гетьман
У ярмо християн,
Нас послав поганяти.
По своїй по землі
Свою кров розлили
І зарізали брата.
Крові брата впились
І отут полягли
У могилі заклятій“.
Та й замовк, зажуривсь
І на спис похиливсь,
Став на самій могилі.
На Дніпро позирав,
Тяжко плакав, ридав,
Сині хвилі голосили.
Зза Дніпра із села

30 Луна* гаєм гула,
Треті півні співали.
Провалився козак,
Стрепенувся байрак,
А могила застогнала.

[В казематі
1847]

* В рукопису Шевченка „руна".

III

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені.
В неволі виріс між чужими,
І, неоплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру,
І все з собою заберу —
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: — Молись.
Молися, сину: за Вкраїну
Його замучили колись.—
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.

[В казематі
1847]

IV

— Не кидай матері! — казали,
А ти покинула, втекла,
Шукала мати — не найшла
Та вже й шукати перестала...
Умерла плачучи. Давно
Не чуть нікого, де ти гралась,
Собака десь помандрувала,
І в хаті вибито вікно.
В садочку темному ягнята
10 Удень пасуться. А вночі
Віщують сови та сичі
І не дають сусідам спати.
І твій барвіночок хрещатий
Заріс богилою, ждучи
Тебе неквітчану. І в гаї
Ставочок чистий висихає,
Де ти купалася колись,
І гай сумує, похиливсь...
У гаї пташка не співає —
20 Й її з собою занесла.
В яру криниця завалилась,
Верба усохла, похилилась,
І стежечка, де ти ходила,
Колючим терном поросла.
Куди полинула, де ділась?
До кого ти перелетіла?
В чужій землі, в чужій сім'ї
Кого ти радуєш? До кого,
До кого руки приросли?
30 Віщує серце, що в палатах

Ти розкошуєш, і не жаль
Тобі покинутої хати...
Благаю бога, щоб печаль
Тебе довіку не збудила,
Щоб у палатах не найшла...
Щоб бога ти не осудила
І матері не прокляла.

[В казематі
1847]

V

— Чого ти ходиш на могилу? —
Насилу мати говорила.—
Чого ти плачеш ідучи,
Чому не спиш ти уночі,
Моя голубко сизокрила?
— Так, мамо, так.— І знов ходила,
А мати плакала, ждучи.

Не сон-трава на могилі
Вночі процвітає,—
То дівчина заручена
Калину сажає,
І сльозами поливає,
І господа просить,
Щоб послав він дощі вночі
І дрібнії роси,
Щоб калина прийнялася,
Розпустила віти.
— Може, пташкою прилине
Милий з того світа.
Зов'ю йому кубелечко,
І сама прилину,
І будемо щебетати
З милим на калині.
Будем плакать, щебетати,
Тихо розмовляти,
Будем вкупочці уранці
На той світ літати.—

І калина прийнялася,
Віти розпустила.

30 І три літа на могилу
Дівчина ходила.
На четверте... Не сон-трава
Вночі процвітає,—
То дівчина з калиною
Плаче, розмовляє:
— Широкая, високая
Калино моя,
Не водою до схід сонця
Поливаная.
40 Широкії ріки-сльози
Тебе полили.
Їх славою лукавою
Люди понесли.
Зневажають подруженьки
Подругу свою,
Зневажають червоную
Калину мою.
Повий мою головоньку,
Росою умий
50 І вітами широкими
Од сонця закрий.
Вранці найдуть мене люди,
Мене осміють.
Широкії твої віти
Діти обірвуть.—
Вранці-рано на калині
Пташка щебетала;
Під калиною дівчина
Спала — не вставала:
60 Утомилось молодеє,
Навіки спочило...

Вставало сонце зза могили,
Раділи люди встаючи.
А мати й спати не лягала,
Дочку вечерять дожидала
І тяжко плакала, ждучи.

[В казематі
1847]

VI

Ой три шляхи широкії
Докупи зійшлися.
На чужину з України
Брати розійшлися.
Покинули стару матір.
Той жінку покинув,
А той — сестру, а найменший —
Молоду дівчину.
Посадила стара мати
Три ясени в полі,
А невістка посадила
Високу тополю.
Три явори посадила
Сестра при долині...
А дівчина заручена —
Червону калину.
Не прийнялись три ясени,
Тополя всихала;
Повсихали три явори,
Калина зов'яла.
Не вертаються три брати —
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті.
Сестра плаче, йде шукати
Братів на чужину...
А дівчину заручену
Кладуть в домовину.
Не вертаються три брати,
По́ світу блукають,
А три шляхи широкії
Терном заростають.

[В казематі
1847]

VII

Н. Костомарову

Веселе сонечко ховалось
В веселих хмарах весняних;
Гостей закованих своїх
Сердешним чаєм напували
І часових переміняли,
Синємундирих часових.
І до дверей, на ключ замкнутих,
І до решотки на вікні
Привик я трохи, і мені
10 Не жаль було давно одбутих,
Давно похованих, забутих,
Моїх кривавих, тяжких сльоз.
А їх чимало розлилось
На марне поле... Хоч би рута,
А то нічого не зійшло!
І я згадав своє село...
Кого я там коли покинув?
І батько й мати в домовині...
І жалем серце запеклось,
20 Що нікому мене згадати!
Дивлюсь: твоя, мій брате, мати
Чорніше чорної землі
Іде, з хреста неначе знята...
Молюся! господи, молюсь!
Хвалить тебе не перестану!
Що я ні з ким не поділю
Мою тюрму, мої кайдани!

[В казематі
1847]

VIII

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сім'я вечеря коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
10 Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все... Тільки дівчата
Та соловейко не затих.

[В казематі
1847]

IX

Рано-вранці новобранці
Виходили за село,
А за ними, молодими,
І дівча одно пішло.
Подибала стара мати
Доню в полі доганяти...
І догнала, привела;
Нарікала, говорила,
Поки в землю положила.
А сама в старці пішла.

Минули літа, а село
Не перемінилось.
Тільки пустка на край села
Набік похилилась.
Коло пустки на милиці
Москаль шкандибає.
На садочок позирає,
В пустку заглядає.
Марне, брате! Не вигляне
Чорнобрива з хати.
Не покличе стара мати
Вечеряти в хату.
А колись... Давно колись то!
Рушники вже ткались,
І хустина мережалась,
Шовком вишивалась.
Думав жити, любитися
Та бога хвалити!
А довелось... ні до кого

30 В світі прихилитись.
Сидить собі коло пустки,
Надворі смеркає.
А в вікно, неначе баба,
Сова виглядає.

[В казематі
1847]

X

В неволі тяжко — хоча й волі,
Сказать по правді, не було.
Та все таки якось жилось —
Хоть на чужому, та на полі...
Тепер же злої тії долі,
Як бога, ждати довелось.
І жду її, і виглядаю,
Дурний свій розум проклинаю,
Що дався дурням одурить,
10 В калюжі волю утопить.
Холоне серце, як згадаю,
Що не в Украйні поховають,
Що не в Украйні буду жить,
Людей і го́спода любить.

[В казематі
1847]

XI

КОСАР

Понад полем іде,
Не покоси кладе,
Не покоси кладе — гори.
Стогне земля, стогне море,
Стогне та гуде!

Косаря уночі
Зустрічають сичі.
Тне косар, не спочиває,
Й ні на кого не вважає,
Хоч і не проси.

Не благай, не проси,
Не клепає коси́;
Чи то пригород, чи город,—
Мов бритвою, старий голить
Усе, що даси́:

Мужика, й шинкаря,
Й сироту кобзаря;
Приспівує старий, косить,
Кладе горами покоси,
Не мина й царя.

І мене не мине,
На чужині зотне,
За решоткою задавить,
Хреста ніхто не поставить
І не пом'яне.

[В казематі
1847]

XII

Чи ми ще зійдемося знову?
Чи вже навіки розійшлись?
І слово правди і любові
В степи і дебрі рознесли?
Нехай і так!.. Не наша мати,
А довелося поважати.
То воля го́спода. Годіть!
Смирітеся, молітесь богу
І згадуйте один друго́го,
Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї го́спода моліть.

[30 травня 1847 в казематі] —
Москва. 1858. Березня 18

* * *

Не спалося,— а ніч, як море.
(Хоч діялось не восени,
Так у неволі.) До стіни
Не заговориш ні про горе,
Ні про младенческие сны.
Верчуся, світу дожидаю,
А за дверима про своє
Солдатськеє нежитіє
Два часовії розмовляють.

1

Така ухабиста собой,
И меньше белой не дарила.
А барин бедненькой такой!
Меня-то, слышь, и подсмотрили;
Свезли в Калугу и забрили.
Так вот те случай-то какой!

2

А я... аж страшно, як згадаю!
Я сам пішов у москалі.
Таки ж у нашому селі
Назнав я дівчину. Вчащаю
І матір удову єднаю.
Так пан заклятий не дає:
Мала, каже, нехай дождуся.

І, знай, вчащаю до Ганнусі.
На той рік знову за своє;
Пішов я з матір'ю просити.
— Шкодá, каже, і не проси!
П'ятсот, каже, коли даси,
Бери хоч зараз...— Що робити?
Головко бідна! Позичать?
30 Тá хто таку позичить силу?
Пішов я, брате, зароблять.
І де вже ноги не носили!..
Поки ті гроші заробив,
Я годів зо два проходив
По Чорноморії, по Дòну...
І подарунків накупив
Найдорогіших... От вертаюсь
В село до дівчини вночі,—
Аж тільки мати на печі,
40 Та й та, сердешна, умирає,
А хата пусткою гниє,
Я викресав огню, до неї...
Од неї пахне вже землею,
Уже й мене не пізнає!
Я до попа та до сусіди...
Привів попа, та не застав,—
Вона вже вмерла. Нема й сліду
Моєї Ганни. Я спитав,
Таки сусіду... про Ганнусю.
50 — Хіба ти й досі ще не знаєш?
Ганнуся на Сибір пішла.
До панича, бачиш, ходила,
Поки дитину привела,
Та у криниці й затопила.—
Неначе згага запекла...
Я ледве, ледве вийшов з хати...
Ще не світало. Я в палати
Пішов з ножем, не чув землі...
Аж панича вже одвезли
60 У школу в Київ. От як, брате!
Осталися і батько й мати,
А я пішов у москалі.

І досі страшно, як згадаю!..
Хотів палати запалить
Або себе занапастить,
Та бог помилував... А знаєш,
Його до нас перевели
Із армії, чи що?

1

Так что же?
70 Ну, вот теперь и приколи!

2

Нехай собі! А бог поможе,
І так забудеться колись.

Вони ще довго говорили.
Я став перед світом дрімать,
І паничі мені приснились,
І не дали, погані, спать.

[В казематі
1847]

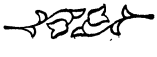

ПРИМІТКИ

Примітки склали наукові співробітники Інституту української літератури ім. Шевченка АН УРСР: проф. Попов, П. М., проф. Маслов, С. І., Копиця, Д. Д., Геппенер, М. В., та наукові співробітники Інституту історії України АН УРСР: Ястребов, Ф. О., проф. Петровський, М. Н.

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ (стор. 10 — 13)

1. *Котляревський, Іван Петрович* (1769 — 1838) — видатний український письменник, автор „Енеіди", „Наталки-Полтавки", „Москаля - чарівника".

2. *Недавно, недавно у нас в Україні.* Вірш „На вічну пам'ять Котляревському" Шевченко написав незабаром після смерті Котляревського (Котляревський помер 29 жовтня (ст. ст.) 1838 року).

3. *Де ватагу пройдисвіта водив за собою.* Пройдисвітом Шевченко називає Енея — головну дійову особу твору „Енеіда" Котляревського.

4. *Як руїни Трої.* Троя — старовинне місто в Малій Азії, на березі Гелеспонта (давня назва Дарданельської протоки). У першому віці до нашої ери римський поет Вергілій написав велику поему під назвою „Енеіда", в якій змалював, як греки зруйнували місто Трою, перебили або вигнали мешканців цього міста, троянців, як Еней - троянець після цілого ряду пригод прибув на територію теперішньої Італії і заснував тут нову державу, з якої згодом виникла Римська держава.

І. П. Котляревський „перелицював" „Енеіду" Вергілія по-своєму. Коли у Вергілія це був героїчний твір, то свою „Енеіду" Котляревський написав у комедійно - сатиричному жанрі, пристосувавши зміст її до життя і побуту старої гетьманщини. Героям Вергілія — давнім троянцям — він надав українських характерів,

весь зміст поеми наситив яскравими, часто гостро сатиричними, малюнками українського життя й побуту, викриваючи зловживання панів, попів і всяких чиновників, що знущалися над кріпаками - селянами.

ДУМИ МОЇ, ДУМИ МОЇ (стор. 17 — 20)

5. *З булавами, з бунчугами.* Булава і бунчуг або бунчук — ознаки гетьманської влади.

КАТЕРИНА (стор. 24 — 43)

6. *Жуковський, Василь Андрійович* (1783 — 1852) — відомий російський поет і перекладач. Разом з художником Карлом Брюлловим та іншими Жуковський допоміг викупити Шевченка з кріпацької неволі. К. Брюллов намалював портрет Жуковського, і за гроші, виручені від продажу цього портрета, була куплена Шевченкові воля. Викуп стався 22 квітня (ст. ст.) 1838 року. На пам'ять про це Шевченко присвятив Жуковському свою поему „Катерина".

7. *Та не з москалями.* Москалі — царські солдати. Тут розуміються офіцери-паничі. В іншому творі „Осика" (в пізнішій редакції „Відьма") цю ж думку Шевченко висловлює так:

- Стережіться ж, кохайтеся
Хоч і з наймитами,
З ким хочете, мої любі,
Тільки не з панами...

8. *Пішов москаль в Туреччину* — на війну з Туреччиною.

9. *Буде собі московкою* — жінкою москаля, тобто солдата, солдаткою.

10. *В Броварях спочила.* Бровари — село, кілометрів 25 від Києва, по шляху в Росію.

11. *Дуби з гетьманщини стоять* — з часів гетьманщини. Гетьманщина була на Україні до 1764 року.

12. *Берлин* — карета з віконцями.

ДО ОСНОВ'ЯНЕНКА (стор. 53 — 55)

13. *Квітка - Основ'яненко, Григорій Федорович* (1778 — 1843) — український письменник. Писав українською і російською мовами. Перший в українській літературі почав писати оповідання й по-

вісті народною українською мовою. Автор відомих творів „Маруся“, „Конотопська відьма“, „Салдатський патрет“, „Сердешна Оксана“, „Пан Халявський“ та ін. Дуже тепло відкликнувся на вихід у світ першої збірки поезій Т. Г. Шевченка „Кобзар“ 1840 р. та поеми „Гайдамаки“ 1841 р. Шевченко з ним листувався.

14. *Нема Січі.* Січ Запорізька. В другій половині XVI століття шляхетська Польща, що в 1569 р. остаточно оформила унію (об'єднання) з Литвою, захопила майже всю Україну (частину земель України Польща захопила раніше). Польська шляхта, а особливо великі пани - магнати, почали загарбувати на Україні в своє приватне володіння величезні земельні простори. До середини XVII століття майже всі незайняті землі були розібрані. Польські пани посилили закріпачення українського селянства, закріпостили непокріпачених ще селян, збільшуючи з кожним десятиріччям розміри панщини, оподатковуючи народ надмірними грошовими податками, позбавляли прав українське міське населення. З моменту укладення в 1596 році релігійної унії в Бресті на Україні посилився національно - релігійний гніт. Польська влада стала силою навертати український народ з православ'я в уніатство та католицтво.

Посилення кріпосного й національно - релігійного пригнічення викликало опір народних мас. Закріпачені селяни, незадоволені городяни - міщани ще більше стали тікати з населених місцевостей на низ Дніпра, в дикий степ. Так зростало українське козацтво (початки якого бачимо ще в кінці XV ст.) — вільне населення Подніпров'я і Брацлавщини, що займалося мисливством, рибальством, почасти хліборобством. Козацтво було організоване по-військовому, бо козаки змушені були весь час провадити боротьбу проти наскоків турків і татар на Україну, та й самі робили походи на татарські і турецькі міста й села. Центром козацтва стало укріплення за Дніпровими порогами, яке назвалося Запорізькою Січчю. Козаки, що перебували в Січі та близько коло неї, називалися запорожцями, а ті, що жили по селах, містах і містечках Подніпров'я і Брацлавщини, дістали назву городових козаків. Заможнішу частину козацтва польський уряд взяв до себе на службу, записавши цих козаків у списки — реєстри; звідси пішла назва реєстрових козаків. Козацьке військо поділялося на полки й сотні, на чолі яких стояла старшина — полковники і сотники. В соціальному відношенні козацтво складалося з заможного козацтва й старшини — з одного боку

й бідноти („голота“, „сірома“) — з другого. Старшина обирала споміж себе гетьмана — начальника всього козацького війська.

Більшість нереєстрових козаків жили так само злиденно, як і селяни. Щождо реєстрових козаків, то хоч вони й одержували за свою службу плату і деякі права, але ці права постійно порушував і польський уряд і магнати.

З кінця XVI століття український народ став відповідати на утиски польського панства повстаннями, намагаючись скинути іноземне ярмо. В цих повстаннях і війнах проти панської Польщі, з яких найбільшою була війна 1648 — 54 рр., що закінчилася приєднанням України до Росії, брали участь найширші верстви українського народу — селянство, козацтво, міщанство і частина української шляхти.

В усіх цих повстаннях запорізьке козацтво брало активну, провідну участь. Січ раз-у-раз бувала тим головним центром, де нагромаджувалися сили повстанців і звідкіля повстанці виходили на Україну підіймати народ на війну з панами. Так було, наприклад, в 1648 році, коли з Запоріжжя виступив проти Польщі Богдан Хмельницький.

Запорізька Січ проіснувала з перервами до червня 1775 року, коли її, за наказом Катерини II, було остаточно зруйновано.

15. *Кебети не маю.* Кебета — хист, здібність.

ІВАН ПІДКОВА (стор. 56 — 58)

16. *Іван Підкова* — вславився походами з козаками. В 70-х роках XVI століття Підкова на чолі козацького загону захопив на деякий час владу в Молдавії, що належала тоді Туреччині. Турецьке військо примусило Підкову відступити назад на Україну. На вимогу Туреччини, в 1578 році польська влада скарала Підкову на смерть. Підкова у Шевченка виведений не як історична постать, а як художній образ.

17. *Штернберг, В. І.* (1818 — 1845) — художник, близький друг Шевченка по Академії мистецтв. Деякий час Шевченко разом з Штернбергом жив у Петербурзі на одній квартирі. Шевченко і Штернберг були близькими друзями до 1840 року, поки Штернберг не виїхав за кордон, до Італії.

18. *Козацькеє біле тіло, в китайку повите.* Китайка — червона матерія. У запорізьких козаків був звичай покривати своїх товаришів, що загинули в бою, червоною китайкою.

19. *Лиман* (грецьке слово) — гавань, морська затока. Тут — гирло Дніпра, місце, де він багатьма рукавами впадає в Чорне море.

20. *Байдаки* — човни, на яких запорожці ходили Дніпром та Чорним морем у походи на Туреччину.

21. *Синоп* — місто в Туреччині, на березі Чорного моря.

22. *Царград* — давня слов'янська назва Стамбула, колишньої столиці Туреччини.

ТАРАСОВА НІЧ (стор. 59 — 64)

23. У цій поемі Шевченко оспівує повстання українського народу проти польського панування в 1630 році. На чолі повстання став Тарас Федорович (за „Историей Русов" — Трясило), якого нереєстрові козаки обрали на Запоріжжі своїм гетьманом. Головні події повстання розгорнулися навесні 1630 року на Подніпров'ї. Під Переяславом зійшлися в рішучому бою сили Тараса Федоровича з військами польського гетьмана С. Конецпольського, серед яких, крім поляків, були також наймані німці. Три тижні тривала уперта боротьба повстанців проти польсько-німецького війська, і, нарешті, 22 травня (ст. ст.) повстанці вщент розбили Конецпольського, знищивши у жорстокому бою значну частину його армії.

24. *Гетьманщина* — гетьманське урядування, що існувало на Україні з перервами від 1648 року до його остаточного скасування Катериною II в другій половині XVIII століття. Територіально гетьманщина, в основному, охоплювала Лівобережну Україну і м. Київ з околицями.

25. *Запродана жидам віра.* В XV — XVIII століттях на Україні, особливо на Правобережжі, церкви й монастирі раз-у-раз бували приватною власністю того чи іншого пана, на землі якого стояла церква чи монастир. Було чимало випадків, коли церкви й монастирі, як і цілі маєтки, пани віддавали в оренду або в заставу різним багатіям — православним, католикам і євреям.

26. *Уніати* — так звалися прибічники унії. В 1596 році православна церква на Україні і в Білорусі, за згодою частини вищого православного духовенства, була підкорена церкві католиць-

кій, якою керував папа римський. Це — так звана Брестська унія. Польська шляхта примусово навертала до унії та до католицтва український народ. За опір проти унії жорстоко карали. Унія була знаряддям національно-релігійного утиску українського народу шляхетською Польщею.

27. *Наливайко, Северин* (за „Историей Русов“ — Павло). В 1591 році на Україні розпочалося народне повстання проти шляхетської Польщі, яке тривало до кінця травня 1596 року. Спочатку на чолі повстання стояв гетьман реєстровців К. Косинський, а потім Г. Лобода. Особливо уславився в боях з польськими військами третій вождь руху — Наливайко, керівник, найбільш близький до народних мас. Наливайко був захоплений в полон польськими панами і страчений у Варшаві в 1597 році.

28. *Павлюга.* Шевченко має тут на увазі Павлюка (Павла Михновича Бута) — одного з керівників повстання українського народу в 1637 році проти панської Польщі. Павлюка польська влада скарала на смерть у Варшаві в 1638 році.

29. *Кравчина.* Є думка, що Наливайко був з професії кравець. У творі „У неділеньку у святую“ Шевченко сам називає його „Кравченко - Наливайко“.

30. *Трубайло* або *Трубеж* — річка на Полтавщині, притока Дніпра. На Трубайлі стоїть місто Переяслав.

31. *Альта* — маленька річка, притока Трубежа.

Н. МАРКЕВИЧУ (стор. 65)

32. *Маркевич, Микола Андрійович* (1801 — 1860) — український поет, історик і етнограф. Знайомий Шевченка.

НА НЕЗАБУДЬ (стор. 66)

33. *На незабудь.* Цей вірш Шевченко написав у примірнику „Кобзаря“ 1840 р., який він подарував своєму другові, художникові Штернбергу, на прощання, з нагоди від'їзду Штернберга за кордон, до Італії.

ГАЙДАМАКИ (стор. 67 — 142)

34. *Григорович, Василь Іванович* (1786 — 1865) — брав близьку участь у викупі Шевченка з кріпацької неволі, на пам'ять про

що Шевченко присвятив йому поему „Гайдамаки". Був секретарем Академії мистецтв у Петербурзі, де вчився Шевченко зразу ж після викупу з кріпацтва.

35. *Як над Вавілоном, над його садами.* Вавілон — столиця давнього Вавілонського царства в Месопотамії (Азія). У Вавілоні, коло палацу царів, були славнозвісні „висячі сади", що їх звали „одним з семи чудес світу", бо вони були влаштовані на штучних горах та терасах, і вода для зрошування їх підіймалась за допомогою цілої системи спеціальних споруджень.

36. *Скутарі* — передмістя турецької столиці Стамбула (Царграда), лежить на азійському березі Босфорської протоки.

37. *Хортиця* — острів за Дніпровими порогами, один з центрів Запорізької Січі. В першій п'ятирічці на Дніпрі, близько Хортиці, збудована велика електростанція ім. Леніна — Дніпрогес.

38. *Тма, мна* — склади букв в церковно-слов'янському букварі. Шевченко згадує тут про свої дитячі роки, як він вчився у дяка читати, і висміює ту безглузду науку.

39. *Оксія* — значок, що ставився над окремими буквами в церковно-слов'янських книгах.

40. *Шляхетчина* — польське королівство або, як її звали, шляхетська республіка (Річ Посполита), де вся влада належала виключно шляхті. Усі державні справи шляхтичі вирішували на своїх загальних зборах: місцевих сеймиках і центральному сеймі, який збирався у Варшаві. На сеймі представники шляхти обирали короля.

41. *Інтродукція* — вступ до твору музичного або словесного. Тут — вступ до поеми. В інтродукції Шевченко спочатку згадує про старі часи існування польської шляхетської держави, коли вона в XV — XVII століттях вела завойовницькі війни проти Московської держави, Криму, Туреччини та інших держав („Мірялася з москалями, з ордою, з султаном, з німотою"). Згадавши далі про найвідоміших польських королів — Стефана Баторія (був королем польським з 1575 р. до 1586 р.) та Яна Собеського (був королем у рр. 1674—1696), Шевченко переходить до стану Польщі в XVIII столітті.

Тоді Польща доживала останні десятиліття свого самостійного існування. Шляхетська анархія, що здавна роздирала зсередини

польську державу, економічна відсталість країни в наслідок безперестанних і невдалих війн привели, кінець-кінцем, до того, що Польщу в кінці XVIII століття (1795 р.) остаточно поділили між собою Австрія, Прусія і Росія.

Показуючи непривабливу картину державного життя Польщі, Шевченко глузує з чванства розгульної польської шляхти, з безладдя і неподобств, що панували на сеймах, роботу яких постійно зривало так зване „Nie pozwalam“ : за правом, що існувало в Польщі, досить було хоча б одному членові сейму заявити про свою незгоду з тією чи іншою постановою і вигукнути „Nie pozwalam“, тобто накласти свою заборону на цю постанову, як її вже не можна було проводити в життя.

Останній польський король Станіслав II Август Понятовський (1764—1795), хоч і був формально обраний сеймом, але фактично його поставила на польський престол Катерина II. Будучи слухняною зброєю в руках російського царизму, Понятовський провів в 1768 році в Польщі закон, що зрівнював православних у правах з католиками і обмежував права шляхти. Проти цього закону виступили *конфедерації* — збройні союзи польської шляхти, незадоволені політикою Понятовського.

Шляхетські конфедерації виступали під лозунгами оборони католицької віри і повної шляхетської свободи. Найміцнішою конфедерацією була Барська (м. Бар на Поділлі) на чолі з Пулавським (до речі, Пац керівником Барської конфедерації не був). Озброєні загони конфедератів частково діяли і на Правобережній Україні. Вони знущалися з народу, грабували населення, руйнували житла. В цій обстановці нелюдської експлуатації українського народу і розгулу шляхетської анархії і спалахнуло в 1768 році велике народне повстання — Коліївщина.

42. *Герш-ту* (єврейське) — чи ти чуєш?

43. *Імості треба* — треба милостивій пані.

44. *Літаня.* Літанія — коротка католицька церковна служба.

45. „My żyjemy, my żyjemy, Polska nie zginęła“! — Ми живемо, ми живемо, не загинула Польща — слова з польського гімну.

46. *Завтра вночі у Чигрині свячений достану.* Повстання 1768 року, очолене Максимом Залізняком, почалося близько Чигирина, в Мотронинському монастирі. Тут, перед виступом повстанського загону, в другій половині травня, був відправлений моле-

бень. В народі існує переказ, яким скористувався і Шевченко, що повстанці - гайдамаки в Чигирині, під час молебня, святили ножі, з якими потім пішли на польських панів. Шевченко в „Гайдамаках" відносить цей молебень до дня Маковія (1 серпня ст. ст.).

47. *Чигирин* або *Чигрин* — місто в теперішній Київській області. Довгий час в XVII столітті, починаючи від гетьманування Богдана Хмельницького, Чигирин був столицею, де перебували українські гетьмани.

48. *Максим Залізняк* — козак, запорожець. Один з керівників повстання 1768 року. Організував повстанські загони і привів їх від Чигирина до центру повстання — Умані, міста, що тоді належало польському магнатові Потоцькому і було одним з міських центрів Правобережжя.

Під Уманню Залізняк з'єднався з загоном другого керівника Коліївщини — Івана Гонти, який був сотником уманського надвірного (що служило при панському дворі) козацтва і перейшов на бік повсталого народу. Швидко після того як повстанці, під керівництвом М. Залізняка і І. Гонти, взяли Умань, повстання було придушене за допомогою царського війська. Польська шляхта нещадно розправилась з учасниками повстання. Особливо жорстоко карали полонених повстанців у Сербах і Кодні: багатьом з них постинали голови, садили на палі, різали з спини ремені, багатьом різали вуха і т. п. Гонту, після нелюдського катування, стратили, порубавши на шматки. Залізняка, як російського підданця, судив царський суд і після екзекуції батогами заслав у Сибір.

49. *Од Конашевича.* Петро Конашевич - Сагайдачний — український гетьман (помер в 1622 році).

50. *Остряниця* або *Острянин, Яцько* (Яків) — один з керівників народного повстання на Україні 1637 — 38 рр. Був гетьманом запорізького війська в 1638 р.

51. *Богун Іван* — козацький полковник. Талановитий полководець під час війни 1648 — 1654 рр. проти панської Польщі. Один з помічників Богдана Хмельницького. Страчений польською шляхтою в 1664 році. Ім'я цього талановитого полководця в часи громадянської війни надано одному з полків дивізії Миколи Щорса.

52. *Жовті Води і Корсунь* — місцевості, зв'язані з початком

війни 1648 — 54 рр. Під Жовтими Водами і Корсунем, в травні 1648 року, Богдан Хмельницький вщент розгромив польське військо, очолюване головним начальником польської армії, коронним гетьманом М. Потоцьким.

53. *Домаху гартує.* Домаха — шабля дамаської сталі.

54. *Тікич* — річка, що тече через м. Лисянку (Київська область).

55. *Епілог* (грецьке слово) — кінець промови. В художньому літературному творі — заключний його розділ.

56. *Субскрибенти* — передплатники. Це звертання було надруковане на обкладинці першого видання поеми „Гайдамаки", яке вийшло в 1841 році.

МАР'ЯНА - ЧЕРНИЦЯ (стор. 144 — 155)

57. Цей твір Шевченко присвячує Оксані К.....ко (Коваленко?) — дівчині, яку знав і любив ще з юнацьких років. Він не раз згадує її в своїх творах: „Мені тринадцятий минало", „Три літа", „Ми вкупочці колись росли" та ін.

В автографі, який Шевченко посилав на початку 1842 р. Корсуну, редакторові альманаха „Сніп", цей уривок з поеми закінчується такою післямовою: „Отак зачинається моя черниця — а що дальше буде, то я і сам не знаю. Здається, і люльки не курю — а шматочки паперу, що була написана черниця, розгубилися — треба буде знову компонувать. А поки що буде, надрукуйте хоч це, що маю — тільки друкуйте своєю граматкою, бо вона мені дуже полюбилась. Т. Шевченко".

58. *Достеменний син Катрусі* — такий самий, як Івась — син Катерини з поеми „Катерина", що став поводатарем кобзаря.

59. *Придани* — весільні гості з родичів молодої.

ГАМАЛІЯ (стор. 192 — 197)

60. *Гамалія.* Історичного отамана Гамалії ми не знаємо. В цьому творі змальовується правдивий факт, як запорожці ходили морськими походами на Царград і там визволяли бранців з турецької неволі.

61. *Великий Луг.* В давні часи так називалася місцевість по лівий бік Дніпра, близько його гирла, вкрита озерами і густими

чагарниками. Ця місцевість належала Запорізькій Січі; тут запорожці рибалили й полювали.

62. *Босфор* — протока, що з'єднує Чорне море з Мармуровим.

63. *Яничари* — султанська гвардія.

64. *Баша* або *паша* — військовий і адміністративний чин у Туреччині.

65. *Візантія* — давня назва Царграда (Константинополя), тепер Стамбула. Візантією звалася й Грецька держава, яка існувала до середини XV в. Царград (Константинополь) завоювали турки в 1453 році.

66. *Хурдига* — тюрма.

67. *Дарданели* — протока, що з'єднує Мармурове море з Егейським.

68. *Чернець* — мова йде про гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, який вславився походами на турків і в одному з своїх походів з запорожцями спалив Галату, частину Стамбула. Сагайдачний насправді ченцем не був і помер в 1622 році від рани, яку дістав в бою.

69. *Не кликнув в море на ралець.* Ралець — гостинець.

ТРИЗНА (стор. 198 — 212)

70. *Рєпніна В. М.* — дочка князя Рєпніна М. Г., військового губернатора Лівобережної України; Шевченко був з нею в близьких, дружніх стосунках.

71. *Кант, Іммануїл* (1724 — 1804) — видатний німецький філософ.

72. *Галілей, Галілео* (1564 — 1642) — великий італійський вчений, фізик і астроном.

РОЗРИТА МОГИЛА (стор. 215 — 216)

73. *Богдан* — гетьман Богдан Хмельницький (був гетьманом у 1648 — 1657 рр.). Видатний полководець. В 1648 — 1654 рр. був на чолі визвольної війни українського народу проти гніту шляхетської Польщі. В 1654 році Хмельницький очолив приєднання України до Росії, до братнього російського народу. Помер Хмельницький в 1657 році.

СОН (стор. 229 — 244)

74. *Душі пропиває* — пан пропиває гроші, що одержав за проданих кріпаків.

75. *Цар волі, цар штемпом увінчаний* — образ засланого у Сибір на каторгу революціонера, борця за повалення царизму. Каторжникам царська влада випікала на тілі штампи.

76. *На багнищі город мріє* — мова про Петербург, що був збудований на початку XVIII століття, за царювання Петра I (царював 1682 — 1725 рр.), на березі Фінської затоки, саме там, де велика річка Нева багатьма своїми рукавами впадає в затоку. Там були болота і непроходимі хащі. На їх місці виросла столиця царської Росії.

77. *Аж ось і сам* — тобто цар Микола I.

78. *Твердиня й дзвіниця* — Петропавлівська фортеця з церквою Петра і Павла, що стояла над Невою, якраз навпроти царського палацу. На високій стрілчастій дзвіниці цієї церкви був годинник.

79. *Первому вторая.* На пам'ятнику Петру I, збудованому за наказом цариці Катерини II (царювала 1762 — 1796 рр.) в 1782 р., написано двома мовами, латинською і російською: „Петру Первому — Екатерина Вторая". Автор пам'ятника — французький скульптор Фальконе.

80. *Щось такеє невидиме.* Шевченко говорить про гетьмана Полуботка, якого за виступ проти царя Петра I було ув'язнено в Петропавлівській фортеці, де він і помер в 1724 році.

81. *Ти нас з України загнав голих і голодних* ...— тут Шевченко говорить про козаків і кріпаків, що загинули на будуванні Петербурга.

82. *Сенат* — найвищий судовий і адміністративний орган в Росії за часів царизму, заснований Петром I.

83. *Медвідь виліз* — себто цар.

ЗАВОРОЖИ МЕНІ, ВОЛХВЕ (стор. 249)

84. У першодрукові (журн. „Основа", 1861 р.) цей твір був з присвятою М. С. Щепкіну. В автографі, з якого ми друкуємо його, цієї присвяти нема.

Щепкін, М. С. (1788 — 1863) — видатний російський актор, колишній кріпак, один з основоположників сценічного реалізму, близький друг Шевченка. Коли Шевченко по дорозі з заслання, затриманий жандармами, був змушений прожити зиму в Нижньому Новгороді, то ніхто інший, як 70 - літній Щепкін приїхав до нього з Москви побачитись після понад десятирічної розлуки. Така міцна була між ними дружба.

ГОГОЛЮ (стор. 250)

85. *Гоголь, М. В.* (1809 — 1852) — великий російський письменник, сучасник Шевченка, автор „Тараса Бульби", „Ревізора", „Мертвих душ" та інших творів. Шевченко дуже високо цінив творчість Гоголя.

ЄРЕТИК (стор. 253 — 263)

86. *Єретик* — так церква називала тих людей, що виступали проти неї та її вчення. В даному творі Шевченко показує, як папи римські і католицька церква придушували всякий виступ проти офіціальних церковних догматів (див. прим. на слово — Догмати). Такі відомі філософи і вчені, як Джордано Бруно, Кампанелла, Галілей, були проголошені єретиками за те, що боролися за наукове пізнання світу всупереч офіціальній церковній вірі. Так само в Чехії був проголошений єретиком Я н Г у с (1369 — 1415); за сміливі виступи проти католицької церкви його спалили на вогні в м. Констанці (в теперішній Швейцарії).

87. *Шафарик, Павло* (1795 — 1861) — чеський вчений, професор Празького університету, слов'янознавець, ідеолог і один з борців за національне визволення чеського народу від німецького панування. Був палким прихильником теорії панславізму — об'єднання всіх слов'ян в єдину федерацію.

88. *Ієзекіїль* — біблійний пророк.

89. *Чернець годований* — Шевченко тут пише про папу римського, що називав себе спадкоємцем апостола Петра і намісником бога на землі.

90. *Тіара* — так зветься корона папи римського; формою своєю вона схожа на три корони.

91. *Віфлеємська каплиця* — каплиця в Празі, в якій Ян Гус, починаючи з 1412 року, виступав проти римсько - католицької церкви.

92. *Булла* — папська грамота.

93. *Догмати* — основні релігійні положення (про походження світу, людини та ін.), які вважалися непорушними, не підлягали критиці і за критику яких церква жорстоко карала.

94. *Конглав* — збори кардиналів (найвищих духовних сановників католицької церкви).

95. *Ватікан* — великі і розкішні палаци в Римі; місце перебування папи римського.

96. *Авіньйон* — місто на півдні Франції, де в середні віки тимчасово перебували римські папи.

97. *Барони, герцоги і дюки* — титули вищої знаті в Західній Європі.

98. *Герольди* — вістуни, що привселюдно проголошували накази короля і оповіщали про початок урочистих церемоній.

99. *Трубадури* — мандрівні співці і поети в давній Європі.

100. *Сарацини* — в середні віки так звали арабів та ще деякі народи магометанської віри.

101. *Аттіла* — великий завойовник, вождь гунів в рр. 445 — 453, уславився своїми походами, величезними завоюваннями в Азії і Європі.

102. *І цесаря, і Вячеслава.* Цесар Сігізмунд — німецький імператор у рр. 1410 — 1437. Вячеслав — брат його, теж німецький імператор в рр. 1376 — 1400 і король чеський, помер в 1419 р.

103. *Прелати* — вищі духовні особи католицької церкви, що мали право судити (кардинали, єпіскопи, абати - настоятелі великих монастирів).

104. *Ливан* — гори в Сірії (Палестіна).

105. *На прю* (церк.- слов.) — на спірку, на суперечку.

106. *Автодафе* — смертна кара через спалення на вогні, широко застосовувана в середні віки.

107. *Голгофа* — гора коло Ієрусаліма, на якій, за євангельською легендою, був розп'ятий Христос.

108. *Овні шкури* (церк. - слов.) — овечі шкури.

109. *Te deum* (Te deum laudamus)—тебе бога хвалимо — католицька молитва.

110. *Трапеза* — їдальня в монастирі, їжа; трапезувати — їсти, бенкетувати.

111. *Старий Жижка з Таборова.* Ян Жижка в 1419 році, після скарання Яна Гуса, став на чолі повстання чеського народу проти німецького панування над Чехією.

СЛІПИЙ (стор. 264 — 283)

112. *Братства* — організації, що в XVI — XVII століттях були центром культурного і почасти політичного життя України. При братствах існували школи, в яких навчалася, здебільшого богословських наук, тодішня молодь, переважно з заможних кіл.

113. *Мисліте* — назва літери „м" у церковно - слов'янській азбуці.

114. *Тендер* — острів на Чорному морі.

115. *Межигірський Спас* — монастир в Межигір'ї, близько Києва, був тісно зв'язаний з Запорізькою Січчю.

116. *Почаїв* — почаївський монастир на Волині.

117. *Агарянська земля* — тут магометанські землі.

118. *Цареградська башта* — в'язниця в Стамбулі.

119. *Покрова* — церква в Запорізькій Січі.

120. *На тихому Дунаї новим кошем стали.* Після зруйнування царським військом Січі в 1775 році значна частина запорожців втекла Дніпром на територію, що тоді належала Туреччині. В 1778 році турецька влада дозволила втікачам організувати Січ на гирлі Дунаю.

121. *Як цариця по Києву з Нечосом ходила... і по Дніпру у золотій галері гуляла.* Нечос — прізвисько кн. Гр. Потьомкіна, фаворита Катерини II. Разом з ним цариця Катерина II робила подорож в 1787 році по Україні та Криму.

122. *І як степи запорозькі німоті ділила та бахурям і байстрюкам люд закрепостила.* Після зруйнування Січі Катерина II роздала величезні земельні простори на півдні України своїм фаворитам і урядовцям. Найбільше земель захопив до своїх рук

Потьомкін. Ще в 1783 році Катерина II видала указ про остаточне закріпачення селян Лівобережної України.

123. *Як Кирило з старшинами пудром осипались.* Кирило — Кирило Розумовський, що був останнім гетьманом на Україні (1750 — 1764). Пудром осипались — перейняли звичаї царського двору, стали носити за тодішньою модою обсипані пудрою перуки.

124. *Тепер, кажуть, Головатий останки збирає та на Кубань підмовляє, черкеса лякає.* Шевченко має тут на увазі організацію і оселення на Прикубанні в 1787 році так званого Чорноморського війська, що поставлене було проти черкесів. Князь Потьомкін доручив організацію цього війська колишній запорізькій старшині — А. Головатому та ін.

ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ (стор. 284 — 300)

125. *Містерія* (грецьке слово) — таїнства. Особливий жанр драматичного твору, що виник в XIV столітті у середньовічному театрі.

126. *Суботове* або *Суботів* — село і маєток Богдана Хмельницького біля Чигирина.

127. *Юрусь гетьманенко* — син Богдана Хмельницького Юрій. Був гетьманом з 1659 по 1663 рік та в 1677 — 1681 рр.

128. *Що він їхав в Переяслав Москві присягати.* 8 січня 1654 року на народній раді в Переяславі було ухвалено приєднати Україну до Росії. Богдан Хмельницький присягнув з старшиною на вірність російському цареві Олексію.

129. *Цареві московському коня напоїла — в Батурині; як він їхав в Москву із Полтави.* Шевченко тут говорить про повернення Петра I спід Полтави після розгрому шведів 27 червня 1709 року.

130. *У самих палатах Мазепиних.* Мазепа Іван — був гетьманом в рр. 1687 — 1708. В жовтні 1708 року зрадив Росію і Україну і перейшов на бік шведського короля Карла XII. Після поразки шведів під Полтавою Мазепа втік з Карлом XII на турецьку територію, де незабаром і помер.

131. *Чечель, Дмитро* — полковник, прибічник зрадника Мазепи.

132. *Сейм* — річка, притока Десни. На Сеймі стоїть м. Батурин.

133. *Чута* — назва одного з найбільших лісів, що були на території Запоріжжя.

134. *Радзівіл і Потоцький* — магнати, жорстокі кати українського народу. Володіли величезними маєтками в Польщі, Литві і на Україні.

135. *Декабристи* — дворянські революціонери (визначення Леніна), здебільшого офіцери. Перше покоління революціонерів у Росії; в першій чверті XIX століття вони виступили проти царизму з метою скинути монархічну владу і встановити в Росії буржуазну республіку. Декабристи мали три організації: „Південне товариство", „Північне товариство" і „Товариство з'єднаних слов'ян". 14 грудня (ст. ст.) 1825 року декабристи зняли в Петербурзі повстання, яке цар Микола I жорстоко придушив. Царські війська придушили і другий декабристський виступ — повстання Чернігівського полку в околицях м. Василькова на Київщині (кінець грудня 1825 р.— початок січня 1826 року). Микола I нещадно розправився з декабристами. П'ять керівників повстання (Пестель, Рилеєв, Бестужев-Рюмін, С. Муравйов-Апостол, Каховський) були повішені, решту (понад 100 чол.) було заслано на каторгу, в Сибір. Різними карами були покарані також і солдати — учасники руху.

Шевченко глибоко співчував декабристам. Побачивши в Нижньому Новгороді у свого знайомого номер Герценівського журналу „Полярная звезда", на обкладинці якого були надруковані портрети декабристів, він записує в своєму щоденнику таке: „Обертка, т. е. портреты первых наших апостолов-мучеников меня так тяжело, грустно поразили, что я до сих пор еще не могу отдохнуть от этого мрачного впечатления. Как бы хорошо было, если бы выбить медаль в память этого гнусного события. С одной стороны — портреты этих великомучеников с надписью: „Первые русские благовестители свободы", а на другой стороне медали — портрет неудобозабываемого Тормоза с надписью: „Не первый русский коронованный палач".

136. *Три указа накаркала на одну дорогу* ...— укази царя Миколи I про побудову залізниці між Петербургом і Москвою.

137. *Да шесть тысяч в одной версте душ передушила* — на будуванні залізниці працювали селяни-кріпаки, які тисячами вмирали від нелюдських умов праці, голоду та холоду.

138. *Фон - Корф* — барон Корф, М. А., царський чиновник, казнокрад, член державної ради. Керував поліцейською управою за царя Миколи І і одночасно поставляв кріпаків для земляних робіт на будуванні залізниці між Петербургом і Москвою. На цьому добре наживався.

139. *Що розлили з річку крові та в Сибір загнали свою шляхту.* Мова йде про польське повстання 1830 — 1831 рр. Після придушення повстання Микола І заслав у Сибір багатьох його учасників.

140. *Карамзін, Н. М.* (1766 — 1826) — відомий російський історик і літератор. Написав „Историю государства российского" в 12 томах.

141. *Сулу в Ромні загатила тільки старшинами козацькими...* Ромен або Ромни — місто на Полтавщині, над річкою Сулою, притокою Дніпра. Тут мова йде про скарання Петром І старшин козацьких — однодумців зрадника Мазепи.

142. *Просто козаками Фінляндію засіяла; насипала бурта на Орелі... на Ладогу так гурти за гуртом виганяла та цареві болота гатила...* За часів Петра І люд український (особливо козацтво) брав участь у війні з Швецією, зокрема на території Фінляндії; багато козаків і кріпаків загнали на будування Петербурга і кріпостей, на будування укріплень на р. Орелі, на проведення Ладозького каналу і т. п. У війні з Швецією, а також на важких будівних та земляних роботах велика кількість людей загинула.

143. *Бурта* або *бурти* — купи.

144. *Полуботок Павло* — чернігівський полковник, пізніше наказний (тимчасовий) гетьман (1722 — 1723). За виступ проти Петра І був ув'язнений у Петропавлівській фортеці, де й помер в. 1724 році.

145. *Мучитель* — цар Іван Грозний (царював у рр. 1533 — 1584).

146. *Петруха* — цар Петро І (був царем в 1682 — 1725 рр.).

147. *Пчела* — *„Северная пчела"*, реакційна газета, що виходила в Петербурзі за часів Шевченка.

148. *Ясси* — місто в Румунії, колишня столиця Молдавії. В Яссах у 1652 році старший син Богдана Хмельницького Тиміш одру-

жився з Розандою, дочкою молдавського господаря (князя) Лупула.

149. *Містечко Берестечко.* Під Берестечком в червні 1651 року сталася битва війська Богдана Хмельницького з польською армією. Зрада татарського хана, тодішнього спільника Хмельницького, дала змогу польській шляхті виграти бій.

СТОЇТЬ В СЕЛІ СУБОТОВІ (стор. 301 — 302)

150. *Зіновію, Олексіїв друже!* Зіновій — друге ім'я Богдана Хмельницького. Олексій — цар Олексій Михайлович (царював у 1645 — 1676 рр.), за царювання якого, в 1654 році, Україна приєдналася до Росії.

НАЙМИЧКА (стор. 303 — 318)

151. *Пролог* (грецьке слово) — переднє слово; в літературно-художньому творі — вступна частина.

152. *Габа* — біле турецьке сукно; в народних піснях вживається в значенні краєчка хустки.

КАВКАЗ (стор. 319 — 323).

153. *Яків де Бальмен* (1813 — 1845) — близько знайомий Шевченкові офіцер і художник. Загинув на Кавказі під час одного з походів царського війська на черкесів у 1845 році.

154. *Прометей* — образ титана, напівбога в грецькій міфології. У давніх греків була поширена легенда, що Прометей викрав у богів огонь і дав його людям. За це найстарший бог Зевс звелів прикувати його до скелі на кавказькій високій горі, а орел став щодня клювати його печінку. Щоб муки Прометея тривали вічно, Зевс зробив так, що печінка в нього за ніч виростала і її знову клював орел.

155. *Чурек* — хліб.

156. *Сакля* — хата.

157. *Мірри дим.* Мірра — пахуча смола.

І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ... (стор. 324 — 331)

158. *Моголи* — тут монголи.

159. *Тамерлан* (1336 — 1405) — монгольський хан, великий завойовник.

160. *Коллар, Ян* (1793 — 1852) — відомий чеський поет, прихильник ідеї загальнослов'янського об'єднання народів.

161. *Ганка, Вацлав* (1791 — 1861) — чеський поет і вчений, професор Празького університету.

162. *Слав'янофіли, слав'янофільство* — ідейно - політична течія, що існувала в 40 — 50 - х роках XIX століття. Слов'янофіли розповсюджували ідею об'єднання всіх слов'янських народів у єдину федерацію. Російські слов'янофіли стояли за об'єднання всіх слов'ян у єдину державу під владою російського царя.

Карл Маркс і М. Чернишевський називали теорію слов'янофілів реакційною, такою, яка по суті допомагала зміцненню російського царизму.

163. *Брути.* В римській історії найбільш відомі два Брути: Луцій - Юній Брут вславився тим, що в 510 році до нашої ери очолив повалення з трону царя Тарквінія Гордого, після чого Рим став республікою; Марк - Юній Брут був одним з організаторів змови і вбивства Юлія Цезаря (44 р. до н. е.).

164. *Коклеси.* Горацій Коклес, легендарний римський герой, вславився тим, що в 507 році до нашої ери обороняв від ворожого етруського війська міст на річці Тібрі в Римі.

165. *Титла* — особливий значок над словом, який в церковно - слов'янському письмі означає скорочення.

166. *Синоп, Трапезонт*—турецькі міста на березі Чорного моря.

167. *І на Січі мудрий німець картопельку садить.* Тут Шевченко говорить про заселення, з наказу цариці Катерини II, півдня України німецькими багатіями - колоністами, яке почалося після зруйнування Запорізької Січі.

ХОЛОДНИЙ ЯР (стор. 332 — 334)

168. *Холодний Яр* — яр у лісі, недалеко від Чигирина. Тут збиралися в 1768 р. гайдамаки для боротьби проти панів.

ДАВИДОВІ ПСАЛМИ (стор. 335 — 343)

169. *Вскую* (церк.- слов.),— чому, чого.

170. *Ізраїль* — біблійне найменування єврейського народу.

171. *Всує* (церк.- слов.) — даремно.

172. *На бороду Аароню.* Аарон, за біблією,— єврейський первосвященик, брат Мойсея.

173. *Омети ризи* — краї, поли особливої верхньої одежі.

174. *Єрмон* — гора в Палестіні.

175. *Сіон* — гора в Палестіні.

176. *Тимпан, орган* — тут стародавні музичні інструменти.

177. *Едомляни, едомськії діти* — ідумеї, народ, що жив на південь від Палестіни, в сусідстві з ізраїльським народом, і часто нападав на нього.

ВІДЬМА (стор. 356 — 370)

178. *Бендерський шлях* — шлях на місто Бендери, проходив по території колишньої Молдавії.

179. *Волощина* — Молдавія. За часів, про які говорить Шевченко, була окремим князівством і знаходилась під владою Туреччини.

Н. КОСТОМАРОВУ (стор. 383)

180. *Костомаров, М. І.* (1817 — 1885) — відомий український письменник і історик, професор Київського, а пізніше Петербурзького університету; один з організаторів у Києві Кирило - Мефодіївського Братства — гуртка панславістського напрямку. Разом з Костомаровим та іншими братчиками Шевченко був заарештований в 1847 році. У Костомарова і Шевченка були різко протилежні ідейно - політичні переконання: Шевченко гостро ненавидів всіляких панів та царів і був прихильником революційних дій, а Костомаров вірив, що полегшення становища народу можна добитися мирним шляхом, без революції. Характерний факт засвідчив на допиті в III відділі студент Андрузький,— що Шевченко до арешту 1847 року часто докоряв Костомарову, „что он много говорил, а действовал слабо“, „бездеятельность их (братчиків) приводила его (Шевченка) в негодование“.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ПРИМІТОК *

А

Аарон — 172
Авіньйон — 96
Агарянська земля — 117
Альта — 31
Аттіла — 101

Б

Байдак — 20
Бальмен (де), Я. — 153
Барон — 97
Баша — 64
Бендерський шлях — 178
Берестечко — 149
Берлин — 12
Богдан — 73
Богун, Ів.— 51
Босфор — 62
Бровари — 10
Братство — 112
Брути — 163
Булава — 5
Булла — 92
Бунчуг — 5
Бурта — 143

В

Вавілон — 35
Ватікан — 95
Великий Луг — 61
Візантія — 65
Віфлеємська каплиця — 91
Волощина — 179
Вскую — 169
Всує — 171
Вторая — 79
Вячеслав — 102

Г

Габа — 152
Галілей, Г.— 72
Ганка, В.— 161
Герольд — 98
Герцог — 97
Герш - ту — 42
Гетьманщина — 11, 24
Гоголь, М. В.—85
Голгофа — 107
Головатий — 124
Гонта, Іван — 48
Григорович, В. І.— 34
Гус, Ян — 86

Д

Дарданели — 67
Дзвіниця — 78
Декабристи — 135
Догмати — 93
Домаха — 53
Душі пропиває — 74
Дюк — 97

Е

Едомляни — 177
Еней — 3, 4
Енеіда — 3, 4
Епілог — 55

Є

Єретик — 86
Єрмон — 174

* Цифри означають номери приміток.

Ж

Жижка, Ян — 111
Жовті Води — 52
Жуковський, В. А.— 6

З

Залізняк, Максим — 48
Запродана . . . віра — 25
Зіновію — 150

І

Іван Підкова — 16
Ієзекіїль — 88
Ізраїль — 170
Імості треба — 43
Інтродукція — 41

К

Кант, Ім.— 71
Карамзін, Н. М.— 140
Квітка-Основ'яненко, Г.— 13
Кебета — 15
Кирило — 123
Китайка — 18
Коклеси — 164
Коллар, Ян — 160
Конашевич — 49
Конглав — 94
Конєцпольський — 23
Корсунь — 52
Костомаров, М. — 180
Котляревський, І. П. — 1
Кравчина — 29

Л

Ливан — 104
Лиман — 19
Літаня — 44

М

Мазепа, Ів. — 130
Маркевич, М. — 32
Медвідь — 83
Межигірський Спас — 115
Ми живемо ... — 45
Мисліте — 113
Мірри дим — 157
Містерія — 125
Моголи — 158
Москалі — 7
Московка — 9
Мудрий німець — 167
Мучитель — 145

Н

Наливайко, Северин — 27
Нечос — 121
Новий кіш — 120

О

Овні шкури — 108
Оксана Коваленко — 57
Оксія — 39
Олексій — 150
Омети ризи — 173
Орган — 176
Остряниця — 50

П

Павлюга — 28
Первий — 79
Переяслав — 128
Петруха — 146
Підкова, Ів.— 16
Покрова — 119
Полуботок, П.— 80, 144
Потоцький — 134
Почаєв — 116
Прелат — 103
Придани — 59
Пролог — 151
Прометей — 154
Пря — 105
Пудром осипались — 123
Пчела — 147

Р

Радзівіл — 134
Ралець — 69
Рєпніна В. М. — 70
Ромен або Ромни — 141

С

Сакля — 156
Сам — 77
Сарацин — 100
Сейм — 132
Сенат — 82
Син Катрусі — 58
Синоп — 21, 166
Сіон — 175
Січ Запорізька — 14
Скутарі — 36
Слав'янофіли — 162
Суботове — 126
Субскрибенти — 56
Сула — 141

Т

Тамерлан — 159
Тарасова ніч — 23
Твердиня — 78
Тендер — 114
Te deum — 109
Тимпан — 176
Титло — 165
Тіара — 90
Тікич — 54
Тма, мна — 38
Трапеза — 110
Трапезонт — 166
Троя — 4
Трубадури — 99
Трубайло — 30
Трубеж — 30
Туреччина — 8

У

Указ — 136
Уніати — 26

Ф

Фінляндія — 142
Фон - Корф — 138

Х

Холодний Яр — 168
Хортиця — 37
Хурдига — 66

Ц

Цар волі — 75
Царград — 22
Цареві московському — 129
Цареградська башта — 118
Цесар — 102

Ч

Черкеса лякає — 124
Чернець — 68
Чернець годований — 89
Чечель — 131
Чигирин — 47
Чурек — 155
Чута — 133

Ш

Шафарик — 87
Шляхетчина — 40
Штернберг, В. І. — 17, 33

Щ

Щепкін, М. С. — 84

Ю

Юрусь гетьманенко — 127

Я

Яничари — 63
Ясси — 148

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ТВОРІВ

Бандуристе, орле сизий 65
Б'ють пороги; місяць сходить 53
Великий льох (містерія) 284
Веселе сонечко ховалось 383
Відьма (поема) 356
Вітер з гаєм розмовляє 143
Вітре буйний, вітре буйний 8
В неволі тяжко — хоча й волі 387
Гайдамаки (поема) 67
Гамалія 192
Гоголю (За думою дума) 250
Давидові псалми 335
Дівичії ночі (Розплелася густа коса) 227
До Основ'яненка (Б'ють пороги; місяць сходить) 53
Думка (Вітре буйний, вітре буйний!) 8
Думка (Нащо мені чорні брови) 51
Думка (Тече вода в синє море) 14
Думка (Тяжко, важко в світі жити) 15
Думи мої, думи мої 17
Єретик 253
За байраком байрак 375
Заворожи мені, волхве 249
За думою дума 250
Заповіт (Як умру, то поховайте) 350
За що мене, як росла я 351
Згадайте, братія моя... 373
Іван Підкова (В. И. Штернбергу) 56
І день не день, і йде не йде 347
І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Украйні і не в Украйні моє дружнеє посланіє 324
Кавказ 319
Катерина 24
Косар (Понад полем іде) 388
Н. Костомарову (Веселе сонечко ховалось) 383
Лілея (За що мене, як росла я) 351
Маленькій Мар'яні (Рости, рости, моя пташко) 344
Н. Маркевичу (Бандуристе, орле сизий) 65
Мар'яна - Черниця 144
Мені однаково, чи буду 377
Минають дні, минають ночі 345
На вічну пам'ять Котляревському 10
Наймичка 303
На незабудь (В. И. Штернбергу) 66

Нащо мені чорні брови 51
Не женися на багатій 252
Не завидуй багатому 251
Не кидай матері! — казали 378
Не спалося,— а ніч, як море 390
Ой одна я, одна 374
Ой три шляхи широкії 382
Перебендя (Перебендя старий, сліпий) 21
Понад полем іде 388
Породила мене мати 354
Породила мати сина 220
Причинна (Реве та стогне Дніпр широкий) 1
Рано-вранці новобранці 385
Реве та стогне Дніпр широкий 1
Розплелася густа коса 227
Розрита могила (Світе тихий, краю милий) 215
Рости, рости, моя пташко 344
Русалка (Породила мене мати) 354
Садок вишневий коло хати 384
Світе тихий, краю милий! 215
Слепая (поэма) 162
Сліпий (Невольник) (поема) 264
Сова (Породила мати сина) 220
Сон (У всякого своя доля) (комедія) 229
Стоїть в селі Суботові 301
Тарасова ніч (На розпутті кобзар сидить) 59
Тече вода в синє море 14
Тополя 44
Тризна 198
Три літа (І день не день, і йде не йде) 347
Тяжко, важко в світі жити 15
У всякого своя доля 229
У всякого своє лихо 332
У неділю не гуляла 245
Утоплена (балада) 156
Холодний Яр (У всякого своє лихо) 332
Чигрине, Чигрине 217
Чи ми ще зійдемося знову 389
Чого мені тяжко, чого мені нудно? 248
Чого ти ходиш на могилу? 380
Як умру, то поховайте 350

ЗМІСТ[1]

Стор.

Від редакційної колегії V
Великий поет - демократ — *О. Корнійчук* . XV
1. Причинна (Реве та стогне Дніпр широкий) 1
2. Думка (Вітре буйний, вітре буйний!) . . 8
3. На вічну пам'ять Котляревському (1 — 4) 10
4. Думка (Тече вода в синє море) 14
5. Думка (Тяжко, важко в світі жити) . . 15
6. Думи мої, думи мої (5) 17
7. Перебендя (Перебендя старий, сліпий) . 21
8. Катерина (6 — 12) 24
9. Тополя 44
10. Думка (Нащо мені чорні брови) 51
11. До Основ'яненка (Б'ють пороги; місяць сходить) (13 — 15) 53
12. Іван Підкова (В. И. Штернбергу) (16 — 22) 56
13. Тарасова ніч (На розпутті кобзар сидить) (23 — 31) 59
14. Н. Маркевичу (Бандуристе, орле сизий!) (32) 65
15. На незабудь (В. И. Штернбергу) (33) . . 66
16. Гайдамаки (поема) (34 — 56) 67
Інтродукція 74
Ярема 75
Конфедерати 79
Титар 83
Свято в Чигирині 89
Треті півні 100
Червоний бенкет 104
Гупалівщина 109
Бенкет у Лисянці 113
Лебедин 121
Гонта в Умані 125

[1] Цифри в дужках біля назви означають номери приміток до даного твору.

Епілог (Давно те минуло, як, мала дитина ...) 133
Приписи 138
Передмова 140
Панове субскрибенти 142
17. Вітер з гаєм розмовляє 143
18. Мар'яна - Черниця (57 — 59) 144
19. Утоплена (балада) 156
20. Слепая (поэма) 162
21. Гамалія (60 — 69) 192
22. Тризна (70 — 72) 198
23. Розрита могила (Світе тихий, краю милий) (73) 215
24. Чигрине, Чигрине 217
25. Сова (Породила мати сина) 220
26. Дівичії ночі (Розплелася густа коса) . . 227
27. Сон (У всякого своя доля) (комедія) (74 — 83) 229
28. У неділю не гуляла 245
29. Чого мені тяжко, чого мені нудно? . . . 248
30. Заворожи мені, волхве (84) 249
31. Гоголю (За думою дума) (85) 250
32. Не завидуй багатому 251
33. Не женися на багатій 252
34. Єретик (86 — 111) 253
35. Сліпий (Невольник) (поема) (112 — 124) . . 264
36. Великий льох (містерія) (125 — 149) . . . 284
Три душі 284
Три ворони 289
Три лірники 296
37. Стоїть в селі Суботові (150) 301
38. Наймичка (151 — 152) 303
39. Кавказ (153 — 157) 319
40. І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Украйні і не в Украйні моє дружнеє посланіє (158 — 167) 324
41. Холодний Яр (У всякого своє лихо) (168) 332
42. Давидові псалми (169 — 177) 335
43. Маленькій Мар'яні (Рости, рости, моя пташко) 344
44. Минають дні, минають ночі 345
45. Три літа (І день не день, і йде не йде) 347
46. Заповіт (Як умру, то поховайте) . . . 350
47. Лілея (За що мене, як росла я) 351
48. Русалка (Породила мене мати) 354
49. Відьма (поема) (178 — 179) 356
50. Згадайте, братія моя 373
51. Ой одна я, одна І 374
52. За байраком байрак ІІ 375
53. Мені однаково, чи буду ІІІ 377

54. Не кидай матері! — казали IV 378
55. Чого ти ходиш на могилу? V 380
56. Ой три шляхи широкії VI 382
57. Н. Костомарову (Веселе сонечко ховалось) VII (180) 383
58. Садок вишневий коло хати VIII 384
59. Рано-вранці новобранці IX 385
60. В неволі тяжко — хоча й волі X 387
61. Косар (Понад полем іде) XI 388
62. Чи ми ще зійдемося знову? XII 389
63. Не спалося,— а ніч, як море 390
Примітки 395
Алфавітний покажчик приміток 417
Алфавітний покажчик творів 421

На початку тому подано автопортрет Т. Г. Шевченка 1840 р. (олія).

Відповідальний редактор
проф. О. І. Білецький

*

Відповідальний за випуск
літредактор
А. С. Хуторян

*

Оправа за ескізом
художника
М. Караванського

*

Технічний керівник
А. А. Голосовкер

*

Коректор
Є. М. Циплакова

Друкарня ім. М. В. Фрунзе, Харків, пров. Фрунзе, 6. Уповноважений Головліту 312. Зам. 23. Тираж 20.000. 29 друк. арк.

Видання 893. Пап. ф. 82×110—63.5 кг. 1 1/2 пап. арк. В 1 пап. арк. 130.560 літ. Здано в роботу 12-I-39 р. Підписано до друку 22-II-39 р.